

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA POVIJEST UMJETNOSTI

Diplomski rad

Kašteli Pazinske knežije: problemi očuvanja i prezentacije

Toni Ivetić

Mentor: dr. sc. Franko Ćorić, doc.

Komentor: dr. sc. Ivana Tomas, viši asist.

Zagreb, lipanj 2018.

Temeljna dokumentacijska kartica

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za povijest umjetnosti
Diplomski studij

KAŠTELI PAZINSKE KNEŽIJE: PROBLEM OČUVANJA I PREZENTACIJE

Castles of the Pazin County: problems of preservation and presentation

Toni Ivetić

SAŽETAK:

Proučavanjem literature, povijesnih izvora i istraživanjem na terenu ovaj diplomski rad donosi uvid u srednjovjekovnu fortifikacijsku arhitekturu na području kontinentalne Istre pod vlašću Habsburgovaca te prati njihovu povijest i odnos prema njima kroz srednji i rani novi vijek. U prvom dijelu rada su posredstvom odgovarajućih primjera prikazani elementi fortifikacijske arhitekture koji se pojavljuju na području istarskog poluotoka. Prvi dio donosi uvod u političke i povijesne prilike kontinentalne Istre, tzv. Pazinske knežije čime se razjašnjavaju okolnosti u kojima je nastala arhitektura kaštela. Drugi dio rada obrađuje kaštele na području središnje Istre s posebnim naglaskom na njihovu tipologiju, urbanu strukturu i odnose s okolnim naseljima i podgrađima. Primjerima ukazuje na neke konkretne posebnosti nastale zbog različitih okolnosti, ali i na dosljednosti u praćenju fortifikacijske arhitekture u drugim dijelovima kontinentalne Hrvatske. Posljednji, treći dio rada, istražuje probleme u očuvanju kaštela u Istri. Osim tijeka njihova propadanja propitkuju se i razlozi zbog kojih je došlo do njihove ruševnosti. Rad se dotiče i zaštite kaštela kao graditeljske baštine za koju u 20. i 21. stoljeću dolazi do pojačanog zanimanja lokalne zajednice iz čega su proizašli poticaji za konzervatorsko-restauratorskim intervencijama na njima.

Rad je pohranjen u knjižnici Filozofskog fakulteta u Zagrebu

Rad sadrži: 81 str., 65 reprodukcija, 3 priloga. Izvornik je pisan na hrvatskom jeziku.

Ključne riječi: Istra, srednji vijek, rani novi vijek, Pazinska knežija, fortifikacije, burgovi, kašteli

Mentor: dr. sc. Franko Ćorić, doc.

Komentorica: dr. sc. Ivana Tomas, viši asist.

Ocjenjivači: dip. ing. arh, dr. sc. Zlatko Jurić, red. prof, dr. sc. Franko Ćorić, doc., dr. sc. Ivana Tomas, viši asist.

Datum prijave rada: 30. siječanj. 2017

Datum predaje rada: 07. lipanj .2018.

Datum obrane rada: 12. lipanj .2018

Ocjena: Odličan (5)

Izjava o autentičnosti rada

Ja, Toni Ivetić, diplomant na Istraživačkom smjeru – konzervatorstva diplomskog studija povijesti umjetnosti na Odsjeku za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, izjavljujem da je diplomski rad pod nazivom „Kašteli Pazinske knežije: problemi očuvanja i prezentacije“ rezultat istraživanja i u potpunosti samostalno napisan. Također, izjavljujem da niti jedan dio diplomskoga rada nije izravno preuzet iz nenavedene literature ili napisan na nedozvoljen način, te da se tekst u potpunosti temelji na literaturi kako je navedeno u bilješkama, uz poštivanje etičkih standarda u citiranju i korištenju izvora.

Zagreb, 07.06.2018.

Vlastoručni potpis:

Sadržaj:

1. Područje središnje Istre od srednjeg do kraja ranog novog vijeka: nastanak Istarske marke i Pazinske knežije.....	6
1.1. Crkvena organizacija	7
1.2. Povijest Pazinske knežije od srednjeg vijeka do modernog doba.....	9
2. Kašteli, utvrde i burgovi u Hrvatskoj i srednjoj Europi: tipologija	13
3. Kašteli Pazinske knežije.....	19
3.1. Kaštel Posrt	28
3.2. Belaj	31
3.3. Paz.....	33
3.4. Lupoglav	37
3.5. Kaštel Brigido	41
3.6. Kršan	44
3.7. Kožljak	48
4. Problemi očuvanja i prezentacije	52
4.1. Kronika propadanje kaštela: uzroci degradacije.....	52
4.2. Konzervatorsko-restauratorske intervencije.....	62
4.3. Problemi prezentacije.....	68
5. Zaključak	71
6. Popis literature	73
7. Popis izvora	76
7.1. Arhivski izvori	76
7.2. Internetski izvori	76
8. Popis priloga	77
8.1. Prilozi sadržaju	77
8.2. Slikovni prilozi	77
9. Summary	81

Uvod

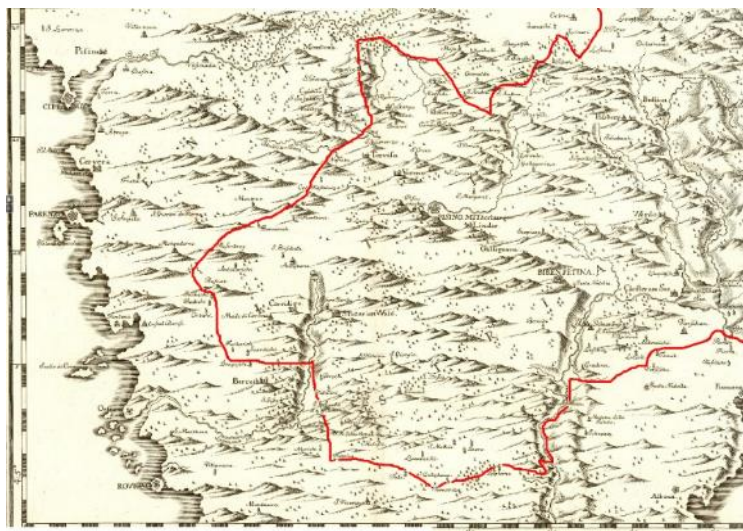
Najvažniji hrvatski konzervator prve polovice 20. stoljeća, Gjuro Szabo, u uvodu knjige „Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji“ navodi sljedeće: „Svrha je ovoj knjižici, pokazati da razvaline naših gradova ne mogu biti samo objektom romantičnog snatrenja, već da se upozna zadatak ovih građevina, da se upozna, kako su ove gomile kamenja svjedoci života već davno minulih generacija, a bez radova ovih ne bi bilo ni našega sadašnjega kulturnoga stanja“¹. I zaista, u kolektivnoj svijesti današnjice, gotovo stotinu godina nakon Szabinih riječi, pojmovi dvorca, burga i kaštela imaju romantičarski prizvuk. No ipak, takav pogled iznimno pridonosi popularizaciji fortifikacijske arhitekture, a interes je ono što i pokreće očuvanje baštine. Kašteli središnje Istre proveli su svoja najteža stoljeća spavajući, da bi ih se tek u posljednjim desetljećima započelo otkrivati. Srećom, zadnjih desetak godina zanimanje se pretvorilo u djelovanje, pogotovo u njihovu očuvanju.

Glavni cilj ovog rada je prikaz nastajanja kaštela na malom području Pazinske knežije, područja središnje Istre koje kroz cijeli srednji i rani novi vijek pripada Svetom Rimskom Carstvu, a time i srednjoeuropskom kulturnom krugu. Važna je interpretacija njihova oblika i odnosa s krajolikom kao i urbanim tkivom gradova. Neki od njih nastajali su na samotnim uzvisinama s teškom zadaćom nadziranja puteva, dok su drugi nastajali uz mala trgovačka središta. I gotovo je svih zadesila ista sudbina, propadanje. To je druga zadaća ovoga rada, pokušati pronaći razloge njihova propadanja i odgovoriti na pitanje jesu li mogli biti sačuvani. To povlači i zadnje pitanje, da li ih je moguće sačuvati i danas, nakon stoljeća propadanja i najvažnije, možemo li im naći funkciju i svrhu, ili ih obnovljene i uređene ostaviti svjedocima prošlih vremena?

¹ Szabo, Gjuro, *Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb : Golden marketing-Tehnička knjiga, 2006.

1. Područje središnje Istre od srednjeg do kraja ranog novog vijeka: nastanak Istarske marke i Pazinske knežije

Istra je poluotok čija se kopnena granica proteže od Milja u Tršćanskom zaljevu do Preluka na Kvarnerskom zaljevu. Zemljopisna granica poluotoka rijetko se u povijesti poklapala s onom političkom, pa tako je danas manji sjeverni dio poluotoka Istre unutar Slovenije, a južni unutar Hrvatske. Nazivom Pazinska knežija smatra se područje koje je od razvijenog srednjeg vijeka pod vlašću Habsburgovaca, kao njihova nasljedna zemlja. Područje knežije obuhvaća kontinentalni dio Istre, Pazinštinu, širu okolicu grada Pazina. (Slika 1.)

Slika 1. Granice Pazinske knežije u 16. stoljeću

Potrebno je razjasniti pojam Pazinske knežije. U užem smislu ono obuhvaća nasljedni posjed habsburške kuće u Istri pod upravom kapetana, a obuhvaća Pazin sa širom okolicom te naselja pod njezinom upravom: Tinjan, Kringu, Gračišće, Pićan, Žminj, Trviž, Kršiklu, Beram, Boljun, Vranju, Brseč, Lovran, Brest, Cerovlje, Lindar i Borut. Ovo je područje bilo pod izravnom vlašću austrijskog nadvojvode koji je imenovao kapetana koji je stolovao u pazinskom kaštelu.² U širem smislu područje knežije obuhvaća i nekoliko gospoštija u sjeveroistočnom dijelu Istre, koje su bile pod upravnom vlašću feudalaca, a to su gospoštije: Kožljak, Paz, Lupoglav, Kršan i Grdoselo (Slika 2.), dakle cijelo područje pod austrijskom vlašću u Istri.³ U njemačkim izvorima to se područje najčešće naziva *Grafschaft Mitterburg*, u talijanskim *Contea di Pisino* ili *stato Archiducale*. Hrvatska historiografija je donedavno najčešće koristila preveden njemački naziv, *Pazinska grofovija*, dok se u novije doba koristi naziv *Pazinska knežija*.⁴

²Bertoša, Slaven, „Pazinska knežija“, u: *Istarska enciklopedija*, (ur.) Slaven Bertoša, Robert Matijašić, Zagreb : Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2005., 578.

³Isto, 578., Čutić-Gorup, Maja, *Protestantizam u Pazinskoj knežiji: odjeci ili pokret?*, doktorska disertacija, Zagreb, 2012., 26.

⁴ Naziv Pazinska grofovija izravni je prijevod i njemačkog *Grafschaft Mitterburg*, ali i talijanskog naziva *Contea di Pisino*. U izvorima bilježimo i termine *Comitatus* i *Stato Archiducale*, *Stato Imperio*. U novije doba uzet je naziv

Habsburškom dvoru bila je najvažnija Pićanska biskupija iz razloga što je to bila jedina biskupija sa središtem na teritoriju knežije.⁶ Ukinuta je 1784. papinskom bulom. Rani novi vijek u Europi obilježila je reformacija koja je tijekom 16. stoljeća snažno obilježila i Istru.⁷ Na područje knežije reformatorske ideje pristigle su iz Trsta, čiji je biskup Pietro Bonomo tolerirao protestante. Možda najvažniji razlog rasprostranjenosti reformacije u 16. stoljeću bila je težnja narodnom jeziku u liturgiji protestantizma, čime se naišlo na plodno tlo kod istarskog svećenstva i puka koje je i do tada bilo dobrim dijelom glagoljaško i koristilo se narodnim jezikom u liturgiji.⁸ Najvažnije središte reformacije bilo je u Kožljaku čijim je vlasnikom bila obitelj Barbo, koji oko sebe okupljaju krug zagovornika reformatorskih ideja.⁹ Dolaskom isusovaca u Rijeku počela se širiti inkvizicija i austrijskim dijelom Istre te su reformatorske ideje do početka 17. stoljeća zamrle.¹⁰ Nakon koncila u Tridentu svi biskupi dobili su obvezu pisanja relacija Svetoj Stolicu u kojima su izvještavali o stanju u župi.¹¹

⁶ Pićanska biskupija utemeljena je u kasnoj antici, najvjerojatnije na pokrajinskoj sinodi u Gradu koju je sazvao patrijarh Elija 579. godine. Zaštitnik biskupije je sv. Nicefor. S obzirom na mala davanja Ravenskom egzarhatu daje se zaključiti da je bila prilično siromašnom. Kroz srednji vijek prolazi težak period zbog čestih seljačkih buna, a na području nema ni mnogo svećenika, a ni naroda koji razumije latinski, stoga prevladava glagoljaštvo. Ukinuta je 1788. godine od strane pape Pia VI., Orbanic, Elvis, „Pićanska biskupija“, u: *Istarska enciklopedija*, (ur.) Slaven Bertoša, Robert Matijašić, Zagreb : Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2005., 589.

⁷ Reformacija ili protestantizam obilježila je društvenu i političku povijest 16. stoljeća u Istri. U Europi počinje kao pokušaj unošenja duhovnih i strukturalnih reformi u Crkvi. U Istru dolazi iz njemačkih zemalja preko trgovačke luke Trst, a pronašao je plodno tlo zbog uvjerenja da se misa mora služiti na narodnom jeziku. U Istri su tada još uvijek djelovali glagoljaški svećenici, a narod nije poznavao latinski. Duh promjena poticali su ili makar tolerirali i neki biskupi poput koparskog biskupa G.B. Vergerija i pulskog P.P. Vergerija. Snažna inkvizicija utemeljena 1550.-ih slomila je reformaciju. Miculian, A., Maračić, Lj.A., Reformacija, u: *Istarska enciklopedija*, (ur.) Slaven Bertoša, Robert Matijašić, Zagreb : Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2005, 681.-682.

⁸ Isto, 682., Čutić-Gorup, Maja, *Protestantizam u Pazinskoj knežiji*, 2012., 78.

⁹ Čutić-Gorup, Maja, „Članovi obitelji Barbo kao zaštitnici reformacije u Pazinskoj knežiji“, u: *Povijesni prilozi* 50 (2016.), 75.-77.

¹⁰ Isto, 682.

¹¹ Čutić-Gorup, Maja, *Protestantizam u Pazinskoj knežiji*, 2012., Pićanski biskup Juraj Reitgartler poslao je Svetoj stolici prvu relaciju 1589. godine u kojoj navodi da je Pićan drevni gradić u Pazinskoj Grofoviji, a biskupija utemeljena još u vrijeme Konstantina. Grah, Ivan, „Prve sačuvane relacije istarskih biskupa Svetoj Stolicu“, u: *Vjesnik HARIp* 30 (1988.), 82.-83.

Slika 3. Crkvena organizacija Pazinske knežije u ranom novom vijeku

1.2. Povijest Pazinske knežije od srednjeg vijeka do modernog doba

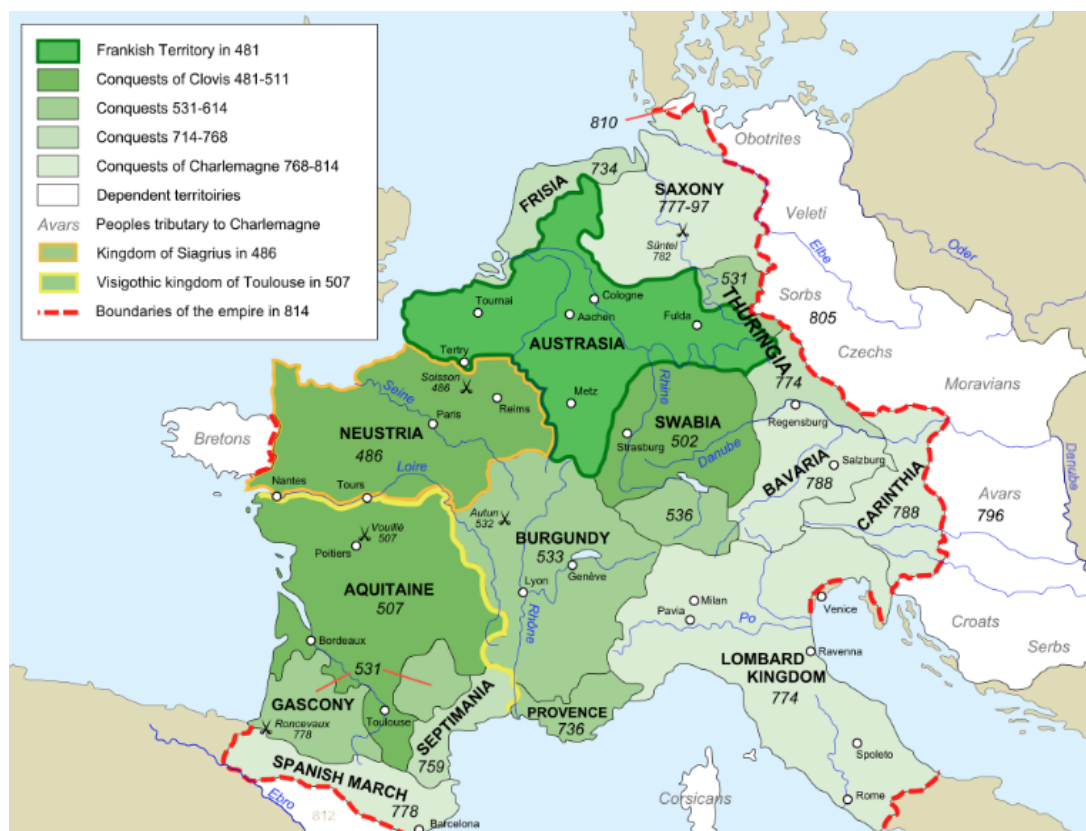
Naziv *Istarska Marka* prvi se puta pojavljuje na kraju 8. stoljeća, kada je Istru osvojio Pipin Mali te je ona 799. godine pripojena Franačkom kraljevstvu. (Slika 4.) U stoljećima srednjeg vijeka područje Istre u sastavu je Furlanske marke, zatim od 952. godine postaje dijelom Bavarskog vojvodstva, a od 976. Koruške.¹² Tek 1040. godine ustanovljuje se Istarska marka kao zaseban posjed.¹³ U to doba pojavljuju se imena istarskih markgrofova koji su odreda njemačke narodnosti. Prvi istarski markgrof bio je Ulrich Weimar Orlamunde¹⁴, u čije vrijeme marka jača.¹⁵ Stoljeća

¹² Huić, Irma, *Kašteli i naselja sjeveroistočne Istre od 10. do 18. stoljeća-urbanistički razvoj i preobrazbe*, doktorska disertacija, Zagreb, 2015., 25.

¹³ Isto, 25.

¹⁴ Weimar-Orlamunde, tirinška plemićka obitelj koja oko godine 1000. dostiže veliku moć u Svetom Rimskom Carstvu. Ženidbenim vezama obitelj zadobiva Istru. Ulrik Weimar-Orlamunde pokušao je zauzeti feudalnu anarhiju sazivanjem sabora 1061., a zbog zasluga dobiva potvrdu posjeda u Istri od samog cara Henrika IV. Tijekom 11. stoljeća Ulrik i brat Vecelin II. pokušavaju zadobiti hrvatski dio Istre, prvi put bezuspješno, a drugi put uspješno zbog bezvlada u

ranog srednjeg vijeka označavaju razdoblje pojačane feudalizacije Istre pod utjecajem njemačkih zemalja. Već u 12. stoljeću u tijeku feudalizacije, dijelovima Istre zavladao je grof Meinhard von Schwarzenburg, stavivši pod stvoju vlast unutrašnjost Istre te stvorivši time posjed oko kojega će se kasnije oformiti područje koje poznajemo pod nazivom Pazinska knežija.¹⁶ Početkom 13. stoljeća feudalnim gospodarom Istre postao je Akvilejski patrijarh, a istovremeno je došlo do jačanja Venecije. Marka je već tada bila podijeljena na manje crkvene i svjetovne posjede. Mlečani su počeli osvajati obalne gradove, uskoro zagospodarivši cijelom obalom Istre čime je posljedično došlo do raspada Istarske marke.¹⁷

Slika 4. Karolinško Carstvo oko 814. godine

U posjed Goričkih grofova Pazinska knežija je došla početkom 13. stoljeća i ostala do pred kraj 14. stoljeća. U tom razdoblju Gorički su širili svoje posjede na štetu Akvilejskog patrijarha preuzimanjem Momjana, Kostela (Pietrapilose), Bala, Dvigrada, Žminja, Trviža, Kožljaka i Kašćerge.¹⁸ U to vrijeme nastao je najvažniji pravni dokument razvijenog srednjeg vijeka: Istarski

Hrvatskom Kraljevstvu. Godine 1102., nakon što je odbijen od cara za imenovanje markgrofom, Ulrik II. godine 1102. poklanja sve svoje baštinske posjede u Istri akvilejskom patrijarhu. Jurković, I., „Weimar-Orlamunde“, u: *Istarska enciklopedija*, (ur.) Slaven Bertoša, Robert Matijašić, Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2005., 896.

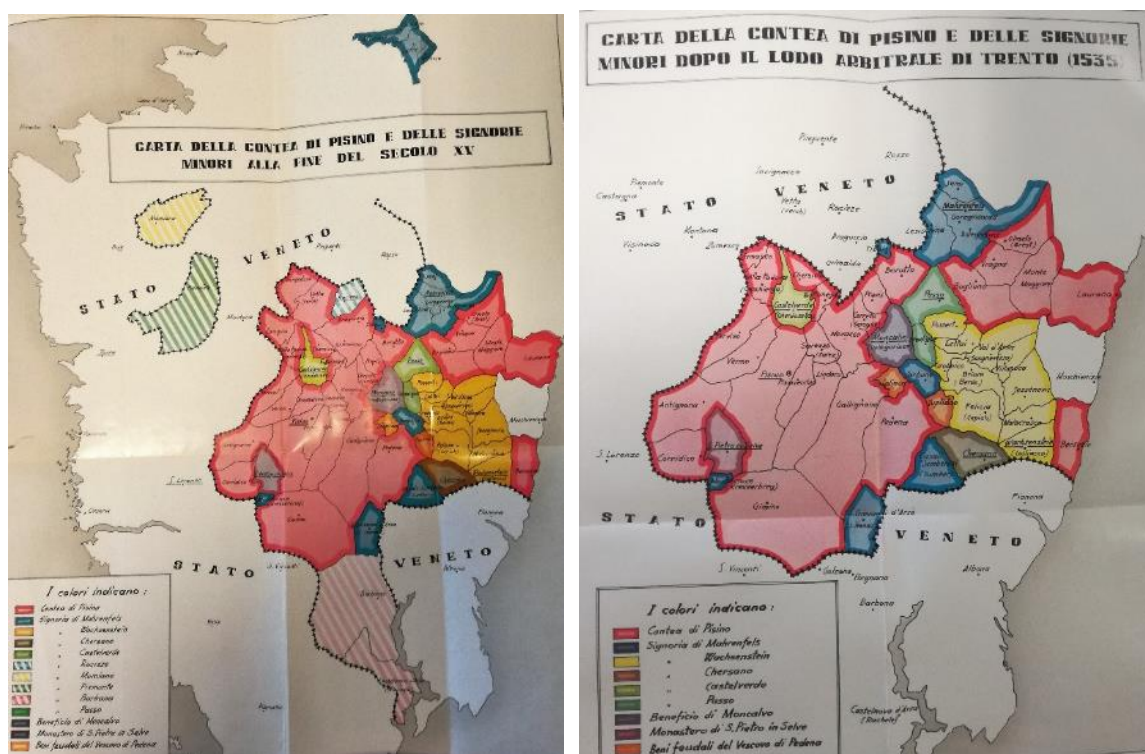
¹⁵ Dukovski, Darko, *Istra*, 2005., 47.

¹⁶ Isto, 47.

¹⁷ Isto, 50.

¹⁸ Huić, Irma, *Kašteli i naselja sjeveroistočne Istre*, 2015., 26., Dukovski, Darko, *Istra*, 2005., 65.

razvod.¹⁹ Ovi su posjedi zajedno s Pazinom 1374. godine došli u vlasništvo obitelji Habsburg i postali njihov obiteljski nasljedni posjed. U vrijeme razvijenog srednjeg vijeka Habsburgovci su knežiju koristili kao sredstvo za dobijanje zajmova, davajući te posjede u zakup raznim feudalnim obiteljima. Pod njihovom vlašću Pazinska knežija ostala je sljedećih pet i pol stoljeća, do 1918. godine.²⁰ Ovo razdoblje karakterizira okrupnjivanje posjeda u Istri, te jasno razgraničenje na obalno područje pod vlašću Venecije te kontinentalno područje pod vlašću obitelji Habsburg, a takvo je ostalo kroz cijeli kasni srednji i rani novi vijek, do 1797. godine i propasti Mletačke Republike u vihoru Napoleonskih ratova.²¹ U razdoblju 15. stoljeća Pazinska knežija je bila dijelom vojvodine Kranjske, no upravitelj knežije je bio kapetan koji je stolovao u Pazinu.²² Habsburgovci su ispravom potvrdili poštivanje dotadašnjih starih običaja i ovlasti. Ali upravo zbog kasnijeg nepoštivanja tih običaja i prava pri prikupljanju prihoda od strane pazinskih kapetana dolazilo je do velikih seljačkih buna.²³

Slika 5. Gubitak teritorija knežije nakon rata Cambraiske lige i potpisivanja mira u Tridentu 1535. godine

¹⁹ Istarski razvod je hrvatskogoljaški spomenik koji opisuje i uređuje međe između pojedinih istarskih seoskih komuna, njihovih feudalnih gospodara i Mletačke Republike. Tekst je datiran 1325. godine za vrijeme kneza Albrehta i akvilejskog patrijarha Rajmunda. Bratulić, J., „Istarski razvod“, u: *Istarska enciklopedija*, (ur.) Slaven Bertoša, Robert Matijašić, Zagreb : Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2005., 332.

²⁰ Huić, Irma, *Kašteli i naselja sjeveroistočne Istre*, 2015., 26., Dukovski, Darko, *Istra*, 2005., 67.

²¹ Isto, 92.-94.

²² Pazinsku knežiju preuzeo je Leopold Habsburg, a za pazinskog kapetana postavio je Ugona Devinskog, kojemu je ubrzo i založio knežiju. Nakon smrti Ugona Devinskog založno pravo prelazi u ruke Roberta Walseea. Dukovski, Darko, *Istra*, 2005., 68.

²³ Dukovski, Darko, *Istra*, 2005., 68.

Miran život u knežiji nije dugo potrajao jer je uskoro bila zahvaćena ratom kralja Žigmunda s Venecijom, a tom prilikom stradali su Kršan, Žminj, Sovinjak i Lindar.²⁴ Sredinom istog stoljeća središnja Istra žrtvom je pustošenja krčkog kneza Ivana Frankapana u službi Venecije.²⁵

Niti početak 16. stoljeća nije donio procvat. Stalni problemi na graničnim područjima između Habsburga i Venecije eksalirali su i u ratu Cambraiske lige²⁶ koji se vodio između većine država srednjovjekovne Europe. Na tlu Istre vodile su se borbe između Venecije i Svetog Rimskog Carstva, a tada su stradali mnogi pogranični gradovi. Nakon rata potpisan je mir u Trentu kojim je knežija u korist Venecije izgubila područja Vrha, Draguča, Grimalde te gospoštije Rakalj, Završje, Momjan i Račice.²⁷ (Slika 5.) Tijekom ranog novog vijeka Habsburzi su knežiju i dalje koristili kao sredstvo za dobivanje zaloga. Skupi ratovi s Turcima osiromašili su državne blagajne te je dvorska komora donijela odluku da se zemlje manje važnosti daju u privremeni zalog. Nedostatak novaca u dvorskim i feudalnim kasama često je povlačio i povećavanje kmetovskih davanja, čime je dolazilo do već spomenutih seljačkih buna. Najkrvavija je bila ona iz 1409. godine kada su seljaci uspjeli zauzeti pazinski kaštel, ali su je ubrzo ugušili češki plaćenici. Velika buna ponovila se u Pazinu 1571., a u Lupoglavu 1574. godine.²⁸ Početak 17. stoljeća donio je novi, tzv. Uskočki rat²⁹, ili Rat za Gradišku, u Istri koji je trajao od 1615. do 1618. godine. Tijekom tih godina prostor Istre je s obje strane granice bio potpuno opustošen. Izvještaji dvojice službenika habsburškog dvora koji su nakon rata posjetili Istru svjedoče da je tada izgubljena gotovo polovica žiteljstva Istre, ubijeno gotovo 90 posto stoke, srušeno više od 60 posto kuća, a napušteno gotovo 98 posto zemljišnih površina.³⁰ Nakon tih razaranja slijedilo je dugo vrijeme oporavka, a posljedice su se osjećale još desetljećima. Žiteljstvo je osim velikim davanjima i stradanjima bilo opterećeno i mnogobrojnim bolestima, pogotovo nakon ratova. Najveća epidemija kuge dogodila se u razdoblju oporavka od Uskočkog rata 1631. godine.³¹ Sljedeća dva stoljeća Istra je provela bez gotovo ikakvih ratnih

²⁴ Isto, 65.

²⁵ Isto, 68.

²⁶ Cambraiska liga naziv je za koaliciju koju je organizirao papa Julije II. protiv Venecije koju je optužio da teži dominaciji na Apeninskom poluotoku. Koaliciji su pristupili francuski kralj Luj XII. te car Maksimilijan Habsburški i španjolski kralj Ferdinand II. Aragonski. Stalno suparništvo Austrije i Venecije dovelo je do ratnih sukoba na području Istre. Isprva su mletačke postrojbe zauzele Trst, zatim Rijeku i Pazin. Bertoša, Slaven, „Cembraiska liga“, u: *Istarska enciklopedija*, (ur.) Slaven Bertoša, Robert Matijašić, Zagreb : Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2005., 126.

²⁷ Isto, 126. Čutić-Gorup, Maja, *Protestantizam u Pazinskoj knežiji*, 2012., 68.-69.

²⁸ Dukovski, Darko, *Istra*, 2005., 73.

²⁹ Bertoša, Slaven, „Uskočki rat“, u: *Istarska enciklopedija*, (ur.) Slaven Bertoša, Robert Matijašić, Zagreb : Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2005., 845.,

³⁰ U siječnju godine 1619., dvojica carskih poslanika, Ferdinanda Zehentner i Fenicio Kupferschein obilaze Pazinsku knežiju, te pišu izvještaj u kojemu opisuju srušena sela i zaseoke, a napominju da nisu pošteđena ni neka utvrđena mjesta, siromašno pučanstvo ne može obnoviti domove, te žive po nekoliko obitelji u nekome kućerku, a trećina žiteljstva je poginula u ratnim okršajima, ili od haranja epidemija, ili od gladi i neimaštine, te mnogi bježe u mletački dio Istre. Bertoša, Miroslav, *Istra: Doba Venecije (XVI. – XVIII.stoljeće)*, drugo prerađeno i dopunjeno izdanje, Pula : Zavičajna naklada "Žakan Juri", 1995., 385.

³¹ Isto, 385.-386.

razaranja. Političke promjene donijeli su Napoleonski ratovi³². Godine 1797. srušena je Mletačka republika te su svi mletački dijelovi Istre došli pod vlast Habsburške monarhije. Tim datumom prestala je postojati i Pazinska knežija. No, Habsburzi su ubrzo izgubili i taj teritorij u korist Napoleonova carstva koji ih je 1809. godine uvrstio u Ilirske pokrajine.³³ Padom Napoleona cijelo područje Istre ušlo je u sastav Austrijskog Carstva u čijem sastavu je ostalo do kraja Prvog svjetskog rata³⁴ 1918. godine (Slika 6.), nakon čega je Istru okupirala Kraljevina Italija.³⁵

Slika 6. Istra unutar Austrijskog primorja, nakon osnivanja Austrijskog Carstva 1815. godine

2. Kašteli, utvrde i burgovi u Hrvatskoj i srednjoj Europi: tipologija

Hrvatska enciklopedija donosi sljedeću definiciju staroga grada: „Grad, vlastelinski grad, zamak, burg; latinski burgus: utvrda, prema germanskom burg *utvrđeno prebivalište vlastelina, redovito na teže pristupačnom položaju posjeda, namijenjeno boravku i obrani. Pojava i razvoj vlastelinskoga grada veže se uz društvene okolnosti srednjega vijeka – feudalizam; u graditeljskom smislu preuzimani su oblici i iskustvo prapovijesti i staroga vijeka.*“³⁶ I zaista, od najranije povijesti i geneze prvih utvrđenja, ona su redovito nastajala na teško pristupačnim položajima. Najranije

³² Napoleonski ratovi označavaju sukobe između Napoleonovog Carstva i koalicije europskih država između 1797. i 1815. godine. Već u prvoj godini rata Napoleon je osvojio i Campoformijskim mirom iz 1797. ukinuo Mletačku republiku koja je bila podijeljena između Napoleona i Habsburgovaca. U tom trenutku cijeli mletački dio Istre pripao je Habsburzima. Godine 1805. Napoleon osvaja cijelu Istru te ju 1809. godine priključuje Ilirskim pokrajinama. Nakon pada Napoleona Istra, Gorička, Trst i Venecija predani su Austrijskom carstvu na Bečkom kongresu. Bertoša, Slaven, „Napoleonski ratovi“, u: *Istarska enciklopedija*, (ur.) Slaven Bertoša, Robert Matijašić, Zagreb : Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2005., 521.

³³ Isto, 521.

³⁴ Dukovski, D., „Pod Italijom“, u: *Istarska enciklopedija*, (ur.) Slaven Bertoša, Robert Matijašić, Zagreb : Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2005., 631.

³⁵ Kešac, G. „Prvi svjetski rat“, u: *Istarska enciklopedija*, (ur.) Slaven Bertoša, Robert Matijašić, Zagreb : Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2005., 652.-653.

³⁶ Grad (vlastelinski grad, zamak, burg), <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=22953>, preuzeto 26.01.2018.

predrimске gradine nastale su na brežuljcima uz primitivne načine utvrđivanja poput jaraka, rovova, nasipa, drvenih palisada i naposljetku kamenih bedema.³⁷ Poznata predrimska utvrđena naselja poput Mikene imala su čvrste i neprobojne zidine te su u tom razdoblju utvrdila leksik fortifikacijskog graditeljstva. Kroz naredna stoljeća arhitektonski elementi zidina i kula *ostali su nepromijenjeni*. Rimski *castrumi* sadržavali su iste elemente, uz jasno oblikovani pravokutni tlocrt s dva ulaza i dvije ulice koje se ortogonalno sjeku u centru utvrđenja.³⁸ Pojavom opće nesigurnosti na tlu Rimskog Carstva započela je gradnja utvrđenja na nepristupačnim položajima. Na istočnoj jadranskoj obali sagrađen je u vrijeme cara Justinijana pomorski limes, tzv. *limes Maritimus*. Na hrbtima jadranskih otoka nastao je niz utvrda u svrhu nadgledanja plovnog puta, poput Torete na Kornatima, Pustograda na Pašmanu i sv. Mihovila na Ugljanu.³⁹

Najčešći pojmovi koji se vežu uz fortifikacijsko graditeljstvo su utvrda, burg, kaštel i dvorac. Potrebno je razlikovati navedene pojmove. *Utvrda* označava bilo kakav tip utvrđene građevine bez obzira na vrijeme nastanka.⁴⁰ *Burgom* smatramo utvrđeno prebivalište na strateški istaknutom i teže pristupačnom mjestu. Burgovi nastaju u razdoblju razvijenog srednjeg vijeka i grade se do kraja 15. stoljeća.⁴¹ Pojam *kaštel* označava utvrdnu pravilnog tlocrta koji se pojavljuje u razdoblju romanike, a prevladava od razdoblja renesanse i pojave vatrenog oružja.⁴² *Dvorac* je u pravilu ladanjsko prebivalište koje se gradi u nizini te nema izražene fortifikacijske karakteristike.⁴³ U arhitekturi Istre pojam kaštel uvriježen je kao lokalni naziv za sve tipove utvrda. Kaštelom se nazivaju burgovi, primjerice kašteli Lupoglav ili Kožljak, kao i renesansni kašteli, primjerice u Svetvinčentu. Kaštelom se naziva i barokna pulska utvrda koja je služila isključivo u svrhu obrane.

Najveći broj burgova na području današnje Hrvatske nastao je u razvijenom srednjem vijeku. Prije 13. stoljeća na području Hrvatske i Slavonije poznajemo tek nekoliko utvrda, poput Siska, Okića i Krapine.⁴⁴ Velika provala Tatara 1241.-1242. godine pokazala je da su dobro utvrđeni burgovi neosvojivi za vojsku. U godinama tatarskih napada stradale su neutvrđene građevine, dok su burgovi i utvrđeni gradovi, poput Klisa, Trogira, Splita i Zadra ostali neosvojenima i neoštećenima.⁴⁵ Čini se da su provale bile poprilično poticajne za gradnju burgova s obzirom da su

³⁷ Isto.

³⁸ Boć, L., „Castrum“, u: *Enciklopedija likovnih umjetnosti*, (ur.), Andre Mohorovičić, Zagreb: Leksikografski zavod FNRJ, 1959., 596.

³⁹ Suić, Mate, „Bizantski limes na istočnoj obali Jadrana“, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 35 (1995.), 137.

⁴⁰ Bednjanec, Linda, *Burg, kaštel, dvorac i još ponešto u nizu*, <https://darkoantolkovic.wordpress.com/2015/04/08/burg-kastel-dvorac-i-jos-ponesto-u-nizu/>, 18.05.2018.

⁴¹ Horvat, Zorislav, *Burgologija-srednjovjekovni utvrđeni gradovi kontinentalne Hrvatske*, Zagreb: UPI-2M PLUS, 2014., 354.

⁴² Isto, 354.

⁴³ Bednjanec, Linda, *Burg, kaštel*, 18.05.2018.

⁴⁴ Horvat, Zorislav, *Burgologija*, 2014., 13.

⁴⁵ Isto, 39.

u razdoblju nakon 13. stoljeća višestruko povećao njihov broj. Tada se sagrađeni Medvedgrad, Zrin, Modruš, Velika i Lipovac.⁴⁶

Zorislav Horvat u knjizi Burgologija donosi tipološku podjelu burgova u nekoliko kategorija prema položajima i razvijenim tlocrtnim strukturama.⁴⁷

1. Podjela prema vrsti terena:

a) Gorski burgovi

- longitudinalni položaji
- kameni vrhovi (ostrovi)
- kružni položaji
- položaji s barbakanom
- burgovi s podgrađem

b) Ravničarski burgovi:

- kružni tlocrti
- kvadratni tlocrti
- dvojni položaj (s odvojenim podgrađem)

c) Vodeni burgovi

- burgovi na rijeci ili uz rijeku
- položaji u močvarama
- mostobrani

d) Burgovi povezani s naseljem

Tlocrte burgova je teško jednostavno i jednoznačno odrediti s obzirom da je na njih utjecalo mnogo čimbenika, od položaja i terena do graditelja i utjecaja. Najčešći tipovi tlocrta su:

1. Kaštelni tip tlocrta (romanički kaštel)
2. Kružni, poligonalni, koncentrični (centralni)
3. Kvadratni, pravokutni

⁴⁶ Isto, 331.-332.

⁴⁷ Isto, 41.-42.

4. Složeni, proširivan tijekom vremena
5. Tlocrt kao koštica badema
6. Dvodijelni (s barbakanom, podgrađem)
7. Izduljeni
8. Kraljevska rezidencija

Burg je najčešće kompleksna građevina sastavljena od više arhitektonskih elemenata. Poznajemo burgove jednostavnijih tlocrtnih oblika poput kružnih i kvadratnih do kompleksnijih tlocrta izvedenih najčešće dograđivanjem kroz vrijeme. Najčešći arhitektonski elementi koje susrećemo u burgu su palas kao središte burga, branič kula, zidine i braništa, barbakan, dvorske kapele, zatim razni manji arhitektonski elementi poput ognjišta, erkera, zahoda, stubišta, prsobrana i raznih drvenih konstrukcija galerija i stubišta.⁴⁸

Slika 7. Burg Okić

Slika 8. Grad Ozalj

Slika 9. Veliki Tabor

Najizloženiji dio burga je ulaz zbog čega se vodila posebna briga o njegovu smještaju da bi se zaštitio od upada neprijatelja. Najčešći način bilo je povisivanje ulaza u odnosu na okolni teren.⁴⁹ Prema osnovnim karakteristikama ulazi se mogu podijeliti u nekoliko grupa. Ulaz kao jednostavni otvor u zidinama kakav su imale utvrde u Zrinu, stariji slojevi grada Ozlja i Samobora. Takav tip ulaza karakterističan je i za kaštele u Istri pa ga nalazimo na kaštelima u Pazu, Posrtu, Kožljaku i Kršanu.⁵⁰ Ulaz uz branič kulu je karakterističan za razdoblje 13. stoljeća te za burgove smještane na stjenovite vrhove, a sačuvani su primjeri na ostacima burgova Podlapac, Buška Ostrovica, Komić i Mogorić.⁵¹ Ulazne kule kao element razvijene su tijekom 14. stoljeća kao djelotvorna zaštita ulaza. Posjeduju ih Brinje, Ribnik i kaštel u Pazinu. Potonji je dobro sačuvan, kao i same vratnice s

⁴⁸ Isto, 41.-46.

⁴⁹ Isto, 69.

⁵⁰ Isto, 72.-75., Huić, Irma, *Kašтели i naselja sjeveroistočne Istre*, 2015., 102.

⁵¹ Horvat, Zorislav, *Burgologija*, 2014., 75.

posebnim manjim vratima za ljude, ali jarak pred ulazom nije sačuvan.⁵² Ulaz između dvaju kula sačuvan je samo na primjeru starog grada u Čakovcu, a ulaz s posebnom utvrdom tj. barbakanom posjedovali su stari kraljevski grad u Krapini, zatim Ilok i Okić.⁵³

Slika 10. Ulaz u pazinski kaštel

Slika 11. Ulazna kula Ozlja

Zidine su važan element obrane burga, a povezivale su sve građevne dijelove u zatvorenu cjelinu. Najčešće su zidane od kamena ili opeke, a na vrhu su imale ophod i prsobran, vrlo često s kruništem. Debljina zida je često varirala, kao i njihova visina koja se prilagođavala i terenu. Najstarije utvrde prije provale Tatara sredinom 13. stoljeća imale su puno tanje zidove, između 50 i 80 centimetara, što je u stoljećima nakon provale povećano na 120-200 centimetara.⁵⁴ Zidine su imale i otvore, ali se zbog sigurnosti njihov broj svodio na najmanju moguću mjeru. Najčešće se radilo o uskim prorezima za nadgledavanje i strijelnicama.⁵⁵

Branič kule su također veoma važan element koji svojom visinom omogućava uspješnu kontrolu okolnog terena i obranu pri opsadi, a služi i kao utočišna kula ukoliko su sve linije obrane probijene.⁵⁶ Po namjeni se mogu podijeliti u tri grupe. Obrambene branič kule namijenjene su isključivo obrani burga, primjerice u burgovima starog grada Žumberka i Male Crkvine kod Cetina.⁵⁷ Puno češća grupa su stambeno-obrambene branič kule. Razvijenijeg su tlocrta od klasičnih branič kula s obzirom da moraju pružiti i udobnije stanovanje. Posljednja etaža rezervirana je za obranu. Primjere ove grupe nalazimo u Medvedgradu, Modrušu, Zrinu, Gariću i

⁵² Isto, 84., Huić, Irma, *Kašteli i naselja sjeveroistočne Istre*, 2015., 307.

⁵³ Horvat, Zorislav, *Burgologija*, 2014., 87.-88.

⁵⁴ Isto, 92.-109.

⁵⁵ Isto, 109.

⁵⁶ Isto, 114., Miletić, Drago, *Plemićki gradovi*, 2012., 246., 248.

⁵⁷ Isto, 117.

Čaklovcu.⁵⁸ Zadnja grupa su ulazne branič kule, a razlikuju se od običnih ulaznih kula po visini, jer osim ulaza moraju osigurati i obranu, stoga je posljednja etaža također namijenjena obrani burga. Primjer ulazne branič kule nalazimo na Bedemgradu i Brinju.⁵⁹

Stambeni dijelovi burgova, ili palasi, bili su namijenjeni vlasniku. Najčešće se radi o izduljenim građevinama s nekoliko katova koji su sadržavali skromnije stambene prostore. Najveći palas nalazimo na Medvedgradu, zatim Brinju, Cesargradu, Ružici i Ozlju. Jedan od najrazvijenijih palasa je onaj u gotičko-renesansnom Velikom Taboru (Slika 12.).⁶⁰ U Istri je palas najrazvijeniji arhitektonski element kaštela iz razloga dominantno stambene svrhe kaštela. Dobre primjere imamo na kaštelima u Pazinu, Svetvinčentu, Momjanu, Pazu, Posrtu i Kršanu (Slika 13.).⁶¹

Slika 12. Palas Velikog Tabora

Slika 13. Palas kaštela u Kršanu

Kapele u burgu mogu nastati iz razloga udaljenosti od naselja i župnih crkvi, ali i kao statusni simbol vlasnika. Po položaju se mogu grupirati u tri skupine. Kapele kao slobodnostojeće građevine, primjerice u Okiću (Slika 16.), starom Mahrenfelsu kod Lupoglava i Pietrapelosi kod Buzeta u Istri (Slika 15.). Druga grupa su kapele vezane uz ostalu arhitekturu burga s najpoznatijim primjerima u Medvedgradu i Brinju (Slika 14.). Zadnja grupa su kapele udaljene od burga.⁶²

⁵⁸ Isto, 118., Miletić, Drago, *Plemićki gradovi*, 2012., 281.

⁵⁹ Isto, 124., Miletić, Drago, *Plemićki gradovi*, 2012., 296.

⁶⁰ Isto, 140.-148.

⁶¹ Huić, Irma, *Kašteli i naselja sjeveroistočne Istre*, sv. 2., 2015., 67., 87., 51., 34.

⁶² Horvat, Zorislav, *Burgologija*, 2014., 173., Miletić, Drago, *Plemićki gradovi*, 2012., 229.

Slika 14. Primjer dvorskih kapela: na starom gradu Sokolac u Brinju

Slika 15. Kapela uz kaštel Pietrapilosa kod Buzeta

Slika 16. Unutrašnjost kapele na starom gradu Okiću

Drvene konstrukcije burgova najčešće su međukatne konstrukcije, stubišta ili galerije i balkoni. Zanimljive međukatne konstrukcije posjeduje Veliki Tabor s profiliranim i likovno ukrašenim gredama.⁶³ Primjere drvenih galerija imamo također na Velikom Taboru, te u unutarnjem dvorištu Ribnika.⁶⁴

Ostali manji arhitektonski elementi najčešće su pomoćne prostorije u debljini zida. Postoje primjeri malih zahoda na konzolama, primjerice u Ribniku, Gariću i Ružici.⁶⁵ U Istri postoji mnoštvo takvih primjera, poput konzolnih zahoda na kaštelu Posrt i Paz.⁶⁶ Također imamo i primjere zahoda potpuno ugrađenih u debljinu zida, primjerice u Ribniku. U debljini zida često se polažu i pomoćna stubišta, te razni elementi poput niša za sjedenje u pazinskom kaštelu.⁶⁷

Neizostavan element burgova su prozori. Glavna uloga im je propuštanje svijetlosti. Najveće otvore posjedovale su reprezentativne prostorije palasa.

3. Kašteli Pazinske knežije

Istarski kašteli nastali u srednjem vijeku najvećim su dijelom povezani sa središtima feudalnih gospoštija. Svaki feudalni gospodar morao je imati svoju rezidenciju. Upravo zato njihova uloga je u prvom redu stambena, a tek onda fortifikacijska, što ne znači da svaki od njih nije u pravom smislu utvrda sa svim karakteristikama fortifikacijskog objekta. Neki od njih bili su bolje utvrđeni te imali više fortifikacijskih karakteristika zbog svojeg položaja uz prometnice zbog čega su služili kao uporišta te imali istaknuti vojni i obrambeni karakter, poput starog kaštela

⁶³ Isto, 210.

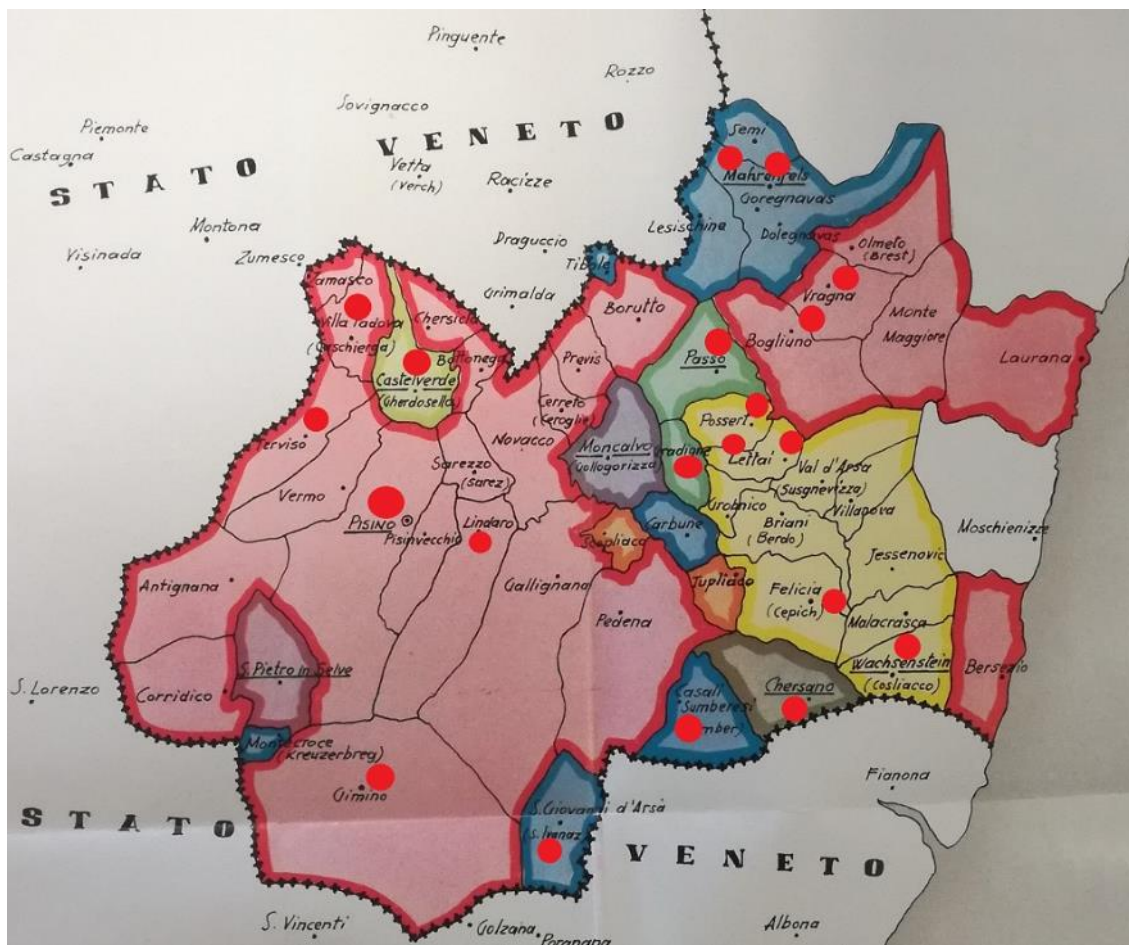
⁶⁴ Isto, 212

⁶⁵ Isto, 231.-235.

⁶⁶ Huić, Irma, *Kašteli i naselja sjeveroistočne Istre*, 2015., sv. 2., 67., 74.

⁶⁷ Horvat, Zorislav, *Burgologija*, 2014., 244.

Mahrenfels kod Lupoglava ili Kožljaka.⁶⁸ Na području Pazinske knežije feudalni kašteli gusto su smješteni na područje koje se kolokvijalno često nazivalo dolinom Raše, no zapravo se radi o području oko danas isušenog Čepičkog jezera i riječice Boljunčice, smještenom u brdovitom području između doline Pazinčice i obronaka planina Učke i Sisola.⁶⁹ Razlog tomu je što su to područje zauzimale feudalne gospoštije ovisne o knežiji, dok je ostali dio pripadao Pazinskoj knežiji u užem smislu, te u njemu osim Pazina ne nalazimo druge centre koji bi imali kaštel kao sjedište feudalnog gospodara. To ne znači da na području pod upravom pazinskog kapetana nisu postojali pojedini fortifikacijski objekti koji su služili obrani naselja i njihovog stanovništva.⁷⁰

Slika 17. Položaj gospoštija i kaštela u Pazinskoj knežiji u 16. stoljeću

Središte lupoglavske gospoštije u srednjem vijeku bio je utvrđeni burg Mahrenfels, a nakon 17. stoljeća ladanjski utvrđeni dvorac Lupoglav, znan i kao dvorac Brigido.⁷¹ Središte gospoštije

⁶⁸ Huić, Irma, *Kašteli i naselja sjeveroistočne Istre*, 2015., sv. 2., 34., 61.

⁶⁹ Višnjić, Josip, Srednjovjekovna utvrda Possert, u: *Histria Archaeologica* 43 (2013.), 68.

⁷⁰ Na području pod vlašću pazinskog kapetana postojalo je nekoliko kaštela u prvom redu vezanim za obranu žiteljstva. U Žminju je postojao kaštel uz župnu crkvu, u Lindaru su postojale utvrde kojima je bila utvrđena također župna crkva, dok je u Trvižu postojala utočišna kula. Huić, Irma, *Kašteli i naselja sjeveroistočne Istre*, 2015., 92.

⁷¹ Bradanović, Marijan, „Nekoliko primjera ladanja mletačke i austrijske Istre“, u: *Kultura ladanja : zbornik radova sa znanstvenih skupova "Dani Cvita Fiskovića"*, (ur.) Nada Grujić, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 2006., 174.-175.

Grdoselo je do ranog novog vijeka bio istoimeni stari grad, napušten nakon Uskočkog rata.⁷² Gospoštija Kršan sjedište je imala također u istoimenom kaštelu. Neke gospoštije posjedovale su više od jednog kaštela. Tako na teritoriju gospoštije Wachenstein (Kožljak) nalazimo nekoliko utvrda. Sjedište je bio kaštel Kožljak, a osim njega postojali su kašteli Čepić, Letaj, Posrt te kasnije u 17. stoljeću novoizgrađeni barokni dvorac Belaj.⁷³ Gospoštija Paz imala je središte u kaštelu u Pazu, a uz njega postojala je manja utvrđena kula Gradinje.⁷⁴ Osim navedenih, važno je napomenuti i gospoštije koje su pripadale Pazinskoj knežiji do potpisivanja primirja u Tridentu 1535. godine koji je slijedio nekoliko godina nakon rata Cambraiske lige. Nakon toga one pripadaju Mletačkoj Republici. Bile su to gospoštija Momjan sa svojim velikim srednjovjekovnim kaštelom Rota, gospoštija Barban s kaštelima u Barbanu i Raklju, gospoštija Završje s manjim kaštelom u istoimenom mjestu, te manja gospoštija Račice gdje je postojao srednjovjekovni kaštel, kasnije u 17. stoljeću srušen i zamijenjen manjom baroknom palačom.⁷⁵ Na području pod direktnom upravom pazinskog kapetana (Pazinska knežija u užem smislu) postojali su kašteli u Žminju, Vranji, Boljunu, Sovinjaku te donjon, tj. utočišna kula u Trvižu.⁷⁶ (Slika 17.)

Kako će u nastavku poglavlja biti nešto više riječi o kaštelima, potrebno je nekoliko stranica za osvrst na cjelokupno fortifikacijsko graditeljstvo ovog područja, pogotovo na kaštele koji nisu uzeti za primjer u kasnijim poglavljima ovog rada. Elemente fortifikacijske arhitekture kakve nalazimo u središnjoj Istri prati kontinentalne uzore, najčešće područja Kranjske kojoj knežija upravno pripada. Gotovo sve građevine imaju istaknutu branič kulu i palas uređen za stanovanje. Ovisno o veličini i važnosti rezidencije te prostornim mogućnostima, ta dva arhitektonska elementa nadopunjuju se ostalim objektima poput drugih stambenih građevina, kula, zidina, gospodarskih objekata, konjušnica ili štala. Manje građevine najčešće će podijeliti palas tako da prizemne etaže služe u gospodarske svrhe, a gornje etaže za stanovanje, poput kaštela Posrt. Većina kaštela nema dodatan pojas zidina i stoga se niže etaže palasa ne otvaraju prozorima, već otvorima za obranu, poput strijelnica, a nakon 15. stoljeća i puškarnica. Osim tih elemenata, česti su i drugi elementi fortifikacijske arhitekture, poput merlatura i konzolnih toaleta.⁷⁷ Najčešći tip prozorskih otvora su jednostavni pravokutni prozori omeđeni doprozornicima, primjerice kod kaštela u Pazinu karakteristična je pojava tipa tzv. čeških prozora dok je u kaštelu Posrt karakterističan primjer prozora s dvostrukom klupčicom (Slika 18.).⁷⁸ Arhitektonski element unutrašnjeg dvorišta čest je slučaj u fortifikacijskoj arhitekturi Istre, a obavezno sadržava cisternu za vodu. Neizostavan element

⁷² Huić, Irma, *Kašteli i naselja sjeveroistočne Istre*, 2015., sv. 2., 45.

⁷³ Vlaktić, Radovan, „Belaj: od kaštela svetog Martina do baroknog dvorca“, u: *Nova Istra* 4 (1999.), 244.-250.

⁷⁴ Huić, Irma, *Kašteli i naselja sjeveroistočne Istre*, 2015., sv. 2., 48.

⁷⁵ Isto, 69.

⁷⁶ Isto, 87.

⁷⁷ Horvat, Zorislav, *Burgologija*, 2014., 228.-231.

⁷⁸ Isto, 273.

je i baladur kojim se iz dvorišta uspinje u stambene prostore koji su isključivo na gornjim etažama. Česta je pojava dvorske kapele, a zabilježeno je postojanje dvorske kapele u danas porušenom kaštelu Mahrenfels te u Kožljaku.⁷⁹

Slika 18. Primjeri prozora: tip gotičkog prozora s kamenim šprljcima na kaštelu u Pazinu, gotički prozor na kaštelu u Kršanu, prozor s dvostrukom klupčicom na kaštelu Posrt

U 17. stoljeću, nakon prestanka stalnih ratnih operacija između Mletačke Republike i Habsburške Monarhije, uz utjecaj baroka i ladanjske arhitekture, karakteristična je korjenita promjena arhitektonskih rješenja te gotovo potpun nestanak fortifikacijskih elemenata. Stari kašteli se napuštaju, a u plodnim dolinama, daleko od strmih brežuljaka nastaju ladanjski dvorci. Iako ih najčešće nalazimo pod nazivom dvoraca, oni nisu raskošnih dimenzija niti raskošne dekoracije već su to jednokrilne ili višekrilne zgrade s nizom jednostavno obrađenih prozorskih otvora, pokrivene kosim krovovima s crijepom. Glavni ulaz u obliku skulpturalno skromno oblikovanog portala najčešće je na središnjoj osi. Skromna dekoracija može se još pojaviti kod doprozornika ili kod rijetkih balkonskih konzola. Njihov tlocrt je pačetvorinast s tipičnim baroknim nizanjanjem prostorija. Prizemlja su korištena u gospodarske svrhe, dok su katovi bili stambeni. Elementi fortifikacijske arhitekture poput strijelnica, konzolnih istaka, merlatura potpuno nestaju.⁸⁰

Upravno središte Pazinske knežije bilo je u pazinskom kaštelu (Slike 19. i 20.) koji je ujedno i najveći kaštel u središnjoj Istri. U odnosu na grad kaštel se uzdiže na blagom brežuljku s čije je južne strane strma padina u ponor rijeke Pazinčice. U srednjem vijeku bio je odvojen od ostatka naselja jarkom, te utvrđen zajedno s još nekoliko kuća na brežuljku. Podgrađe su činile srednjovjekovne kuće uz dva glavna religijska centra, crkvu sv. Nikole na sjeverozapadnom uglu, i franjevački samostan na sjevernom obodu naselja. Kaštel je svojim odvajanjem od ostatka naselja činio utvrđenu citadelu. Kaštel ima nekoliko razvojnih faza, a današnji izgled uglavnom je rezultat gradnji do 16. stoljeća.⁸¹ Burg zatvara nekoliko krila različitih karakteristika koji omeđuju unutarnje

⁷⁹ Isto, 168.

⁸⁰ Vlaketić, Radovan, „Belaj“, 1999., 244.-250., Bradanović, Marijan, „Nekoliko primjera...“, 2006., 175.

⁸¹ Huić, Irma, *Kašteli i naselja sjeveroistočne Istre*, 2015., 306.

dvorište. Južno krilo nad pazinskim ponorom jednostavnog je pravokutnog tlocrta. Pročelje je raščlanjeno nizom prozora te ponekim erkerom kojima se u velikoj mjeri otvara prema eksterijeru. Protivno tome, zbog položaja prema zaravni brda i izloženosti napadu, ostala krila gotovo su potpuno zatvorena na nižim etažama, a otvara se tek zadnja etaža i to najčešće s velikim prozorima s kamenim šprljcima, tzv. češkim prozorima, što daje jasnu naznaku da je na oblikovanje kaštela utjecala graditeljska tradicija srednje Europe. Isti tip čeških prozora ponavlja se u unutarnjem dvorištu. S obzirom na oblikovanje i prevladavanje fortifikacijskih svojstava, pazinskom kaštelu možemo pridjenuti naziv burga.⁸²

Slika 19. Prikaz Pazina u skici za Topografiju Kranjske iz 1678. godine

Slika 20. Fotografija pazinskog kaštela iz zraka

Već spomenuti Momjan nalazi se u brdovitom predjelu uz današnju sjevernu granicu sa Slovenijom. Prvi put se spominje kao mjesto po nazivom *Villa Mimilianum* u ispravi njemačkog kralja Konrada II. Tijekom 11. stoljeća je prešao u ruke markgrofova Weimar-Orlamunde koji su posjed darovali Akvilejskoj patrijaršiji.⁸³ Spominjanje Momjana izričito kao utvrde prvi put je za vrijeme Woscalca u 13. stoljeću, sina moćnog akvilejskog vazala Stephana Devinskog koji koristi naslov Momjanski.⁸⁴ Krajem 14. stoljeća Albert IV. iz iste obitelji nakon rata s Venecijom potpisao je kapitulaciju i obvezao se na rušenje kaštela. Tijekom stoljeća kaštelom su gospodarile razne obitelji, a za vrijeme obitelji Raunach u 16. stoljeću Momjan je prešao u posjed Mletačke republike.⁸⁵ Srednjovjekovni sloj kaštela dijelom je očuvan u vidu kule i dijelova palasa. Portalni ulaz u kaštel izveden je u renesansnom slogu 16. stoljeća za vrijeme obitelji Rota koja je kaštelom gospodarila od 1548. godine.⁸⁶ (Slike 21. i 22.)

⁸² Isto, 313.

⁸³ De Franceschi, Camillo, *Storia documentata della contea di Pisino*, Venezia: Società, 1964., 294.

⁸⁴ Isto, 295.

⁸⁵ Isto, 299.

⁸⁶ Isto, 299.-300.

Slika 21. Donjon kaštela Rota u Momjanu

Slika 22. Detalj donjon kule kaštela Rota u Momjanu

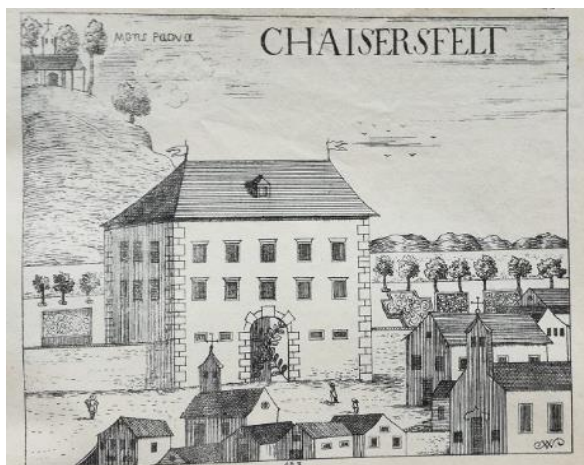
U svjetlu pojave baroknih ladanjskih rezidencija u 17. i 18. stoljeću pažnju bi trebalo skrenuti na danas nestali dvorac u Kašćergi. Mali feudalni posjed Kašćerga nalazio se u sjevernom dijelu Pazinske knežije. Prvi put se spominje u dokumentima iz 1177. godine kao naselja *Vald*, *Casierga* i *Padova*. Kroz povijest se spominje pod imenima *Caschierga*, *Cassierga*, *Villa Padova*, *Kasternn* i *Keisersfeld*. Neki autori smatraju da je slavenski naziv Kašćerga dobila po staroj kašći, zgradi u koju su kmetovi donosili desetinu.⁸⁷ Već spomenute 1177. godine područje Kašćerge uz ostali dio Istre dobio je Meinhard od Schwarzenburga. U 16. stoljeću u posjed Kašćerge ulazi Martin Karstmann, a oporučno ga ostavlja svojim unucima iz obitelji Rampelli u čijem posjedu Kašćerga ostaje sljedeća dva stoljeća. Do promjene dolazi sredinom 18. stoljeća kada posjed, udajom posljednje ženske članice obitelji Rampelli, prelazi u ruke obitelji Dell'Argento.⁸⁸ Na današnjem brdu Padova u srednjem vijeku postoji kaštel, a u 12. stoljeću sagrađena je crkva. Kaštel je vjerojatno postojao na toj lokaciji do početka 17. stoljeća jer se spominje kao uporište Uskoka za vrijeme Uskočkog rata.⁸⁹ Do kraja 17. stoljeća više nisu postojali tragovi srednjovjekovnog kaštela,

⁸⁷ De Franceschi, Camillo, *Storia documentata*, 1964., 285.-286.

⁸⁸ Isto, 286.

⁸⁹ Valvasor, Janez Vajkard, *Die Ehre dess Herzogthums Crain*, Ljubljana, 1689., 52.-53.

o čemu nam podatke u svom kapitalnom djelu donosi Valvasor.⁹⁰ Piše da su sadašnji dvorac sagradili baruni Rampel koji su se zbog toga nazivali barunima Rampel od Keisersfelda.⁹¹

Slika 23. Prikaz Kašćerge u Valvasorovoj Slavi vojvodine Kranjske

Slika 24. Franciskanski katastar, prikaz Kašćerge iz 1820. godine

U bakrorezu pripremljenom za izdanje Slave vojvodine Kranjske donosi i prikaz spomenutog dvorca. (Slika 23.) Građevina se svojom masom ističe u odnosu na naselje s kućama i dvije crkve. Dvorac⁹² je prikazan kao dvokatna jednokrilna barokna građevina pačetvorinastog tlocrta s krovom na četiri vode. Jednostavne fasade bile bi gotovo lišene dekoracije da nisu istaknuti njezini uglovi u stilu *bugnato rustico*. U središnjoj osi prizemlja je veliki lučno nadsvođeni ulaz, također naglašen kamenom rustikom. S obje strane dvorca teče visok zid kojim je odvojeno prostrano dvorište s uređenim parkom u stilu francuskih vrtova. Uređeni puteljci odvajaju pravokutna polja s cvjetnim gredicama, a u pozadini je posađen drvoređ. Iza dvorca diže se brdo Padova na kojemu je naznačena i crkva sv. Antuna. Dosadašnji istraživači su ovaj dvorac smještali u centar Kašćerge gdje i danas postoji omanja građevina na proširenju u vidu manjeg trga. Ipak bi trebalo posumnjati na takav smještaj dvorca s obzirom na to da je Valvasor prikazao puno veću građevinu koja se izdiže i odmiče od naselja, k tome s velikim uređenim parkom koji ne bi uspio nastati na spomenutom proširenju unutar urbane cjeline naselja. Nadalje, zgrada današnje škole za koju Luigi Foscan smatra da bi trebala biti nekadašnji dvorac u katastru cara Franje I. iz 1820. godine još uvijek ne postoji, već je na njenom mjestu jedna manja građevina, što bi značilo da je zgrada škole nastala nakon 1820. godine.⁹³ (Slika 24.)

⁹⁰ Isto, 52-53

⁹¹ Isto, 52.-53.

⁹² Valvasor u svojem opisu koristi termin Schloss (dvorac), dok Camillo de Franceschi navodi da se građevina neprimjereno nazivala dvorcem, što bi trebalo zamjeniti terminom udobne kuće, s obzirom na to da građevini prikazanoj na Valvasorovom bakrorezu nedostaje toranj, simbol jurisdikcije; Valvasor, Janez Vajkard, *Die Ehre*, 1689., 53., De Franceschi, Camillo, *Storia documentata*, 1964., 287.

⁹³ Luigi Foscan u djelu *I Castelli medioevali dell'Istria* dvorac naziva feudalnim domom te smatra da se radi o današnjoj zgradi osnovne škole, dok Irma Huić u doktorskoj disertaciji dvorac smješta na parcelu iza škole, gdje i danas postoji

Spomenuvši ranije odnos pazinskog kaštela i njegovog podgrađa, nije na odmet navesti i ostale primjere. Za proučavanje razvitka urbanizma i odnosa građevina u prostoru osim Valvasorovih crteža i grafika veliku pomoć pruža i već navedeni Katastarski plan iz vremena Franje I.⁹⁴ U ranom 19. stoljeću ucartani su neki još uvijek sačuvani sačuvani kašteli⁹⁵, dok su oni ruševni prikazani kao ruine, ali na način da je prikazan njihov tlocrtni oblik. U nekim primjerima su ucartane sačuvane kuće podgrađa, a sve to je moguće usporediti s današnjim katastarskim planovima.⁹⁶

Prilog 1. Tlocrtni prikaz Kršana, izradio Toni Ivetić

Postoji nekoliko sličnih primjera urbanističkog nastajanja, u tim slučajevima u puno manjem mjerilu u odnosu na Pazin. Primjer je kaštel Paz, koji se također uzdiže na manjem brdašcu nad svojim podgrađem unutar kojega je i župna crkva. Kaštel Kožljak, nastavši na malim terasama strmih padina brda Sisol, svoje podgrađe u kojem se nalazi i manja crkva obujmio je zidinama s kulama. Takav primjer slijedi i Kršan, čiji je kaštel smješten tik uz ulaz u grad. Podgrađe je utvrđeno u ratovima s Venecijom u 16. stoljeću, a uz gradske kuće osim kaštela nalazi se župna

manja visoka jednokatnica čija fasada gleda na manji trg; Foscan, Luigi, *I castelli medioevali dell'Istria*, Trieste: Italo Svevo, 1992., 185.-186., Huić, Irma, *Kašteli i naselja sjeveroistočne Istre*, sv. 2., 2015., 59.

⁹⁴ Katastar iz vremena cara Franje I. čuva se u državnom arhivu u Trstu.

⁹⁵ Archivio di stato di Trieste (AST), Mappe del Catasto franceschino, Mappa catastale del Comune di Passo, list VII, sekciija VII, 1820.

⁹⁶ Državni katastarski plan, <https://geoportal.dgu.hr/> (pregledano 16.09.2017.)

crkva.⁹⁷ Istu situaciju nalazimo i u Boljunu gdje je kaštel uklopljen u jezgru grada, kao i u Žminju, Završju, Barbanu, Šumberu i Kašćergi.⁹⁸ Kod većine ovih primjera do današnjih vremena došlo je do toga da su kašteli propali,

Prilog 2. Tlocrtni prikaz Paza, izradio Toni Ivetić

ili su u ruševnom i neupotrebljivom stanju, a podgrađa su preživjela i zamijenila kaštele kao jezgru naselja. Stari kaštel Lupoglav obrnut je primjer. Nastao je na strmoj stijeni do koje se dolazilo teško pristupačnom cestom, no strm teren nije spriječilo simultano nastajanje podgrađa pred vratima burga. Kod ovog primjera nije došlo do utvrđenja niti razvoja naselja, a podgrađe je napušteno netom nakon prestanka ratnih operacija između Habsburške Monarhije i Venecijanske Republike. Sličan razvoj slijedi i Posrt, čiju je propast nakon Uskočkog rata doživjelo i njegovo skromno podgrađe.⁹⁹ Potrebno je izdvojiti dva primjera kaštela koji su nastali na nižoj koti od svojih pridruženih naselja, te ih se zato u literaturi naziva *unterburgovima*¹⁰⁰. Sačuvaniji i poznatiji primjer je kaštel u Momjanu, koji je u odnosu na jezgru Momjana udaljen nekoliko stotina metara, iako na velikoj uzvisini kamene stijene, na nižoj je koti od svog naselja. Manje poznati primjer je danas gotovo potpuno nestali stari grdoselski grad, koji je također nastao na puno nižoj visini od naselja. Danas je grdoselski kaštel sačuvan u obliku skromnih ruševina no vidljivih ostataka gradskih kuća na lokalitetu naselja nema.¹⁰¹

⁹⁷ Bradanović, Marijan, „Arhitektonski razvoj Kršana“, u: Annales : anali za istrske in mediteranske študije 19 (2009.), Koper., 11.

⁹⁸ Huić, Irma, *Kašteli i naselja sjeveroistočne Istre*, 2015., 120.

⁹⁹ Huić, Irma, *Kašteli i naselja sjeveroistočne Istre*, sv. 2., 2015., 106.

¹⁰⁰ Isto, 39.

¹⁰¹ Isto, 48.

3.1. Kaštel Posrt

Ostaci kaštela Posrt nalaze se 2 kilometra južno od naselja Paz u Općini Cerovlje. Smješten je na brežuljkastim predjelima između udolina riječice Boljunčice i Pazinskog potoka. Lokalitet je udaljen stotinjak metara od crkve sv. Martina. Upravo se imenom *Castrum sancti Martini*

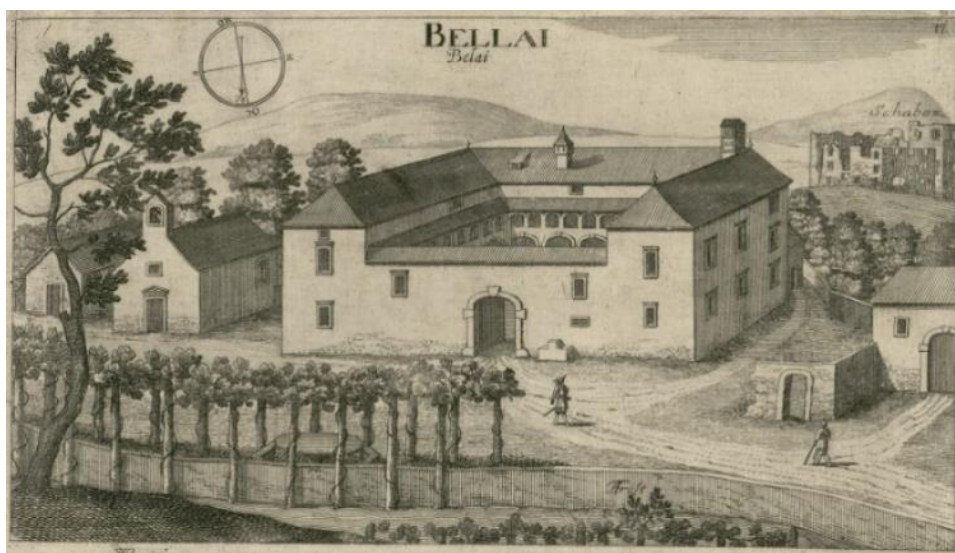

Slika 25. Prikaz Posrta na skici za Valvasorovu Topografiju Kranjske iz 1678. godine

ovaj posjed naziva u dvama ispravama 11. i 12 stoljeća. Radi se o darovnici Henrika IV. istarskom markgrofu Ulrichu I. iz 1064. godine, kojom mu uz 10 drugih posjeda daje i posjed nazvan *Castrum sancti Martini* te o darovnici iz 1102. kojom Ulrich II. Weimar-Orlamunde daruje većinu svojih posjeda akvilejskom patrijarhu.¹⁰² Posjed Posrt u vrijeme kasnog srednjeg vijeka bio je dijelom gospoštije Kožljak, a kroz 14. i 15. stoljeće mijenja nekoliko vlasnika. Godine 1367. kao dio gospoštije Kožljak dolazi u posjed obitelji di Guteneck, a u ranom 15. stoljeću u posjed obitelji Moyses. Godine 1436. u dokumentima obitelji Moyses spominje se Posrt kao zapušteni posjed.¹⁰³

¹⁰² Višnjić, Josip, Srednjovjekovna utvrda Possert, u: *Histria Archaeologica* 43 (2013.), 68.-69., De Franceschi, Camillo, I castelli della val d'Arsa, u: *Atti e memorie della societa Istriana di archeologia e storia patria*, 15 (1899.), 166.

¹⁰³ Višnjić, Josip, Srednjovjekovna utvrda Possert, 2013., 70., De Franceschi, Camillo, I castelli, 1899., 166-168.

Slika 26. Grafika Belaja iz Valvasorove Slave vojvodine Kranjske

Godine 1529. dolazi do dijeljenja Kožljačkog posjeda, dotad u vlasništvu Giorgia Moyesa na dva dijela, čime je Posrt pripao Castellanu Barbu. U obitelji Barbo kaštel ostaje do napuštanja u 17. stoljeću i gradnje novog, a od tada se najčešće naziva imenom *Shabez*.¹⁰⁴ Do danas nisu dovoljno razjašnjene okolnosti napuštanja kaštela. Zanimljiv podatak donose nam mletačke korespondencije gdje nalazimo podatak da je Belaj opljačkan i spaljen u mletačkoj odmazdi zbog problema s Uskocima.¹⁰⁵ S obzirom da se ovdje koristi naziv *Belaj*, to budi određene sumnje radi li se o utvrdi koju nazivamo Posrt, ili o novom dvorcu koji nastaje u tom vremenu. S obzirom na to da već krajem istog 17. stoljeća Valvasor donosi crtež i grafiku kaštela (Slika 25. i 26.) u kojemu je on prikazan kao napuštena ruševina, što i navodi u poglavlju o ruševnim kaštelima, može se oprezno zaključiti da je Posrt stradao u vremenu oko navedenih događaja 1600. godine ili najkasnije tijekom Uskočkog rata petnaestak godina kasnije.¹⁰⁶ U svakom slučaju je u razdoblju kraja 16. i prve polovice 17. stoljeća sagrađeno novo sjedište, dvorac Belaj. Posrt kao posjed nastavlja postojati i kasnije te ga nalazimo u katastru Franje I. Iz 1820. godine. U istom katastru prikazani su i ruševni ostaci utvrde označeni nazivom *Ruine Shabaz*.¹⁰⁷ Iako Posrt nazivamo utvrdom, kaštelom, funkcija građevine je u prvom redu rezidencijalna, a tek onda fortifikacijska. To je jasno i u njezinoj formi. Položaj građevine jest na rubu manjeg brijega, stoga dolazi do izloženosti cijele jedne strane utvrde. (Slika 28.) Prilazni put dolazio je do utvrde gdje je skretao obilazeći njezino podnožje i dolazeći do manjeg objekta stražarnice. Karakterističan je izostanak drugih obrambenih zidova stoga je građevinu štitio samo jarak.¹⁰⁸ Najveći dio građevine je pravokutni izduljeni palas namijenjen

¹⁰⁴ Višnjić, Josip, Srednjovjekovna utvrda Possert, 2013., 70.

¹⁰⁵ Isto, 70.

¹⁰⁶ Isto, 70-71., Huić, Irma, *Kašteli i naselja sjeveroistočne Istre*, sv. 2., 2015., 113.

¹⁰⁷ AST, MCF, Mappa catastale del Comune di Castel Bellai, list II, sekcija II, 1820.

¹⁰⁸ Višnjić, Josip, Srednjovjekovna utvrda Possert, 2013., 72.

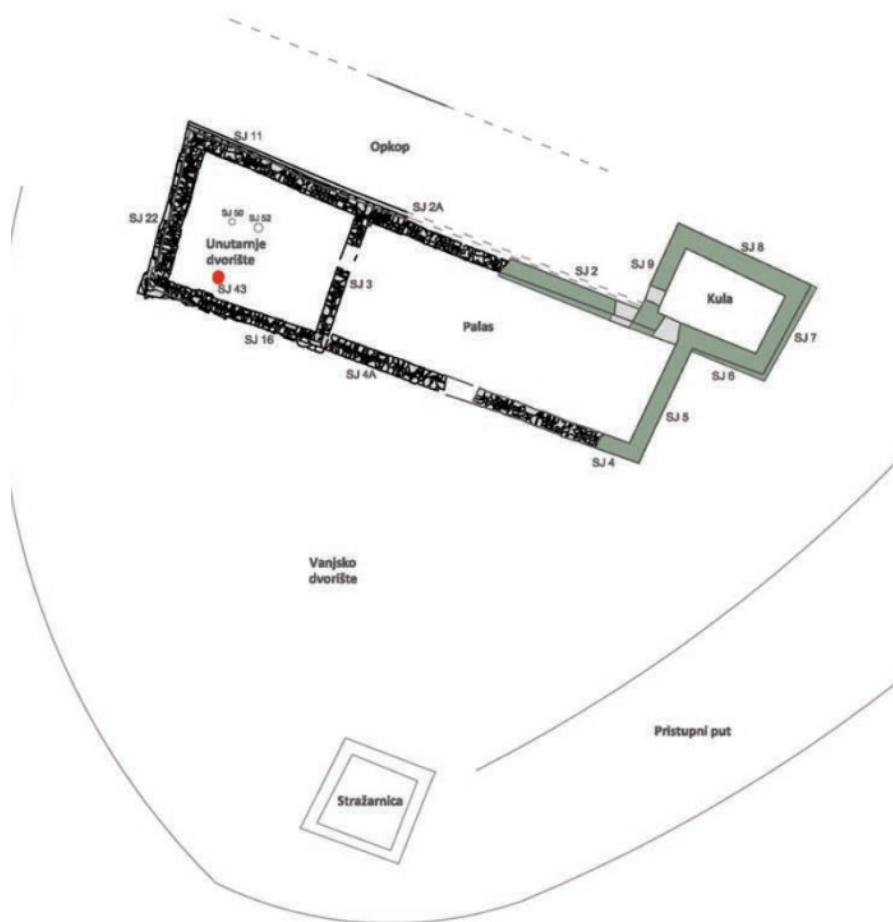
stanovanju vlasnika, a uz njega je postavljena vitka branič kula. S druge strane palasa smješteno je unutrašnje dvorište, također namijenjeno lakšoj obrani. Četverokatni palas dimenzija je oko 18 x 6 metara.¹⁰⁹ S obzirom na svoju izloženost morao je preuzeti i fortifikacijsku funkciju. Zbog toga su prve dvije etaže imale najvjerojatnije isključivo obrambenu svrhu što vidimo po prevladavanju otvora strijelnica i nedostatku ikakvih prozorskih otvora te skromnoj visini unutrašnjosti. Prozorski otvori pojavljuju se tek na trećoj i četvrtoj etaži, a radi se o tipu jednostavnih otvora s dvije klupice postavljene iznutra sa svake strane zida. Postojanje ovakvih velikih prozora pokazuje da je palas imao relativnu udobnost za življenje, što naglašava i Valvasor krajem 17. stoljeća promatrajući ruševine utvrde.¹¹⁰ Zbog već napomenute obrambene funkcije palasa uz sam krov na vrhu utvrde nastali su ophod i merlatura. (Slika 27.)

Slika 27. Kaštel Posrt, stanje 2017. godine, pogled sa sjeveroistoka i jugozapada

¹⁰⁹ Isto, 74., 75.-76.

¹¹⁰ Valvasor, Janez Vajkard, *Die Ehre*, knjiga XI. 1689., 29.

Slika 28. Posrt, tlocrtni prikaz postojećeg stanja

3.2. Belaj

Dvorac Belaj nalazi se na maloj zaravni u brežuljkastom predjelu iznad rijeke Boljunčice. Sagrađen je na području gospoštije Kožljak, nedaleko od srednjovjekovnog kaštela Posrt, najvjerojatnije u trenutku nakon oštećenja Posrta u vrijeme Uskočkog rata između 1615. i 1618. godine. U to vrijeme posjednik gospoštije Kožljak je obitelj Barbo. Već 1668. godine prodaju sva svoja dobra u knežiji obitelji Auersperg koja je Belaj učinila svojim sjedištem, i u kojemu je ostala sve do 1945. godine.¹¹¹

¹¹¹ Vlaketić, Radovan, „Belaj“, 1999., 244.-250

Slika 29. Dvorac Belaj, prikaz s zapada i glavna fasada

Belaj je u prvoj fazi sagrađen kao trokrilni maniristički dvokatni dvorac s unutrašnjim dvorištem koje je uokvireno hodnikom s arkadama. Drugi kat izveden je kao visoko potkrovlje, tj mansarda. Treće krilo zatvarao je jednostavni zid s portalom. Uz dvorac sagrađena su dva pačetvorinasta gospodarska objekta, svaki s jedne strane dvorca. Na grafici izrađenoj za Valvasorovu Slavu vojvodine Kranjske dvorac je prikazan upravo u tom obliku. (Slika 26.) Promatraču se otvara sjevernom fasadom i spomenutim zidom na čijoj središnjoj osi postoji ulaz u vidu jednostavno obrađenog portala. Uz dvorac je prikazana i manja dvorska kapela te nekoliko manjih zgrada. Čini se da u ovom trenutku još nisu postojale dvije bočne gospodarske zgrade. I sam Valvasor naglašava da dvorac, iako nevelik, svojom čistom formom i pristalošću predstavlja harmoničnu arhitekturu ranog novog vijeka.¹¹² (Slika 29.) U katastru iz 1820. godine dvorac je naznačen imenom *Bellay*. Prikazan je u (još uvijek) istom obliku trokrilnog dvorca u obliku slova „U“. Na katastru su prikazane dvije gospodarske zgrade.¹¹³ (Slika 30.) S obzirom da je danas unutrašnje dvorište zatvoreno još jednim krilom čineći dvorac četverokrilnim, ta dogradnja na sjevernom pročelju morala se dogoditi nakon prve polovice 19. stoljeća i nastajanja katastra. Tada je na sjevernom pročelju izgrađen zvonik na preslicu, koje je u tradiciji označavalo početak i kraj radnog vremena za radnike na poljima. Tom prigradnjom zatvoreno je unutrašnje dvorište s arkadama, no hodnik i arkada zbog nedostatka prostora nisu izvedeni na novom pročelju, već se ono prema dvorištu otvara prozorima.

Današnji izgled dvorca odaje dojam objekta skladnih dimenzija, pritom gotovo bez ikakve dekoracije. Sjeverno ulazno pročelje raščlanjeno je s pet prozorskih osi. Središnji portal izveden je jednostavno u obliku kamene rustike s naglašenim ključnim kamenom. Doprozornici su izvedeni

¹¹² Valvasor, Janez Vajkard, *Die Ehre*, knjiga XI. 1689., 28.- 29.

¹¹³ AST, MCF, Mappa catastale del Comune di Castel Bellai, list III, sekcija III, 1820.

jednostavno i bez ikakve profilacije. Prizemna zona imala je gospodarsku namjenu, stoga su i prozori manjih dimenzija i u obliku kvadrata. Unutrašnje dvorište omeđeno je s tri strane hodnikom koji se otvara prema dvorištu arkadama. Reprezentativni prvi kat služio je stanovanju te su prozori nešto većih dimenzija. Prozori drugog kata ponovo su manjih dimenzija jer se zapravo radi o stambenom potkrovlju. Prizemlje dvorca u cijelosti je presvođeno. Između prvog i drugog kata izvorno su bile drvene međukatne konstrukcije, koje su u 21. stoljeću zamjenjene betonskim međukatnim konstrukcijama.¹¹⁴ U zapadnom dijelu prizemlja sačuvana je četvrtasta dvorska kapela sv. Henrika, unutar koje se nalazi manji barokni oltar s dvije statue te oltarnom palom s prikazom sv. Henrika.¹¹⁵ Tlocrt je izveden jednostavnim nizanjem prostorija uz pročelja, a vertikalna komunikacija osigurana je zatvorenim stubištem u sjeverozapadnom uglu dvorišta. Dvorac je dočekaao 21. stoljeće u relativno dobrom, ali pomalo zapuštenom stanju. Dobru sačuvanost osiguralo je to što se u njemu život nastavio duboko u 20. stoljeće. Danas je dvorac iskorišten u gospodarske svrhe, a privatni vlasnici dvorca pokrenuli su njegovu revitalizaciju.

Slika 30. Prikaz Belaja na franciskanskom katastru iz 1820. godine

3.3. Paz

Kaštel Paz nalazi se u istoimenom mjestu u općini Cerovlje. Položen je na malom brežuljku iznad mjesta i župne crkve. U dokumentima ga najčešće nalazimo pod germanskim inačicama *Pass*, *Passberg* ili talijanskim *Passo*.¹¹⁶ U prvo vrijeme vladavine akvilejskog patrijarha u Istri, Paz je bio

¹¹⁴ Prema riječima današnjeg upravitelja imanja i vlasnikovog sina Žana Belaya. (Razgovor 21.8.2017.)

¹¹⁵ Tulić, Damir, *Kamena skulptura i oltari 17. i 18. stoljeća u Porečko-Pulskoj biskupiji* : doktorski rad, Zagreb, 2012., 432.

¹¹⁶ De Franceschi, Camillo, *Storia documentata*, 1964., 253.

dio gospoštije Boljun. Prvi podatak koji se tiče Paza je isprava s kraja 13. stoljeća kojom patrijarh Raimondo della Torre daje Paz u feud Ulrichu nepoznata porijekla.¹¹⁷ Kad je patrijarha Raimonda 1299. godine naslijedio Pietro Gerio, svi vazali patrijarha u Friuliju i Istri morali po zakonu o feudalnoj carini dati danak novom patrijarhu.¹¹⁸ Tom prilikom Federico di Pas izjavio da posjeduje kaštel sa svim posjedima uokolo njega. Tijekom sljedeća tri stoljeća ne nalazimo mnogo podataka o Pazu, osim u jednom dokumentu razgraničenja iz 1325. godine koji spominje gospodara Paza.¹¹⁹ Nove podatke nalazimo u vremenu kraja 15. stoljeća kada su gospodari feuda plemići Walderstein, ugledna švapska loza, a posjed je u vrhovnoj vlasti austrijske kuće Habsburg.¹²⁰ Oko 1480.-tih. u Istri se pojavljuju dva brata Walderstein - Gaspere i Baldassare - koji su posjed dobili Račice, a čini se i Paz.¹²¹ Tokom rata Cambraiske lige Baldassare drži garnizon vojnika u Pazinu, a upadom mletačkih snaga u Pazin biva zarobljen i odveden u Veneciju gdje ostaje do potpisivanja primirja.¹²² Njegovom smrću posjed Paz je prešao u ruke kćeri Barbare, udane za Bernardina Barba di Castellana, gospodara Kožljaka. Od tada je Paz prešao u ruke obitelji Barbo, čijim vlasnicima su ostali do prodaje svih dobara obitelji Auersberg u drugoj polovici 17. stoljeća. Jedini preživjeli nasljednik Barbare i Bernardina Barba bio je sin Messaldo. On je ostao upamćen kao gospodar Paza zbog opsežne obnove i dogradnje kaštela 1570. godine, ali i nesretne epizode ubojstva vlastitog sina Castellana, zbog čega je i osuđen na smrt.¹²³ Nasljednici Baldassarea Barba bila su njegova tri sina, od kojih je najistaknutiji bio Bernardino Barbo, pravnik i istaknuti član parlamenta i dvorski savjetnik cara Ferdinanda II. Bernardino se oženio za Benignu Steger, ali nisu imali muških nasljednika, tako da je Paz dospio u ruke njegovih nećaka Valeria i Giorgia. Treći sin Valeria Barba, Francesco Carlo, naslijedio je sva obiteljska dobra u knežiji, uključujući Paz, te ih kasnije prodao Gian Vicardu d'Auerspergu 1668. godine.¹²⁴ Desetak godina nakon prodaje, J. W. Valvasor u Slavi vojvodine Kranjske navodi Paz kao dvorac i trgovište te donosi grafiku s prikazom mjesta, triju crkvi i kaštela.¹²⁵

¹¹⁷ De Franceschi, Camillo, „I castelli“, 1899., 153.

¹¹⁸ Isto., 153.

¹¹⁹ Isto, 154.

¹²⁰ O ovoj obitelji jezgrovite podatke daje biskup Tommasini (Novigradski biskup) iz svojih *De Commentari storici geografici della Provincia dell' Istria* gdje govori o dvorcu Račice gdje, kako vidimo kasnije, pripadali istoj grani. Tommasini navodi da još u njegovo doba Waldersteinovi posjeduju četiri diplome s privilegijama koje je podijelio njihovoj kući carevi Karlo IV., Robert, Fridrik III., i Maksimilijan I....; Bertoša, Slaven, „Walderstein, von, de“, u: Istarska enciklopedija, (ur.) Slaven Bertoša, Robert Matijašić, Zagreb : Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2005., 879.

¹²¹ De Franceschi, Camillo, „I castelli“, 1899., 156.

¹²² Isto, ., 156.-157.

¹²³ Isto, 161., Valvasor, Janez Vajkard, *Die Ehre*, knjiga XI. 1689., 436.

¹²⁴ Valvasor, Janez Vajkard, *Die Ehre*, knjiga XI. 1689., 436.

¹²⁵ Isto, 436.

Slika 31. Kaštel Paz u restauratorskim radovima, stanje u srpnju 2017. godine

Današnji ostaci kaštela u Pazu daju skroman uvid u nekadašnji izgled. (Slika 31.) Sačuvana su samo jugoistočna kula, južni zid palasa, dio istočnog zida te sjeverozapadni ugao jedne od zgrada. Ostali dijelovi kaštela sačuvani su u arheološkoj zoni.¹²⁶ Sudeći po ostacima, sačuvanim izvorima, opisima te skici i grafici napravljenom za Valvasorovu Slavu vojvodine Kranjske, moguće je odrediti približan izgled kaštela nakon obnove u 16. stoljeću. (Slika 32.) Prilaz kaštelu nalazio se s njegove istočne strane, započinjao je u središtu mjesta, u podnožju brežuljka te se stepenicama uspinjao prema kaštelu. Dio tog puta sačuvan je i danas. Nasuprot začelju župne crkve vidljiv je početak i nekoliko stepenica koji se uspinju prema ruševini. Ulaz u objekt bio je s na istočnom zidu. Skica prikazuje niži obrambeni zid koji je branio istočnu stranu te u kojima su bila vrata. Istočni korpus građevine obilježavala je niža zgrada te uže stranice dviju viših zgrada, od kojih je ona najviša najvjerojatnije bila palas čiji je južni zid i danas sačuvan. Na samom rubu palasa nalazila se četverostrana kula, i danas sačuvana, a na crtežu i grafici navješten je samo njen četverostrani krov. Unutar kaštela nalazilo se manje unutarnje dvorište, kortil, čije gabarite tek treba otkriti arheološkim istraživanjima. Na Valvasorovu prikazu dvorište je jasno naznačeno. Sjevernu stranu kompleksa zauzimala je niža jednokatna zgrada čiji je ugao i danas sačuvan. U njenom produžetku, na skici¹²⁷ iz 17. stoljeća, naznačen je nastavak obrambenog zida s merlaturom i manja građevina na samom sjeveroistočnom rubu. Krovovi građevina su uglavnom bili dvostrešni, pokriveni kupom kanalicom.¹²⁸ Drugi značajan izvor osim skice je i tlocrt kaštela iz katastarskog plana iz 1820. godine. Prikazana je pačetvorinasta zgrada s istaknutom kulom na jugoistočnom uglu, ali i

¹²⁶ Od druge polovice 2016. godine vrše se arheološka istraživanja te konzervatorski i restauratorski radovi na kaštelu u Pazu pod vodstvom Odjela za kopnenu arheologiju u Juršićima. Rezultati istraživanja biti će objavljeni u bližoj budućnosti.

¹²⁷ Godine 2001. objavljena je zbirka skica koje su nastajale na licu mjesta kao priprema za grafičke podloge za Valvasorovu Topografiju Kranjske izdanu 1679. godine. Skice su rađene rukom te se u nekim detaljima razlikuju od kasnijih grafika koje zbog prenošenja na bakropis mora pojednostaviti i izbaciti detalje. Osim toga, skice sadrže i neke napomene i bilješke o prikazanim građevinama.; Valvasor, Janez Vajkard, *Topografija Kranjske: 1678.-1679., skicna knjiga*, Ljubljana: Valvasorjev odbor pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, 2001.

¹²⁸ Valvasor, Janez Vajkard, *Topografija*, 2001., 202.

istaknutim kvadratnim dijelovima objekta koji bi mogli predstavljati manje kule i na ostalim uglovima objekta. Usporedbom sa sačuvanim dijelovima kaštela, vjerojatno se radi o pogrešci autora crteža. Znakovito je to da u katastru kaštel nije prikazan kao ruševina, već kao sačuvana građevina, a i uz njega ne postoji nikakva pisana naznaka da se radi o ruševini, ali ni da se radi o kaštelu, zbog čega je moguće da je kaštel još uvijek bio sačuvan početkom 19. stoljeća.¹²⁹

Slika 32. Prikaz Paza na skici za Valvasorovu Topografiju Kranjske iz 1678. godine

Sačuvani ostaci, tj. ruševine kaštela mogu nam dati detaljniji uvid u elevaciju i izgled prozorskih otvora na kuli i palasu. Sudeći po ostacima utora greda i položaju otvora, palas je imao četiri etaže. Vanjski zid raščlanjen je otvorima na svim etažama, a pri dnu zid je zakošen, zbog statičkih razloga. Prizemna etaža te prvi kat otvaraju se malim prozorima, zapravo strijelnicama, a njihova visina ne prelazi 2 metra, zbog čega možemo pretpostaviti da su prve dvije etaže imale isključivo obrambenu i gospodarsku namjenu. Drugi i treći kat služili su u stambene svrhe. To možemo zaključiti ne samo po većoj visini katova, nego i po otvaranju znatno većim otvorima, koji su s vanjske strane imali kamene doprozornike čiji su nadvoji imali skromnu, ali isklesanu profilaciju.¹³⁰ Na istočnom dijelu palasa sačuvan je i zahod izveden kao istak na konzolama. Kvadratna kula služila je, također, u stambene svrhe, sudeći po ponavljanju velikih prozorskih

¹²⁹ AST, MCF, Mappa catastale del Comune del comune di Passo, list VII, sekcija VII, 1820.; Crteži na katastru iz 1820. poprilično su točni, većina tada ruševnih kaštela naznačeni su kao ruševine tamnije rozom bojom (primjerice Mahrenfels, Kožljak), dok je Paz prikazan kao zgrada pod krovom (kao i primjerice kaštel u Kršanu, ili barokni Belaj i Lupoglav)

¹³⁰ Tijekom istraživanja pronađeni su doprozornici kaštela iskorišteni kao spolije i uzidani u stambenu kuću u Pazu. Prilikom konzervatorskih i restauratorskih radova na dijelu kaštela izvedene su rekonstrukcije, tj kopije tih doprozornika i uzidane u okvire prozora; po riječima konzervatora dr. sc. Josipa Višnjića, 06.07.2017.

otvora na zadnje dvije etaže te po finoj vapnenoj žbuci koja je još uvijek sačuvana u interijeru.

Dok se ne provedu i objave rezultati arheoloških istraživanja, faze razvoja kaštela ostaju otvorenim pitanjem. Zbog svih navedenih karakteristika gradnje, strijelnica, branič kule, zahoda na konzolama, skošenja zidova pri dnu te same organizacije tlocrta kao poprilično zatvorene cjeline orijentirane unutarnjem dvorištu dalo bi se zaključiti da se radi o srednjovjekovnoj arhitekturi. Isti zaključak u svom opisu donosi i Valvasor, gdje kaže da je dvorac "...poprilično velik, ali je izveden potpuno po starom načinu gradnje..."¹³¹. S obzirom na to da na gornjim etažama palasa, ali i kule prevladavaju pravokutni prozori s profilacijom koja pripada vremenu renesanse, vrlo je vjerojatno da je sačuvani kaštel rezultat velike rekonstrukcije građevine 1570. godine koja nije bila samo obnova, već i opsežna dogradnja. U tom smjeru ide i pretpostavka Camilla de Franceschija, koji u svom radu o kaštelima navodi da je Messaldo Barbo 1570. godine restaurirao, a možda i iz temelja rekonstruirao kaštel. Radove na kaštelu potvrđuje sačuvana komemorativna kamena ploča koja je nekad stajala na ulazu. Na njoj je potpis Messalda Barba kao graditelja zgrade te godina 1570.¹³² Sve navedeno svjedoči o značajnoj „retardaciji“ stila i prevladavanju srednjovjekovnog načina gradnje u snažno ruralnoj unutrašnjosti Istre u stoljeću manirizma.

3.4. Lupoglav

U današnjem Lupoglavu postoje dva kaštela. Skromni ostaci starijeg, znanog kao Mahrenfels¹³³ nalaze se na brdu na oko 530 metara nadmorske visine, oko kilometar istočno od današnjeg naselja. Novi kaštel sagrađen je u podnožju u 17. stoljeću, zamjenivši stari koji je dotad postao neudobnim i izgubio stratešku važnost.¹³⁴ Prvi spomen Lupoglava nalazimo oko 1102. godine kao *castrum Mahrenfels* te je u to vrijeme ovisan o bavarskom vojvodi i čini dio njegovih posjeda. Godine 1111. Nadvojvoda Henrik Bavarski predao je posjed u nasljedstvo patrijarhu Ulrichu.¹³⁵ Naziv *Lupoglau* nalazimo prvi put 1264. godine kada patrijarh Gregorio di Montelongo daje feudalni posjed Henriku Pazinskom te ostaje u nasljedstvu obitelji kada nakon njegove smrti posjede nasljeđuje njegov sin Heinzl.¹³⁶ Godine 1342. došlo je do podjele goričkih dobara te je feudalni posjed s Pazinskom Knežijom prešao u ruke Alberta IV. Uskoro je 1374. godine cijela knežija prešla u ruke obitelji Habsburg kao nasljedna zemlja, a prava nad feudom Lupoglava dali su obitelji Eberstein.¹³⁷ Nasljednica obitelji Anna d'Eberstein, ostavši udovicom u dobi od 22 godine

¹³¹ Valvasor, Janez Vajkard, *Die Ehre*, knjiga XI. 1689., 436.

¹³² De Franceschi, Camillo, I castelli della val d'Arsa, u: *Atti e memorie della societa Istriana di archeologia e storia patria*, 15 (1899.), 120.

¹³³ Kaštel se u izvorima najčešće spominje u njemačkoj inačici *Mahrenfels*, a rjeđe u inačici *Lupoglau*.; De Franceschi, Camillo, *Storia documentata*, 1964., 257.

¹³⁴ Bradanović, Marijan, „Nekoliko primjera ladanja, 2006., 174.

¹³⁵ De Franceschi, Camillo, *Storia documentata*, 1964., 257.

¹³⁶ Isto, 257.

¹³⁷ Isto, 258.

izabrala je za drugog muža pazinskog kapetana Gunthera Herbersteina. Oboje su umrli bez nasljednika te je tako posjed prešao u ruke Herbersteinovih muških rođaka. Početkom 16. stoljeća Hans Herberstein, kaštelan i brat vlasnika kaštela Sigismunda Herbersteina, je potajno pregovarao s rašporskim kapetanom o ustupanju posjeda Mletačkoj Republici, što se i nakratko dogodilo 1508. godine, tijekom rata Cambraiske lige.¹³⁸ Ubrzo se mletačka vojska povukla, ali se Hans Herberstein okrenuo protiv cara. Slučaj je riješio vlasnik feuda Sigismund Herberstein, vrativši se i zauzevši posjed. Godine 1523. izrađen je Urbar gospoštije Lupoglav¹³⁹ u kojemu je detaljno opisan kaštel i posjed, a 1525. godine Herbersteinovi pregovaraju s austrijskim nadvojvodom Ferdinandom I. o ustupanju Lupoglava u zamjenu za posjede u Štajerskoj.¹⁴⁰ Nadvojvoda je već 1527. godine posjed ustupio senjskom kapetanu Petru Kružiću.¹⁴¹ Posjed je nakon njegove smrti obitelj ostao u vlasništvu njegove obitelji. Tada su se pojavili razni pretendenti na kaštel, među kojima i Vuk Frankopan. Zbog takve situacije kaštel je često mijenjao vlasnike, dok 1555. godine nije vraćen u posjed sina Petra Kružića, Ivana. On ga je ostavio svojoj kćeri ili sestri Margareti Sinković, u obitelji koje je dočekao i Uskočki rat 1613. godine. Za to vrijeme su Sinkovići utvrdu koristili kao središte nadvojvodine vojske i Uskoka. Za vrijeme tog rata kaštel nije bio ozbiljnije oštećen. Početkom 17. stoljeća je carska kruna upala u financijske teškoće zbog dugova prema svojim financijerima, obitelji Eggenberg. Zbog toga je car Lupoglavsku gospoštiju 1626. godine predao u zalog Johannu Ulrichu Eggenbergu, a njegov sin Johann ju je 1638. godine prodao svojem tajniku Pompeu Brigidu, koji je uskoro od cara dobio barunski naslov vezan i uz Lupoglav. U obitelji Brigido posjed je ostao do kraja 19. stoljeća, a upravo su oni sagradili novu baroknu rezidenciju u podnožju stare utvrde.¹⁴²

¹³⁸ Isto, 258.-259.

¹³⁹ Urbar gospoštije Lupoglav izrađen je 1523. godine i smatra se najstarijim urbarom gospoštije Lupoglav te jednim od najstarijih u Istri. Čuva se u Arhivu Republike Slovenije u Ljubljani, a pisan je na njemačkom jeziku ranog novog vijeka. Motiv nastanka urbara je procjena njene vrijednosti te se osim svih davanja i nabiranja posjeda opisuju i stanje njezina sjedišta, kaštela Mahrenfels.; Čargo-Juričić, Danijela, „Urbar lupoglavske gospoštije iz 1523. godine“, u: Zbornik općine Lupoglav 3 (2001.), 27.

¹⁴⁰ De Franceschi, Camillo, *Storia documentata*, 1964., 260.-261.

¹⁴¹ Isto, 261.

¹⁴² Isto, 262.-268.

Slika 33. Prikaz kaštela Mahrenfels na skici za Valvasorovu Topografiju Kranjske iz 1678. godine

Postoje mišljenja da je burg Mahrenfels postojao već oko 1000. godine kao jedan od burgova unutar lanca utvrda sagrađenih kako bi štitili istočne granice Svetog Rimskog Carstva. Burg je kasnije pregrađivan i obnavljan, a konačni izgled ovjekovječen je oko 1678. na grafici za Valvasorovu Slavu vojvodine Kranjske. (Slika 33.) Već je u to vrijeme bila sagrađena nova rezidencija u podnožju te je stari kaštel ubrzo razgrađen, a njegov materijal najvjerojatnije korišten za gradnju novog. Danas su na vrhu brda od srednjovjekovnog kaštela ostali skromni ostaci nekoliko zidova te razasuti kameni materijal.¹⁴³ O njegovom izgledu osim Valvasorove grafike najbolje svjedoči zapis u Urbaru gosposltije Lupoglav gdje je detaljno dokumentirano njegovo stanje te donesen opis.¹⁴⁴ Navodi se da se utvrda nalazi na visokom brdu podno velike stijene, a do nje se dolazi uskom i strmom stazom. Urbar opisuje kaštel kao zastarjelu utvrdu, previsokih zidova, potpuno izloženu napadu i nesigurnu za obranu, potpuno neodgovarajuće zaštite od vatrenog oružja kojim raspolažu suvremene vojske 16. stoljeća te s lošim i raspadajućim zidovima koje bi se moralo do polovice srušiti i ponovo izgraditi. Također navodi da se kaštel sastoji od visoke kule pokrivena crijepom čiji su zidovi svakim sljedećim katom sve tanji, ali i da su zidovi tornja potpuno raspuknuti. Uz toranj se nadovezuje dvokatni palas, također pokriven crijepom. Prizemlje palasa bilo je namijenjeno skladištenju, a katovi stanovanju. Na vanjskim zidovima naznačeno je da postoje tri mala drvena erkera.¹⁴⁵ Toranj je u odnosu na palas istaknut. Napominje se da postoji unutarnje dvorište koje ima nekoliko drvenih galerija, te dva okrugla tornjića. Unutar dvorišta

¹⁴³ Bradanović, Marijan, „Nekoliko primjera ladanja, 2006., 174.

¹⁴⁴ Čargo-Juričić, Danijela, „Urbar lupoglavske gosposltije“, 2001., 27.

¹⁴⁵ Isto, 27.

nalazi se i još nekoliko manjih gospodarskih građevina te kapela koja je smještena na unutarnjoj strani ulaznih vratiju, a svojom masom služi i kao bastion.¹⁴⁶ Ovaj opis možemo usporediti s Valvasorovom grafikom koja je izrađena oko 150 godina nakon Urbara. U međuvremenu je dokumentirano da su postojali popravci i uređenja utvrde, no to nije mnogo promijenilo izgled kaštela.¹⁴⁷

Na skicama za grafike učinjene za Valvasorovu Topografiju Kranjske, kaštel se čini u još uvijek dobrom stanju. Na samom uglu vidi se četverokutni toranj, s jednostrešnim krovom, a u pozadini je palas. Jedan trokatni erker prikazan je na vanjskom zidu tornja, a druga dva manja erkera prikazana su na zidinama u smjeru ulaznog dijela. Između tih zidina i tornja nalazi se manji i niži četverokutni toranj koji je svojim korpusom istaknut, a prema tlu se zidovi skošavaju. Zidine posjeduju prozore, od kojih su oni na nižim etažama u obliku strijelnica, dok se na višim katovima proširuju. Iznad zidina izviruje preslica sa zvonom koja vjerojatno pripada kapeli kaštela spomenutoj u urbaru. Ulaz u kaštel prikazan je u obliku nižeg ulaza s jednom kulom-erkerom.¹⁴⁸ Potrebno je istaknuti da postoje manje razlike između prikaza kaštela na skicama, te u gotovim grafikama koje su zbog lakšeg tiskanja dobivale manje dorade u vidu pojednostavljenja. Tako su na grafici prozori uglavnom prikazani većima nego u skici, te više nije jasno je li se ponegdje radi o strijelnicama.¹⁴⁹ Uz vanjsku stranu kaštela prikazana je crkvice uz koju je naznačen titular sv. Stjepana, a uz nju nekoliko kuća koje su činile podgrađe kaštela. Većina njih je u ruševnom stanju, što naglašava i Valvasor te smatra da je to bilo manje trgovište, a da su vlasnici kuće na uzvisini napustili nakon što je nekoliko desetljeća vladao mir te preselili u podnožje uz polja obradive zemlje.¹⁵⁰ Crkvice sv. Stjepana pripadala je labinskom arhiđakonatu, dakle pulskoj biskupiji.¹⁵¹

¹⁴⁶ Isto, 28.-29.

¹⁴⁷ Valvasor, Janez Vajkard, *Die Ehre*, knjiga XI. 1689., 355.-356.

¹⁴⁸ Isto, 355.-356.

¹⁴⁹ Isto, 355.-356.

¹⁵⁰ Isto, 356.

¹⁵¹ Petronio, Prospero, „Memorie sacre e profane dell'Istria“, Trieste: Tip. G. Coana, 1968., 287.

Slika 34. Ostaci kaštela Mahrenfels u travnju 2017. godine

O propasti kaštela ne zna se mnogo. Sigurno je da je od početka novog vijeka kaštel bio zapušten i propadao, unatoč stalnim popravcima. Dolaskom sigurnijih i mirnijih vremena nakon Uskočkog rata, ali i kupnjom posjeda od strane obitelji Brigido orijentiranoj više gospodarstvu, a manje ratu, stari, neudoban i neupotrebljivi kaštel je napušten, a u njegovom podnožju je sagrađena nova barokna rezidencija. U katastarskom planu iz vremena cara Franje I. ostaci kaštela naznačeni su u obliku točke kao ruševine, pod nazivom *Ruine Mahrenfels*.¹⁵² S obzirom da za razliku od drugih ruševnih primjera kaštela, gdje je gotovo uvijek u katastru naznačen tlocrtni oblik, ovdje je to izostavljeno najvjerojatnije iz razloga što je tad kaštel već bio potpuno razgrađen te kao ni danas nisu postojali neki značajniji ostaci osim nekoliko zidova.¹⁵³ (Slika 34.)

Kod istraživača prevladava mišljenje da je stari Mahrenfels razgrađen radi materijala za izgradnju novog kaštela.

3.5. Kaštel Brigido

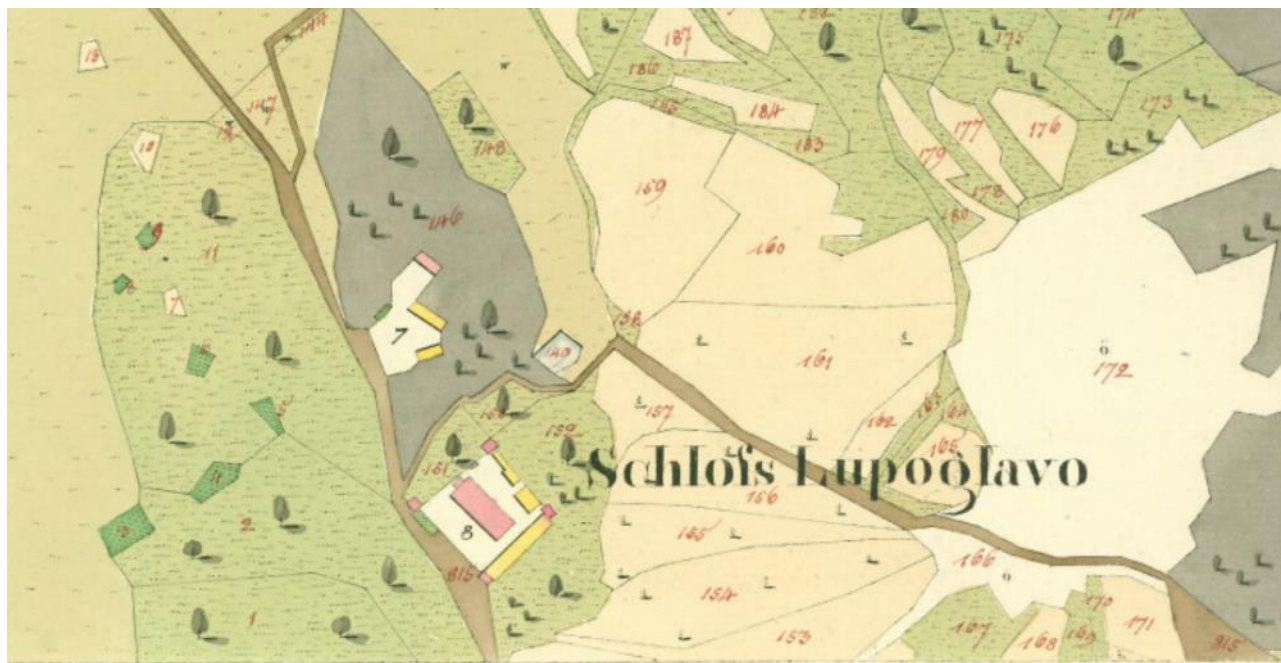
Lupoglavska gospoštija je nakon Uskočkog rata između 1615. i 1618. godine prolazila kroz velike promjene. Dolazak mirnijih vremena, kupnja Lupoglava od strane tršćanske obitelji Brigido te početak baroknog graditeljstva potakli su napuštanja starih utvrđenih rezidencija i gradnju novih u obliku skromnih palača.¹⁵⁴

¹⁵² AST, MCF, Mappe del Catasto franceschino, Mappa catastale del Comune di Goregna Vas, list II, sekcija II, 1820.

¹⁵³ AST, MCF, Mappa catastale del Comune di Goregna di Bogliuno list VII, sekcija VII., 1820.

¹⁵⁴ Bradanović, Marijan, „Nekoliko primjera ladanja, 2006., 174.

Novi Lupoglavski kaštel, najčešće nazivan kaštelom Brigido, nastao je u podnožju starog kaštela. Uz novi kaštel dolaskom pruge u 19. stoljeću razvilo se današnje naselje Lupoglav. Kaštel je danas sačuvan, ali u je ruševnom stanju. Prizemlje je iskorišteno kao gospodarski prostor, dok su gornji katovi u lošem stanju, a njihove su međukatne konstrukcije urušene, kao i krov. Složena vlasnička struktura građevine još uvijek ne dopušta izradu projekta konzervacije.

Slika 35. Prikaz kaštela Brigido u Lupoglavu na franciskanskom katastru iz 1820. godine

Razdoblje do 17. stoljeća pripada povijesti starog kaštela Mahrenfels. Izgradnja nove rezidencije započela je tek nakon 1638. godine, kada je gospoštija došla u posjed obitelji Brigido. Ono što valja odmah istaknuti karakteristični je tlocrtni oblik nove rezidencije, koji se još uvijek nije potpuno oslobodio fortifikacijskih elemenata. Tako je palača, dvokatna jednokrilna zgrada, potpuno otvorenih velikih prozora i širokog nadsvođenog ulaza opasana dvorištem s visokim zidom s puškarnicama, a rubovi dvorišta obilježeni su četverokutnim kulama. (Slika 36.) U osi ulaznih vrata palače na vanjskom dvorišnom zidu nalazio se portalni ulaz u kompleks.¹⁵⁵

¹⁵⁵ Isto, 175.-176.

Slika 36. Kaštel Brigido u Lupoglavu, južno pročelje, stanje u travnju 2017. godine

Palača je jednostavna dvokatna zgrada s devet prozorskih osi. (Slika 36.) Središnji dio obilježava lučno zaključen ulazni portal, izveden u relativno plitkoj kamenoj rustici u manirističkoj tradiciji. Prozorski otvori su obilježeni jednostavno obrađenim kamenim doprozornicima bez ukrasa i (ili) profilacije. Prizemlje, čija je svrha bila gospodarska, otvara se manjim zdepastim pravokutnim prozorima, dok se druge dvije etaže namijenjene udobnom stanovanju otvaraju većim otvorima. Stražnji sjeverni zid kaštela također ima manji jednostavni portal s istaknutim zaglavnim kamenom. S obzirom na dva ulaza u jednoj osi, središnji ulazni hodnik na prizemlju služio je i kao kolni prolaz kojime se moglo proći kroz prizemlje u stražnje dvorište. (Slika 37.) Prizemlje je, uključujući i ulazni hodnik, u cijelosti nadsvođeno, dok su međukatne konstrukcije bile drvene. Stubište je smješteno u posebnom hodniku, a na katovima se prostorije nižu na dvije strane dugačkog i uskog hodnika. Ogradne zidine palače imale su uski ophod s unutrašnje strane te krunište s puškarnicama. Ulaz u kompleks činio je jednostavni lučno nadsvođen portal s obiteljskim grbom uklesanim grbom, nažalost porušen 1960-tih godina.¹⁵⁶ Unutar dvorišta postojalo je nekoliko pomoćnih zgrada, od kojih je danas sačuvana manja staja. Uz sjeverni zid kompleksa izgrađeno je krilo koje je

¹⁵⁶ Isto, 175.-176.

služilo kao zatvor, a danas je zajedno s dvije rubne kule prenamijenjeno u stambeni prostor.

Slika 36. Kaštel Brigido u Lupoglavu, ogradni zid kompleksa s puškarnicama, stanje u travnju 2017. godine

Slika 37. Kaštel Brigido u Lupoglavu, ulazni hodnik, stanje u travnju 2017. godine

3.6. Kršan

Kaštel je smješten unutar gradske jezgre Kršana. U doba kasnog srednjeg i ranog novog vijeka bio je središte gospoštije Kršan. Prvi spomen kaštela je 1274. godine kao *Castrum Carsach*.¹⁵⁷ Iste je godine iz ruku Akvilejskog patrijarhata potpao pod vlast Pazinske knežije. U to doba u ratu između Goričkih grofova i Patrijaršije, Kršan je kao i mnogi drugi kašteli bio oštećen. Krajem 13. stoljeća Kršan je došao pod vlast Heinricha Pazinskog koji je obnovio kaštel. Sredinom 14. stoljeća u jeku borbi između Venecije i Gorice kaštel je potpao pod vlast obitelji Krotendorfer, iako je polovica gospoštije i dalje pripadala grofovima Pazinskim, potomcima spomenutog Heinricha. Godine 1374., kada je knežija postala jedna od nasljednih zemalja obitelji Habsburg, isti su posjed potvrdili obitelji Krotendorfer.¹⁵⁸

Nakon nekoliko desetljeća promjena vlasnika, 1431. godine Kršan je konačno pao u ruke Jurja Kršanskog, potomka Heinricha Pazinskog.¹⁵⁹ Sljedeće stoljeće obiteljsko bogatstvo došlo je do vrhunca pametnim ulaganjima te čak i posudbom 1000 rajnskih forinti caru, pri čemu su u zalog dobili kaštel u Barbanu.

¹⁵⁷ De Franceschi, Camillo, „I castelli“, 1899., 200.

¹⁵⁸ Isto, 200.-201., De Franceschi, Camillo, *Storia documentata*, 1964., 280.-282.

¹⁵⁹ Isto, 280.

Slika 38. Prikaz kaštela Kršan na skici za Valvasorovu Topografiju Kranjske iz 1678. godine

Početkom 16. stoljeća, kaštel je bio zastario za obranu. Imajući to na umu njegov je vlasnik Gašpar Kršanski u jeku rata Cambraiske lige priznao vlast Venecije koja je 1509. godine uz Trst i Goricu zauzela i habsburške posjede u Istri. Povlačenjem Mlečana nad protuofenzivom habsburške vojske potpomognute Bernardinom Frankopanom, Gašpar Kršanski je utvrdio kaštel čime si je osigurao uspješnu obranu u novom pokušaju Mlečana da zauzmu kaštel 1510. godine.¹⁶⁰ Sljedeća desetljeća bila su opterećena poraćem i propadanjem bogastva obitelji Kerschainer te sudjelovanjem u ratovima protiv Osmanlija u Hrvatskoj. Početkom 17. stoljeća Kršanski su poticali nekoliko napada Uskoka na Venecijanske teritorije u Istri, čime je Venecijanska vlast objavila nalog za uhićenje ili ubojstvo Jurja Kršanskog kojega su naposljetku uhitile mletačke postrojbe i nakon suđenja pogubile. Njegov maloljetni sin Gašpar naslijedio je Kršan, ali je upravu preuzeo njihov rođak Giuseppe Rabatta koji je oštro kaznio uskočke vođe, no uskoro biva smaknut od strane istih.¹⁶¹ Kaštel se nominalno vraća pod vlast obitelji Kršanskih, no razbuktavanjem Uskočkog rata 1615. godine utvrda je dobila veći značaj te je povjerena Gian Francescu de Finu koji uspješno brani kaštel. Nakon rata kaštel ostaje u zalogu obitelji de Fin, ali u veoma lošem stanju, s porušenim i napuštenim podgrađem.¹⁶² Novčane poteškoće primorale su obitelj de Fin na prodaju Kršana obitelji Auersperg 1666. godine. Početkom 18. stoljeća kaštel je pripao obitelji Rampelli, a

¹⁶⁰ De Franceschi, Camillo, „I castelli“, 1899., 218.-219.

¹⁶¹ De Franceschi, Camillo, *Storia documentata*, 1964., 283.

¹⁶² Sirk, Željko, *Između Lava i Orla*, 2002., 204.

ženidbnom uskoro obitelji dell'Argento. Godine 1820. kaštel je naslijedila obitelj De Sussani.¹⁶³ Do sredine 20. stoljeća mjenjao je mnoge vlasnike, a netom prije Drugog Svjetskog rata je bio i spaljen.¹⁶⁴ U takvom ruševnom, ali ipak i sačuvanom stanju dočekao je 21. stoljeće i početak konzervacije.

Slika 39. Kaštel u Kršanu, stanje u travnju 2017. godine

Slika 40. Detalj renesansnog portala na palasu kaštela u Kršanu

Današnji izgled kaštela rezultat je nekoliko stoljeća gradnje, pregradnje i rušenja. Smješten je južno od gradskih vrata, uz strmu stijenu kojoj se prilagođavao tlocrtom. Najstariji dio kaštela je četverokutna kula sagrađena u razvijenom srednjem vijeku. (Slika 39.) Čini se da je u vrijeme razvijenog srednjeg i ranog novog vijeka bio opsežno renoviran. Tada je velikim dijelom i fortificiran. Na južnim uglovima postojale su još dvije manje kule. Palas je smješten na stijeni između južne i sjeverne kule, a ostatak je činio potez zidina koji je objedinjavao unutrašnje dvorište.¹⁶⁵ Ne postoje stariji slojevi građevine, iako je zasigurno postojao i raniji kaštel. Kula je u donjem dijelu potpuno zatvorena te je zbog toga služila kao utočište, donjon.¹⁶⁶ Uz nju je smješten spomenuti stariji palas, kasnije nadograđen, pružajući se prema jugu prateći živu stijenu na kojoj je položen. Danas je kula na jugoistočnom uglu pregradnjama ukorporirana u tijelo palasa. Unutarnje

¹⁶³ De Franceschi, Camillo, *Storia documentata*, 1964., 285.

¹⁶⁴ Sirk, Željko, *Između Lava i Orla*, 2002., 205.

¹⁶⁵ Bradanović, Marijan, „Arhitektonski razvoj Kršana“, 2009, 3.

¹⁶⁶ Isto, 4.

dvorište zatvaraju noviji palas te manje gospodarsko krilo s kuhinjom. Zapadni dio kaštela s kulama više ne postoji, a srušen je pri širenju župne crkve početkom 19. stoljeća.¹⁶⁷ Stariji dio palasa trokatni je objekt čije su podrumске i prizemne etaže natkrivene očuvanim svodovima. Na gornjim katovima interijer je slabije očuvan s obzirom na požar u prvoj polovici 20. stoljeća. Izgorjele drvene međukatne konstrukcije urušile su se i povukle za sobom dijelove unutarnjih zidova. Vanjska fasada palasa sačuvana je s mnogim slojevima. Raščlanjena je nepravilno položenim velikim baroknim prozorima. Identični prozori ponavljaju se na dvorišnoj strani, no u pravilnim osima. Zidovi su građeni od grubo klesanog vapnenca, a u njihovoj konstrukciji sačuvani su dijelovi starijih srednjovjekovnih otvora. Na sredini palasa sačuvan je pravokutni istak. Za razliku od palasa, sačuvane kule građene su od pravilnih kvadara. Sjeverni palas doživio je više preinaka. Na njegovom pročelju vidljiv je stariji vodoravno položen otvor s kosim kasnogotičkim rubovima. U zoni prvog kata nekoliko je jednostavnih pravokutnih prozora, dok je zadnja etaža novijeg datuma, što je uočljivo po bogatije isklesanim baroknim doprozornicima te balkonu kojeg drže tri masivne konzole. Zapadno pročelje kaštela nastalo u prvoj polovici 19. stoljeća sadrži ožiljke uklanjanja tog dijela kaštela. Reprezentativni ulaz sačinjava profilirani portal s istaknutim zaglavljem kamenom do kojega se dolazi kamenim stepenicama. Južni dio pročelja zapravo je ostatak porušene rubne kule, što se vidi po konstrukciji od klesanih kamenih kvadara. Unutarnje dvorište kvadratnog tlocrta je manjih dimenzija, a služi kao komunikacija između gospodarskih i stambenih dijelova kaštela. Iz njega postoje stepenice koje su komunikacija s ulicom vodeći ispod sjevernog palasa, kroz manje dvorište uz kulu. Manje dvorište smješteno je između dva krila palasa i kvadratne kule. Komunikacija između njih bila je ostvarena pomoću mosta preko kojeg se u kulu prelazilo iz stambenog krila. Danas su sačuvani samo zidovi zatvorenog mosta, dok su drvene podnice i krov nestali.¹⁶⁸ Na grafici iz 1689. koju nam donosi Valvasor kaštel je prikazan u lošem stanju, što je vjerojatno rezultat stalnih promjena vlasnika, neodržavanja, ali i oštećenja tijekom Uskočkog rata. (Slika 38.) Kvadratna kula prikazana je u raspuklinama, a sjeverni palas s tri lučna otvora. Jasan je nagovještaj unutrašnjeg dvorišta, a zapadna kula naslonjena na župnu crkvu je u ruševinama. Uokolo kaštela protežu se zidine kojima je utvrđeno podgrađe unutar kojega su stilizirano prikazane manje kuće.¹⁶⁹

Na katastru iz 1820. godine kaštel je ucrtan kao sačuvana građevina. Prikazani su svi danas sačuvani dijelovi, kula, palas i gospodarsko krilo, ali i zapadna kula koja se proteže prema crkvi.¹⁷⁰ Današnje stanje kaštela rezultat je dugogodišnjeg propadanja kroz stoljeća te požara u prvoj polovici 20. stoljeća nakon kojega je kaštel ubrzano propadao. Tek su od 2015. godine intenzivirani

¹⁶⁷ Isto, 4.

¹⁶⁸ Isto, 5.-9.

¹⁶⁹ Valvasor, Janez Vajkard, *Die Ehre*, knjiga XI. 1689., 301.

¹⁷⁰ AST, MCF, Mappa catastale del Comune di Chersano list VII, sekcija VIII., 1820.

radovi na kaštelu pod vodstvom Nataše Nefat iz Konzervatorskom odjela u Puli, kada je konzerviran i restauriran palas te napravljeni projekti za budućnost kaštela, a tijekom 2017. godine postavljene su metalne stepenice u kuli koja je time postala vidikovcem.¹⁷¹

3.7. Kožljak

Ostaci kaštela Kožljak smješteni su uz zapadne obronke Sisola. Takav položaj bio je važan radi nadziranja puteva s Kvarnera u Istru. Prvo spominjanje kaštela je u doba vladavine Akvilejskog patrijarhata 1102. godine pod imenom *Castrum Iosilac*.¹⁷² Ime posjednika gospoštije, stanovitog Filipa¹⁷³, vazala Akvilejske crkve, prvi put se spominje 1234. godine.¹⁷⁴ Sredinom 14. stoljeća gospoštija je u vlasništvu grofova Goričkih, a zatim obitelji Guteneck. Sredinom 15. stoljeća pada u ruke obitelji Moyses kada započinje zlatno doba gospoštije. Početkom 16. stoljeća Martin Moyses daje u nasljedstvo kaštel svojim nećacima, s obzirom da nije imao drugih nasljednika. Tako je Kožljak podijeljen između obitelji Barbo i Nikolić.¹⁷⁵ U vrijeme rata Cambraiske lige 1509. godine Kožljak, kao i cijelo područje Habsburške Istre, nakratko je potpalo pod vlast Venecije, ali već 1510. godine su Mlečani izgubili te teritorije. Kožljak je postao sjedištem protestantske grane inače katoličke obitelji pod vodstvom Francesca Barbe koji stoluje upravo u Kožljaku. Time kaštel postaje središte reformacije tijekom kojega su u kaštelu živjeli protestantski propovjednici, a posjećivali su ga i drugi istaknuti protestanti, poput Jurja Cvečića, Matije Živčića i Stjepana Konzula.¹⁷⁶

¹⁷¹ *Dijalozi s baštinom 2016: Fortifikacijska arhitektura i problemi njezine zaštite, knjiga sažetaka*, Rijeka, 2016., 24.

¹⁷² De Franceschi, Camillo, „I castelli“, 1899., 359

¹⁷³ Ovdje se on spominje pod nazivom *de Coslaco*, *de Coslacho* i *de Cosillach*, a tek 1244. spominje se ime *Wachenstein*; De Franceschi, Camillo, „I castelli“, 1899., 360.

¹⁷⁴ De Franceschi, Camillo, *Storia documentata*, 1964., 270.

¹⁷⁵ De Franceschi, Camillo, *Storia documentata*, 1964., 270.

¹⁷⁶ Čutić-Gorup, Maja, *Protestantizam u Pazinskoj knežiji*, 2012., 92.-100.

Slika 41. Prikaz kaštela Kožljak na skici za Valvasorovu Topografiju Kranjske iz 1678. godine

Krajem 16. stoljeća u tijeku seljačke bune ubijen je vlasnik polovice kaštela Ivan Nikolich. Od tada je obitelj Barbo u cijelosti zagospodarila kožljačkim kaštelom.¹⁷⁷ Početak 17. stoljeća doveo je nove nemire sa sukobima Uskoka i Mlečana. S obzirom da su i kožljački gospodari podupirali Uskoke, Venecija je nekoliko puta 1612. i 1614. godine pustošila posjede gospoštije. Kaštel je uspješno branjen tijekom Uskočkog rata, no ubrzo nakon toga postalo je očito da je neupotrebljiv za suvremeno ratovanje, a k tome i neudoban za život. Obitelj Barbo je tada već sagradila novu rezidenciju, dvorac Belaj, te su ubrzo napustili Kožljak koji od tada nezadrživo propada.¹⁷⁸

¹⁷⁷ De Franceschi, Camillo, *Storia documentata*, 1964., 272.

¹⁷⁸ Sirk, Željko, *Između Lava i Orla*, 2002., 191.-192., Valvasor, Janez Vajkard, *Die Ehre*, knjiga XI. 1689., 301.

Slika 42. Prikaz kaštela Kožljak na Tischbeinovoj grafici iz 19. stoljeća

Kaštel se sastojao od kompleksa objekata sagrađenih na velikoj kamenoj stijeni koja se uspinje prema brdu iznad nekadašnjeg Čepičkog jezera. Kompleks je sagrađen na nekoliko terasa. Položaj kaštela na padinama brda otežavao je pristup s obzirom da se do njega dolazilo strmim stazama¹⁷⁹, ali zato je davao dobar pogled na komunikacije između Kvarnera i Istre. Na donjoj terasi bile su zidine i kule unutar kojih se nalazilo manje podgrađe. Srednju terasu zauzimala je romanička crkva sv. Hadrijana, u baroku proširena. Na najvišoj terasi, uz sjeverni zid crkve diže se visoka stijena s potpornim zidom nad kojim se nalazio stambeni dio kaštela s palasom i kulom. Kaštel spominje Valvasor u svom djelu *Slava vojvodine Kranjske* te ga uvrštava među ruševne i napuštene dvorce u Pazinskoj knežiji. Ipak, da se iščitati da dvorac nije ruševan, već da je napušten i da polako propada.¹⁸⁰ Tomu svjedoči i skica kaštela, napravljena kao predložak za grafiku povodom tiskanja *Topografije Kranjske* 1678. godine.¹⁸¹ (Slika 42.) Tu je prikazan kaštel u tadašnjem stanju. Zidine, iako u lošem stanju, su većim dijelom sačuvane. Prikazan je pravokutni trokatni palas s manjim kulama u obliku erkera na svakom uglu. Na jednoj fasadi vidi se i manji srednjovjekovni zahod na konzoli. U pozadini je još uvijek sačuvana pravokutna kula. U podnožju kaštela je sačuvana crkva sv. Hadrijana, a uz nju su prikazane potpuno sačuvane kuće u podgrađu. Čini se da je u to vrijeme, iako napušten, kaštel još uvijek bio neoštećen. Crkva je bila korištena i u kasnije vrijeme, o čemu svjedoče njezina obnova i proširenje. Već na katastarskom planu Franje I. Iz 1820. godine kaštel je

¹⁷⁹ Valvasor, Janez Vajkard, *Die Ehre*, knjiga XI. 1689., 408.

¹⁸⁰ Isto, 408.

¹⁸¹ Valvasor, Janez Vajkard, *Topografija Kranjske*, 2001., 57.

prikazan kao ruševina pod nazivom *Schloss Wachenstein*. Iako je tada kaštel već potpuna ruševina, kuće u podgrađu su još uvijek prikazane neoštećenima, kao barokna crkva sv. Hadrijana.¹⁸²

Slika 43. Zidine kaštela Kožljak, stanje u travnju 2017. godine

Slika 44. Sačuvani južni ulaz u kaštel i ulazna kula

Danas su na lokalitetu ostali sačuvani skromni ostaci. Pod krovom je nekoliko kuća u podgrađu od kojih neke još uvijek imaju stambenu namjenu. Sačuvan je dio zidina i skromni ulazni portal. (Slika 44.) Uz njega je sačuvana kula koja je preuređena u stambeni prostor. Crkva sv. Hadrijana ima sačuvane perimetralne zidove, zvonik na preslicu i pokrov nad svetištem, dok je ostatak krova urušen. Od samog kaštela nije ostalo mnogo. Potporni zid nad kojim je bio sagrađen palas gotovo je potpuno sačuvan, ali se na nekim dijelovima počeo urušavati. (Slika 43.) Palas je gotovo potpuno nestao osim nekoliko zidova, kao i kula. Na prikazima iz 19. stoljeća kaštel je puno bolje sačuvan, kao i u prikazima iz sredine 20. stoljeća, čime se da zaključiti da je u posljednjih nekoliko desetljeća došlo do urušavanja dijelova zida.¹⁸³ (Slika 42.)

Budućnost Kožljaka još je uvijek neizvjesna. Trenutno ne postoje dugoročni planovi za njegovu konzervaciju i restauraciju, iako je prepoznat od strane izletnika.

¹⁸² AST, MCF, Mappa catastale del Comune di Cosiliacco, folija II, sekcija II; AST, MCF, Mappa catastale del Comune di Villa Crasca, list III, sekcija III, 1820.

¹⁸³ De Franceschi, Camillo, *Storia documentata*, 1964., 251.

4. Problemi očuvanja i prezentacije

4.1. Kronika propadanje kaštela: uzroci degradacije

Čini se da su kasni srednji i rani novi vijek bili vrhunac kaštela u Istri. Nakon tog razdoblja zbog raznih čimbenika dolazi do propadanja većine kaštela. Rijetki od njih uspješno su obnovljeni prema potrebama novog vremena i tako preživjeli do današnjih dana, dok su drugi potpuno napušteni i prepušteni zubu vremena.

Razlozi napuštanja kaštela¹⁸⁴ su najčešće:

- a) napuštanje kaštela zbog prestanka ratnih opasnosti (vrijedi za kaštele koji su služili i kao fortifikacije te za važna uporišta poput Lupoglava i Kožljaka).
- b) napuštanje kaštela zbog gradnje druge rezidencije
- c) napuštanje kaštela nakon oštećenja izazvanih ratnim razaranjima
- d) napuštanje kaštela zbog upravnih i teritorijalnih promjena

Sve ove razloge ne treba uzimati previše kruto, pogotovo zato jer su neki kašteli napušteni iz više razloga. Dobar primjer je kaštel Mahrenfels, koji je napušten jer je izgubio stratešku važnost pri obrani, a istovremeno je bio neudoban te je novim vlasnicima bilo potrebno izgraditi udobniju rezidenciju.

Moderno doba većina kaštela dočekala je u ruševnom stanju. Postoje mnogi čimbenici koji su utjecali na stanje sačuvanosti građevina. U prvom redu to je način napuštanja. Napuštanjem nakon ratnih razaranja kaštel se nastavio urušavati na dijelovima gdje je oštećen. Ukoliko je objekt napušten i ostavljen zubu vremena, pogotovo ako su vlasnici s njega skinuli najdragocjenije dijelove poput drvenih međukatnih konstrukcija, zidovi su puno dulje ostajali na svom mjestu jer ih drveno gređe nije povlačilo ili urušavalo. Na nekim objektima primjetno je odsustvo kamenih ovratnika i doprozornika, vjerojatno zbog vađenja od strane vlasnika ili okolnog stanovništva, a time je dolazilo do narušavanja statike prozorskih otvora jer su doprozornici i dovratnici učrščavali otvore i njihove nadvoje. Drugi su objekti doživjeli nesretniju sudbinu jer su poslužili kao kamenolomi, bilo od strane vlasnika koji je gradio novu rezidenciju te mu je bio potreban građevinski materijal ili od strane okolnog stanovništva koje je već obrađeni kamen koristilo za gradnju svojih kuća. Tu se najčešće radi o kaštelima koji su napušteni zbog preseljenja njihovih vlasnika u drugu rezidenciju. U takvim je slučajevima dolazilo do gotovo potpune razgradnje dvorca do temelja.

Dva rata, prvi tzv. Rat Cambraiske lige od 1508.-1516. te Uskočki rat od 1615.-1618., su osim na sačuvanost kaštela imali i utjecaj na njihov izgled. Dolazak ratova nesposredno utječe na obnovu i utvrđivanje fortifikacija. Nemali broj utvrda promjenio je dijelom svoj izgled prije ratnih

¹⁸⁴ Do navedenih razloga napuštanja došao sam tijekom istraživanja teme, čitanjem povijesnih izvora i literature. Bilo je moguće navesti četiri najčešća razloga napuštanja.

operacija.¹⁸⁵ Kaštel u Kršanu je vlasnik Gašpar Kršanski tijekom rata Cambraiske lige prepustio Mletačkim snagama, no uskoro je došlo do austrijske protuofenzive te su se Mlečani povukli, pa je u tom razdoblju Kršanski kaštel dodatno obnovljen i dograđen. Mlečani su se vratili već sljedeće godine, a naišli su na potpuno utvrđeni kaštel.¹⁸⁶ Lupoglavski kaštel je tijekom 16. stoljeća također u više navrata bio utvrđivan, no čini se da je utvrda bila potpuno zastarjela te nikad nije potpuno obnovljena. Tijekom rata Cambraiske lige kaštel je, kao i Kršanski, bio prepušten Mlečanima, no oni su već sljedeće godine otjerani u jednoj od ofenziva habsburške vojske.¹⁸⁷ Čini se da Mahrenfels nije bio ozbiljno oštećen u tom ratu s obzirom da Urbar Lupoglavske gospoštije iz 1523. godine ne navodi da je kaštel teško oštećen, već samo u lošem stanju izazvanom propadanjem.¹⁸⁸

Iako su neki kašteli bivali napuštenima nakon teških razaranja, mnogi od njih su zbog svoje strateške važnosti bili obnavljani. Pazinski kaštel je također bio teško oštećen u ratu Cambraiske lige kada je mletačka vojska uspjela probiti zidine i zauzeti cijeli kaštel, tom prilikom zatočivši njegovog vlasnika Cristophora Moscona.¹⁸⁹ Još teža i jača razaranja u Istru je donio Uskočki rat kojim je Istra ponovno postala poprište ratnih operacija između Austrije i Mletačke Republike. Prilikom tog rata i pri rušilačkim pohodima zaraćenih strana Istra je pretrpjela velike gubitke u ljudstvu, stoci i gospodarstvu. Valja napomenuti da je u ovom ratu uvelike usavršeno vatreno oružje, a s takvim se oružjem zastarjeli kašteli u Pazinskoj knežiji nisu mogli nositi. Pazinski kaštel bio je jedina utvrda s polukružnim kulama i zidinama koje su mogle lakše odolijevati vatrenom oružju, dok su gotovo svi ostali kašteli imali kvadratne i pravokutne kule, koje su u ratovanju vatrenim oružjem bile gotovo beskorisne.¹⁹⁰ Tom prilikom vjerojatno je teško oštećen kaštel Šabec, koji kasnije nikad nije bio obnovljen već je u njegovoj blizini sagrađen ranobarokni Belaj.¹⁹¹ Prilikom Uskočkog rata teško je oštećen i Grdoselski kaštel koji otada propada, napušteno je naselje uz njega te se novo gradi nekoliko stotina metara iznad pozicije starog kaštela. Moguće je da je tada oštećen još i kaštel u Kašćergi, koji se nalazio na brdu Padova iznad naseljenog podgrađa, a kasnije je zamjenjen manjim baroknim dvorcem.¹⁹² Na grafikama iz Valvasorove Slave vojvodine Kranjske neki kašteli prikazani su tada u lošem stanju, poput Kršana, Boljuna i Lindara. Kršan je prikazan

¹⁸⁵ Za vrijeme Rata Cambraiske lige utvrđuju se Pazin i Kršan, a za vrijeme Uskočkog rata Lupoglav, Kožljak i ponovo Pazin.; Bertoša, Slaven, „Cambraiska liga“, u: *Istarska enciklopedija*, (ur.) Slaven Bertoša, Robert Matijašić, Zagreb : Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2005., 126.; Bertoša, Slaven, „Uskočki rat“, u: *Istarska enciklopedija*, (ur.) Slaven Bertoša, Robert Matijašić, Zagreb : Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2005., 845.

¹⁸⁶ Sirk, Željko, *Između Lava i Orla*, 2002., 198.

¹⁸⁷ Isto, 189.-190.

¹⁸⁸ Čargo-Juričić, Danijela, „Urbar lupoglavske gospoštije“, 2001., 28.

¹⁸⁹ De Franceschi, Camillo, *Storia documentata*, 1964., 278.

¹⁹⁰ Lewis Mumford, *Grad u historiji: njegov postanak, njegovo mijenjanje, njegovi izgledi*, Zagreb: Naprijed, 1988., 307.; Žmegač, Andrej, *Bastioni jadranske Hrvatske*, IPU: Zagreb, 2009., 14.-15.

¹⁹¹ Vlaketić, Radovan, „Belaj“, 1999., 244.-250.

¹⁹² Valvasor, Janez Vajkard, *Die Ehre*, knjiga XI. 1689., 52.

potpuno sačuvan, ali u stanju propadanja s pukotinama duž zidova sjeverne kule, poluurušenom jugozapadnim kulom te lošim stanjem i okrhnutim zidinama podgrađa.¹⁹³ Boljunski kaštel na grafici je prikazan s očuvanim dijelovima poput kule i stambenih prostora, ali porušenih zidina i potpuno otvorenim u prostor, dok su zidine i kule Lindara također prikazane s nizom pukotina, i polurušenim kulama.¹⁹⁴ (Slike 45. i 46.)

Slika 45. Prikaz Lindara u Valvasorovoj Slavi vojvodine Kranjske

Slika 46. Prikaz Boljuna u Valvasorovoj Slavi vojvodine Kranjske

Ipak, u trenutku zadnje četvrtine 17. stoljeća većina kaštela Pazinske knežije bila je sačuvana. Valvasor spominje samo dva ruševna i napuštena kaštela, Šabec i Kožljak, koji su u njegovo vrijeme bili netom napušteni i još uvijek u velikoj mjeri sačuvani.¹⁹⁵ U tekstu ne spominje kaštel u Vranji, koji je vjerojatno tada već bio ruševan.

Drugi najčešći razlog napuštanja je gradnja novih rezidencija. Neki kašteli se već u 16. stoljeću obnovljeni u duhu novog vremena i novih potreba, poput kaštela u Pazu kojeg je temeljito obnovio Messaldo Barbo 1570. godine, kaštela u Kršanu koji je također tijekom 18. stoljeća doživio obnove u svrhu udobnijeg stanovanja.¹⁹⁶ Drugi su zbog svoje veličine i velikih troškova održavanja napušteni te se umjesto njih sagrađene nove rezidencije. Kaštel u Lupoglavu, svjedoči nam urbar gospoštije Lupoglav, već je početkom 16. stoljeća bio poprilično neodržavan i ruševan, a troškovi popravka dosežali su visoke brojke.¹⁹⁷ Uz stari lupoglavski kaštel, slična sudbina zadesila je i Kožljak. Zbog svojega položaja uz važne prometne pravce bili su važni kao uporišta obrane i iz tih razloga su sredstva za njihove popravke bila tražena i od krune. Prestankom ratnih operacija u Istri velike utvrde, poput Kožljaka i Mahrenfelsa postale su nepotrebne i skupe za održavanje, ali i potpuno neodgovarajuće za moderno ratovanje vatrenim oružjem. Uz to, dolazak novog vijeka i humanizma donio je nova shvaćanja o načinu stanovanja. U to vrijeme diljem Europe su se gradile

¹⁹³ Isto, 301.

¹⁹⁴ Isto, 341.

¹⁹⁵ Bratulić, Josip, „Valvasor o Istri i Hrvatskoj“, u: Hrvatska revija 9 (2009.), 117.

¹⁹⁶ De Franceschi, Camillo, „I castelli“, 1899., 120.

¹⁹⁷ Čargo-Juričić, Danijela, „Urbar lupoglavske gospoštije“, 2001., 28.

velike barokne palače sa širokim salonima, galerijama i vrtovima. Stoga je bilo pitanje vremena kada će se takva arhitektura pojaviti i u Istri, doduše u nekoliko puta skromnijim oblicima. Čini se da je najraniji primjer takve arhitekture dvorac Belaj, koji je nastao već u ranom 17. stoljeću kao kasnorenesansna rezidencija. Sagrađila ju je obitelj Barbo koja u to vrijeme posjedovala Gospoštiju Kožljak unutar koje su njihovo sjedište bili kašteli Kožljak i Čepić, te gospoštiju Paz s kaštelom u Pazu i kulom u Gradinju.¹⁹⁸ Položaj Belaja na ravnici unutar brdovitog područja, okruženog vinogradima i maslinicima otkriva novu filozofiju življenja. Obitelj Barbo, uz korak s europskim suvremenima, gradi trokrilni dvorac s unutrašnjim dvorištem. Uz glavnu zgradu dvorca u kasnijim stoljećima sagrađena su dva gospodarska krila. Dvokatni dvorac pratio je suvremenu organizaciju prostora, prizemlje je bilo namijenjeno gospodarstvu, reprezentativni prvi kat, *piano nobile* nizanjem salona bio je namijenjen udobnom življenju. Gradnja Belaja svjedoči da je kaštel u Kožljaku obitelji Barbo već u tom trenutku postao suvišan, a nakon Uskočkog rata i kupnje obiteljskih posjeda od strane Johanna Weickharda Auersperga definitivno je napušten.¹⁹⁹ Čak i Valvasor 1688. godine svjedoči kako je kaštel "nenastanjen i sasvim propada".²⁰⁰ Prikaz na grafici svjedoči da je tomu tako, zidine su u lošem stanju, ali je palas potpuno sačuvan. U ranom 19. stoljeću kaštel je zasigurno u ruševinama jer je tako prikazan i na katastru 1820. godine kao i u skicama iz kasnijeg 19. stoljeća.²⁰¹ Propadanje kaštela jasno je vidljivo promatranjem skica nastalih od 17. do 20. stoljeća. (Slika 47.-49.) Danas su osim dvorske kapele sv. Hadrijana sačuvani skromni ostaci.

Slika 47. Kožljak 1678. godine

Slika 48. Kožljak u drugoj polovici 19. stoljeća

Slika 49. Kožljak sredinom 20. stoljeća

Drugi primjer je napuštanje starog lupoglavskog Mahrenfelsa. Razlozi tomu su isti kao i kod Kožljaka. Novi vlasnici kaštela, obitelj Brigido, su uvidjeli da su stalni popravci kaštela visoka cijena za život u neudobnoj rezidenciji smještenoj na teško pristupačnoj stijeni, a da je dugotrajni

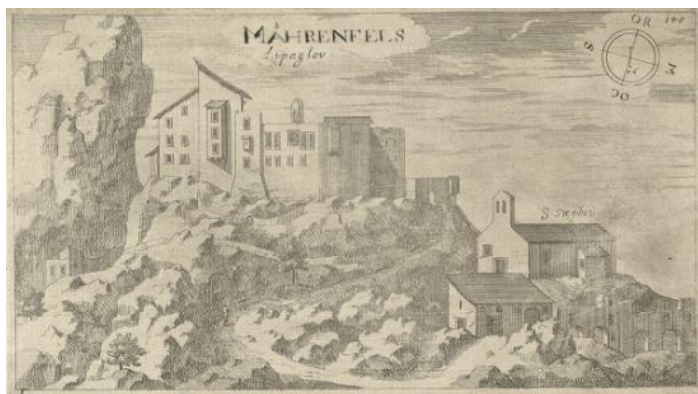
¹⁹⁸ Valvasor, Janez Vajkard, *Die Ehre*, knjiga XI. 1689., 28.

¹⁹⁹ Valvasor, Janez Vajkard, *Topografija Kranjske*, 2001., 57., Bratulić, Josip, „Valvasor o Istri“, 2009., 117.

²⁰⁰ Isto, 117.

²⁰¹ AST, MCF, Mappa catastale del Comune di Cosiliacco, folija II, sekcija II; AST, MCF, Mappa catastale del Comune di Villa Crasca foglio III, sezione III., De Franceschi, Camillo, *Storia documentata*, 1964., 251.

mir u knežiji povoljna situacija za odlazak iz burga. Stoga su u podnožju sagradili novi jednokrilni barokni dvorac. Nova rezidencija ipak nije bila pošteđena fortifikacijskih elemenata, te je sagrađen visok ogradni zid merlaturama i puškarnicama s jednim portalnim ulazom i četiri pravokutne kule, u prvom redu radi zaštite od čestih seljačkih buna. Većina autora smješta gradnju novog dvorca u sredinu 17. stoljeća, no zbunjuje Valvasorov opis i prikaz starog burga Mahrenfelsa koji u njegovo vrijeme, krajem 17. stoljeća, još uvijek postoji neoštećen, a takav je prikazan i na grafici. (Slika 50.) Novi kaštel Lupoglav u Valvasorovoj Slavi vojvodine Kranjske nije niti spomenut.²⁰² Uzevši u obzir i podatak da je novi kaštel sagrađen kamenim materijalom starog kaštela, što se i vidi u arheologiji ziđa, može se oprezno zaključiti da novi dvorac nije završen prije 1678. godine. Postoji i mogućnost da je dvorac u vrijeme kasnog 17. stoljeća tek bio u gradnji, a da je završen nakon Valvasorovog posjeta Istri. Tome svjedoči i natpis na kamenu s grbom i godinom 1643. koji je prenesen sa starog kaštela. Sve to moglo bi objasniti naglo nestajanje Mahrenfelsa koji je poslužio kao kamenolom, a stotinjak godina kasnije na katastarskom planu označen je nedefiniranim oblikom kruga. (Slika 51.) Ostali ruševni kašteli na istom katastru prikazani su u tlocrtnom obliku u kojem su u tom trenutku sačuvane njihove ruševine, a Mahrenfels je sudeći po tome u ranom 19. stoljeću bio potpuno razgrađen. Danas su od kaštela ostali veoma skromni ostaci nekoliko zidova koji su pred urušavanjem te mnogo razasutog kamenog materijala.

Slika 50. Prikaz kaštela Mahrenfels u Valvasorovoj Slavi vojvodine Kranjske

Slika 51. Prikaz kaštela Mahrenfels u Lupoglavu na franciskanskom katastru iz 1820. godine

Zadnji, i vjerojatno presudni razlog propasti većine kaštela doline Raše je posljedica kupnje nekoliko gospoštija od strane kneza Johanna Weickharda Auersperga. Godine 1665. kupio je Pazinsku knežiju koju nije preuredio u gospoštiju da bi ostala pod jakim utjecajem Kranjske, a godine 1668. je kupio gospoštiju Wachenstein od Karla Barba.²⁰³ Time je objedinio svoje posjede, a za sjedište obitelji umjesto kaštela u Pazinu odredio je ranobarokni Belaj sagrađen nekoliko

²⁰² Valvasor, Janez Vajkard, *Die Ehre*, knjiga XI. 1689., 354.-355.

²⁰³ De Franceschi, Camillo, *Storia documentata*, 1964., 279.

desetljeća ranije.²⁰⁴ Time je većina kaštela na posjedu postala nepotrebna, pogotovo zbog svoje zastarjelosti, te oni od tada propadaju.

Osim Pazinskog kaštela kojeg posjeduje do 1701. godine, tom kupnjom stekao je u posjed kaštel u Belaju, zatim rezidencijalne kaštele Čepić, Paz, Kožljak, Kršan, kulu Gradinje te kaštele koji su uglavnom služili za vojnu obranu grada i stanovništva, a to su Boljun, Lindar, Žminj te kula u Trvižu.²⁰⁵ Potonji kašteli koji su služili obrani gradova su zbog svoje zastarjelosti, ali i nastupanja dugotrajnog mira od sredine 17. stoljeća postali potpuno nepotrebni. Tako su potpuno nestali kaštel u Lindaru i kula u Trvižu, a Žminjski kaštel je očuvan samo u tragovima, dok je Boljunski sačuvan ali kao ruševina. Čini se da se stanje potonjeg nije puno promijenilo od vremena Valvasora do danas, a tome svjedoči i katastarski plan iz 1820. godine gdje je prikazan kaštel sa sačuvanim dijelovima kružne kule i zidina, a stanje očuvanosti je jednako kao i danas.²⁰⁶ Rezidencijalni kašteli na području posjeda obitelji Auersperg, koji su do 17. stoljeća imali stambenu namjenu, polako su napušteni. Šabec i Kožljak napušteni su ranije prilikom početka gradnje ranobaroknog Belaja.²⁰⁷ Danas je Šabec djelomično sačuvan, dok je Kožljak potpuno propao. Kaštel u Čepiću je u vrijeme Valvasora još uvijek potpuno sačuvan i naseljen, a nalazio se uz samu obalu Čepićkog jezera. Na grafičkom prikazu prikazan je kao četverokrilna trokatna zgrada s manjim unutrašnjim dvorištem, četverokutnom kulom na uglu te manjom prigradnjom uz nju, moguće ulaznom kulom. Vanjski zidovi kaštela pojačani su kontraforima, a otvaraju se na nižim katovima manjim, a na višim većim prozorima. Na grafici su prozori prikazani s profiliranim prozorskim otvorima, zbog čega bi se moglo zaključiti da je srednjovjekovni kaštel doživio obnovu nakon 16. stoljeća.²⁰⁸ (Slika 52.) U kasnom 17. stoljeću je pripadao obitelji Auersperg, da bi do početka 19. stoljeća potpuno nestao. Naime, na katastarskom planu iz 1820. godine ne postoji traga kaštelu, nisu označene ruševine kao ni ostaci koji bi mogli naznačiti lokaciju kaštela.²⁰⁹

²⁰⁴ Vlaketić, Radovan, „Belaj“, 1999., 244.-250.

²⁰⁵ Valvasor, Janez Vajkard, *Die Ehre*, 28., 37., 214., 301., 436., 660.

²⁰⁶ AST, MCF, Mappa catastale del Comune di Bogliuno list IV, sekcija IV, 1820.

²⁰⁷ Čini se da je sudbina Šabeca (Posrta) zapečaćena još tijekom Uskočkoga rata s obzirom da je u posljednjoj četvrtini 17. stoljeća prikazan kao ruševina, no to i dalje ostaje kao pretpostavka.; Višnjić, Josip, *Srednjovjekovna utvrda Possert*, 2013., 70.

²⁰⁸ Valvasor, Janez Vajkard, *Die Ehre*, 1689., 660.

²⁰⁹ AST, MCF, Mappa catastale del Comune di Felicia, list V, sekcija VI, 1820.

Slika 52. Prikaz kaštela u Čepiću u Valvasorovoj Slavi vojvodine Kranjske

Kaštel u Pazu također je doživio sudbinu napuštanja, no nije sigurno u kojem trenutku. Od kraja 17. stoljeća također je bio pod vlašću obitelji Auersperg. Moguće je da je kaštel još početkom 19. stoljeća bio sačuvan čemu svjedoči katastar iz 1820. godine gdje je kaštel prikazan kao sačuvana građevina pod krovom.²¹⁰ Nije poznato je li u njemu nastavljen život nakon kraja 17. stoljeća ili je imao neku drugu namjenu zbog koje je mogao ostati cjelovit. Unatoč tome danas su od kaštela preostali skromni ostaci: južni zid palasa i četverokutna kula, te nekoliko zidova s najvišom visinom od oko 2 metra. Ostatak građevine sačuvan je u arheološkoj zoni, zatrpan ispod kamenog i zemljanog materijala. Nasip je dubok oko 2 metra, čime je zatrpano gotovo cijelo prizemlje objekta s istočne strane. U vremenu nakon napuštanja kaštela s njega su izvađeni svi kameni doprozornici, što je pospješilo propadanje otvora na palasu i kuli. Doprozornici prozorskih otvora iskorišteni su kao spolije na kući u podgrađu, danas mjestu Paz.²¹¹ Zbog toga se može zaključiti da je nakon napuštanja zasigurno korišten kao kamenolom od strane okolnog stanovništva, što bi objasnilo nestanak gotovo svih dijelova kaštela.

²¹⁰ AST, MCF, Mappa catastale del Comune del comune di Passo, list VII, sekcija VII, 1820.

²¹¹ Iz razgovora s arheologom i voditeljem istraživanja dr. sc. Josipom Višnjićem. (06.07.2017.).

	KAŠTEL	SAČUVAN	RUŠEVINA	SAČUVAN U TRAGOVIMA	NIJE SAČUVAN
1.	Belaj	+			
2.	Posrt		+		
3.	Paz		+		
4.	Lupoglav-Brigido	+			
5.	Lupoglav-Mahrenfels			+	
6.	Pazin	+			
7.	Kršan	+			
8.	Boljun	+			
9.	Čepić				+
10.	Kožljak		+	+	
11.	Račice	+			
12.	Grdoselo			+	
13.	Trviž				+
14.	Kašćerga-Padova				+
15.	Kašćerga				+
16.	Vranja		+	+	
17.	Momjan		+		
18.	Završje	+			
19.	Žminj			+	
20.	Lindar			+	
21.	Letaj				+
22.	Gradinje		+		
23.	Šumber	+			

Prilog 3. Tablica s označenim stanjem kaštela na području Pazinske knežije, izradio Toni Ivetić

Kršanski kaštel doživio je najmanje degradacija od prethodno navedenih. Razlog tomu je otkup kaštela od strane obitelji de Fin nakon duge parnice s obitelji Auersperg čime je ostao nastanjen i izbjegao sudbinu ostalih kaštela u vlasništvu obitelji Auersperg.²¹² Početak 18. stoljeća dočekao je u lošem stanju čemu nam svjedoči i Valvasorova grafika, no tijekom istog stoljeća dolazi do barokne obnove starog srednjovjekovnog istočnog palasa koji je tada preuređen u udobnu rezidenciju s velikim baroknim prozorima. Tada je preuređeno i sjeverno krilo palasa dobivši veliki balkon na snažnim baroknim konzolama te velike barokno profilirane prozore. U preuređenom kaštelu se tako život nastavio do prve polovice 20. stoljeća, uz manje degradacije u vidu rušenja zapadne kule zbog produženja svetišta župne crkve čime je kaštel dobio novu zapadnu fasadu s lučnim portalom kojemu se pristupa stepenicama.²¹³ Sudbinu kaštela, zbog čega je 21. stoljeće dočekao gotovo urušen, zapečatio je požar oko 1930. godine, za kojega i danas postoji vjerovanje okolnog stanovništva da je podmetnut od strane vlasnika kaštela radi naplate osiguranja.²¹⁴ Današnje stanje sačuvanosti kaštela vidljivo je u tablici. (Prilog 3.)

²¹²Obitelj Auersperg je otkupila kaštel Kršan od obitelji de Fin 1666. godine za cijenu od 16500 forinti, Kako je u ugovoru postojala klauzula o otkupu, obitelj de Fin je nakon nekoliko parnica uspjela otkupiti Kršan.; Sirk, Željko, *Između Lava i Orla*, 2002., 204.

²¹³ Bradanović, Marijan, „Arhitektonski razvoj Kršana“, 2009, 3.

²¹⁴ Sirk, Željko, *Između Lava i Orla*, 2002., 205.

Propadanje kaštela trajalo je stoljećima. Gubitkom svoje funkcije postaju nepotrebnima, a njihova vrijednost nije prepoznata do današnjih vremena. Potrebno je imati na umu svijest običnog čovjeka 19. i ranog 20. stoljeća, kako drugdje tako i u Istri. On ne mari za ruševine u svom selu, ako ih ne vidi kao kamenolom za gradnju svoje nastambe, onda ih vidi kao mjesta za ispašu, a ukoliko te ruševine imaju nekepreostale zidove i mogućnost pokrivanja, onda možda i kao štalu u kojoj će držati domaće životinje i alat. Krajem 19. stoljeća pojavljuju se prvi znaci zanimanja za kaštele Istre. Povjesničar Camillo de Franceschi piše veliki članak o kaštelima Raške doline kojeg objavljuje u časopisu društva „Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria“.²¹⁵ U velikom članku izdanom u dva dijela 1899. i 1900. godine obradio je mnoge povijesne izvore koji se tiču obitelji koje su bile vlasnici kaštela. Pristup mu je u prvom redu povjesničarski, s veoma šturim podacima o obrađenim kaštelima. Kroz prvu polovicu 20. stoljeća de Franceschi je obradio još nekoliko tema vezanih uz povijest Pazinske knežije, a kruna njegova rada je knjiga „Storia documentata della Contea di Pisino“, posthumno izdana 1964. godine, gdje je ponovo obratio pažnju na kaštele, ovoga puta pružajući skice i tlocrte građevina.²¹⁶ U to isto vrijeme istarski kašteli i dalje propadaju, čineći samo ruševine obrasle bršljanom. Vlast tadašnje Jugoslavije nije obraćala preveliku pažnju na obnovu kaštela, još manje na financiranje iste, a istraživači su se u to vrijeme procvata struke povijesti umjetnosti bavili većim ostvarenjima poput kompleksa Eufrazijeve bazilike u Poreču ili pulskih antičkih spomenika. Jedini izuzetak je Dvigrad koji je pod vodstvom Branka Marušića doživio istraživanja, poglavito na lokalitetu župne crkve sv. Sofije.²¹⁷ Postoji i nekoliko neugodnih epizoda, poput preuređenja Trsatskog grada u komerijalne sadržaje, čime je uništen velik dio njegova interijera i kamene skulpture.²¹⁸ U poratno doba tek počinje osvješćivanje struke o velikom broju fortifikacijskih objekata Hrvatske koji propadaju. Veliku ulogu ovdje su odigrali istraživači koji su skrenuli pozornost na stambenu arhitekturu kao dio umjetnosti koji treba promatrati, u prvom redu Anđela Horvat svojim istraživanjem arhitekture 17. i 18. stoljeća, zatim Radmila Matejčić s knjigom „Kako čitati grad“. Intenzivniji zanimanje kaštele razvilo se tek nakon 1990. godine, pobudili su ga u prvom redu izletnici. Presudni uzrok tomu je revolucionarna promjena turizma u Istri koji se otada naglo i masovno počeo razvijati i u kontinentalnom dijelu poluotoka. Sela, koja do 1970.-tih godina nisu imala struju ni vodovod, od 2000.-tih godina postali su kompleksi smještajnih jedinica s bazenima. Unutrašnja Istra postala je privlačna, a kašteli su postali romantične ruševine koje privlače izletnike koji se odluče na istraživanje brežuljkastih predjela unutrašnjosti. Tijekom ranih 2000.-tih objavljeno je nekoliko

²¹⁵ De Franceschi, Camillo, „I castelli della val d'Arsa“, u: *Atti e memorie della società Istriana di archeologia e storia patria*, 15 (1899.).

²¹⁶ De Franceschi, Camillo, *Storia documentata della contea di Pisino*, Venezia: Società, 1964.

²¹⁷ Marušić, Branko, „Kompleks bazilike sv. Sofije u Dvogradu“, u: *Histria Archaeologica* 2 (1971.).

²¹⁸ Miletić, Drago, *Plemićki gradovi*, 2012., 351.

serija članaka u dnevniku *Glas Istre* koji donose putopise po raznim lokalitetima Istre, pa tako i kaštelima te savjetuje posjete lokalnom stanovništvu, ali istovremeno osvještava o njihovom postojanju. Tih godina internet je u Hrvatskoj još uvijek bio u razvoju, a novine i časopisi su tada uz televizijski program još uvijek bili primaran način informiranja. Brojni istraživači pomogli su u osvještavanju postojanja srednjovjekovne stambene i fortifikacijske arhitekture, poput Zorisava Horvata i njegovog niza članaka o arhitekturi burgova, a u novije vrijeme njegove knjige „Burgologija“, te Drage Miletića i njegove knjige „Plemićki gradovi kontinentalne Hrvatske“. Nakon godina osvještavanja o problemu propadanja kaštela, prvi potezi na prostoru doline Raše potegnuti su 2007. godine kada je pod vodstvom Odjela za kopnenu arheologiju Hrvatskog restauratorskog zavoda u Juršićima kod Pule pokrenut projekt konzervacije i restauracije ruševnog kaštela Posrt koji je napokon dovršen 2016. godine.²¹⁹ Uskoro je intenzivira promišljanje o kaštelima unutrašnje Istre, pogotovo od strane nove generacije znanstvenika poput mr. sc. Josipa Višnjića iz Odjela za kopnenu arheologiju te Nataše Nefat i Martine Barade iz Konzervatorskog odjela u Puli. Pod vodstvom istog Konzervatorskog odjela tijekom 2000.-tih počinje nekoliko projekata istraživanja i obnove. Zasad su započeta istraživanja i radovi na kaštelima u Kršanu, Pazu, Svetvinčentu, Pazinu i Momjanu te kaštelima Turnina kod Rovinja te Pietrapilosa kod Buzeta.²²⁰ U posljednjih par godina započeti su veliki projekti i u ostatku Hrvatske. Grad Šibenik prepoznao je važnost svojih baroknih utvrda te ih je obnovio i konzervirao, ali i revitalizirao. Utvrda sv. Mihovila postala je vidikovcem i ljetnom pozornicom, dok je utvrda Barone prenamijenjena u muzej i multimedijalni centar, s naglaskom na mjesto predviđeno druženju.²²¹ Dobrim smjerom krenuo je grad Pula u partnerskom projektu Adrifort koji se odnosi na niz utvrda iz vremena Austro-Ugarske Monarhije. U današnje vrijeme napuštene utvrde pokušat će se revitalizirati davanjem nove namjene, no zasad su osim projekata izvedene samo stabilizacije konstrukcija i omogućen razgled postavljanjem stuba, ograda i platformi.²²²

²¹⁹ Višnjić, Josip, „Srednjovjekovna utvrda Posert“ u: *Histria Archaeologica* 43 (2013.)

²²⁰ Višnjić, Josip, *Petrapilosa. Arhitektonska analiza srednjovjekovne utvrde*, doktorska disertacija, Kopar, 2008.

²²¹ Tvrđava Barone: Revitalizacija tvrđave, <http://www.barone.hr/stranice/revitalizacija-tvr-ave/5.html> (pregledano 25.01.2018.)

²²² Adrifort, <http://arhiva.www.unipu.hr/index.php?id=1563> (pregledano 25.01.2018.)

4.2. Konzervatorsko-restauratorske intervencije

Kaštel Posrt

Prvi veći koraci ka očuvanju kaštela na području nekadašnje Pazinske knežije poduzeti su tijekom 2007. godine kada su pokrenuta istraživanja, a zatim i intervencije na lokalitetu kaštela Posrt. Projekt vodi Odjel za kopnenu arheologiju Juršići pod Ministarstvom kulture, a voditelj projekta je Josip Višnjić, mag. arheol. Kaštel je zatečen u lošem stanju nakon nezadrživog propadanja posljednjih četiri stoljeća, od oštećenja u Uskočkom ratu 1615.-1618. godine. S obzirom na oštećenja prikazana na Valvasorovoj grafici iz 1688. godine, gdje je kaštel već tada bio potupuna ruševina, primjetan je bio veliki stupanj očuvanosti preostalih zidova, koji su bili sačuvani do razine krova. Naprotiv tome, sačuvani zidovi činili su samo manji dio originalne građevine. Bili su to branič kula pačetvorinastog tlocrta te dva zida palasa. Ostali dijelovi sačuvani su samo u arheološkoj zoni. (Slika 54.)

Slika 54. Kaštel Posrt 2007. godine

Slika 55. Kaštel Posrt nakon restauracije 2017. godine

U prvoj fazi izvedena su arheološka istraživanja lokaliteta. Nakon što je uklonjeno raslinje, prostor je podijeljen u 3 sektora. Sektor I. koji obuhvaća prostor kule i palasa, sektor II. koji obuhvaća objekt unutarnjeg dvorišta te sektor III. koji obuhvaća prostor vanjskog dvorišta. Svaki sektor je zatim podijeljen na kvadrante dimenzija 4x4 metra.²²³ Prvi dio istraživanja obuhvatio je istraživanje dijelova objekata koji nisu bili vidljivi u elevaciji te određivanje dimenzija kaštela. Stoga su istražena područja palasa i unutrašnjost kvadratne kule. Provedena istraživanja obavljena su stratigrafskom metodom²²⁴ do najviše dubine od 2 metra. Rezultati su pokazali da se unutrašnjost nekadašnjeg palasa razlikuje od ostalih dijelova jer je sadržavao velik dio urušenog

²²³ Višnjić, Josip, Srednjovjekovna utvrda Possert“, 2013., 82.

²²⁴ Isto, 82.

građevinskog materijala.²²⁵ Određeni su stratigrafski slojevi gdje je ispod površinskog sloja SJ 1 dublji sloj SJ 10 koji se sastoji većim dijelom od spomenutog kamenog materijala. Uz vanjske zidove utvrde ispod površinskog sloja pronađen je debeli sloj SJ 12 koji se uglavnom sastojao od ilovače nataložene stoljećima djelovanjem vode, a ispod njega su bili slojevi nastali tijekom postojanja i života u utvrdi, a u kojima je pronađen najveći dio arheoloških nalaza.²²⁶ Najveći dio pokretnih nalaza čini keramika, u prvom redu dijelovi glinenih pokrova krova, pećnjaci te keramičko posuđe datirano od 15. do 16. stoljeća. Fina glazirana keramika najčešće je zastupljena nalazima porijeklom iz prostora Veneta i Emilije Romagne. Metalni nalazi najčešće su uporabni predmeti poput oruđa, lokota i noževa, a pronađeno je i nekoliko komada oružja.²²⁷

Upravo iz razloga što su zidovi bili sačuvani do razine krova, visine oko 17 metara, zbog pukotina i raspadanja strukture uokolo otvora, njihova statika bila je veoma ugrožena.²²⁸ Nakon izrade snimaka postojećeg stanja i projekta, pokrenuta je građevinska sanacija zidova. Polazišna točka bila je kvadratna kula, čija je struktura bila narušena, a njenim urušavanjem propali bi i zidovi palasa. Najveću prijetnju urušavanju kule bila je velika rupa koja se otvorila na zapadnom zidu. Zbog velike statičke ugroženosti objekta potreban je bio statički elaborat te zatim izrada skele. Na dijelovima gdje je započela sanacija uklanjeno je raslinje, zatim potpuno nestabilni dijelovi ziđa te su postavljeni drveni razupori unutar urušenih dijelova.²²⁹ Nakon toga je započeto rekonstruiranje dijelova građevine pri čemu se koristio kameni materijal prikupljen pri arheološkim istraživanjima. Za gradnju zidova korišten je mort od živog vapna, dok su završni dijelovi poput kruništa izvedeni korištenjem hidrauličkog vapna. Osim dijelova zida, slijedeći sačuvane primjerke rekonstruirani su otvori poput strijelnica, većih prozora i konzolnog zahoda. Mnogi elementi konstrukcija građevine su propali te ih je trebalo zamijeniti novima, poput kamenih doprozornika na nekim prozorima ili konzola koje su nosile dva zahoda na kuli.²³⁰ Nakon potpunog stabiliziranja i restauriranja kule, radovi su obuhvatili zidove palasa. Metodologija se ponavljala: zbog statičke ugroženosti ponovno je izrađen statički elaborat, postavljena skela i pažljivo uklonjeno raslinje. Istočni zid palasa, također sačuvan do razine krova, bio je po sredini razrušen. Uzrok tomu bilo je otpadanje (ili skidanje) kamenih doprozornika čime je načeta struktura zidova i nosećih segmentnih lukova prozora. Sanacijom su nadomješteni nedostajući dijelovi zidova, doprozornici i potpuno rekonstruirani prozori. Kao i na kuli, vanjski dijelovi zidova su fugirani. Na samom vrhu rekonstruiran je prsobran s kruništem, gdje se nekada nalazio ophod.²³¹ Sjeverni zid palasa imao je

²²⁵ Isto, 83.

²²⁶ Isto, 83.

²²⁷ Isto, 85.-100.

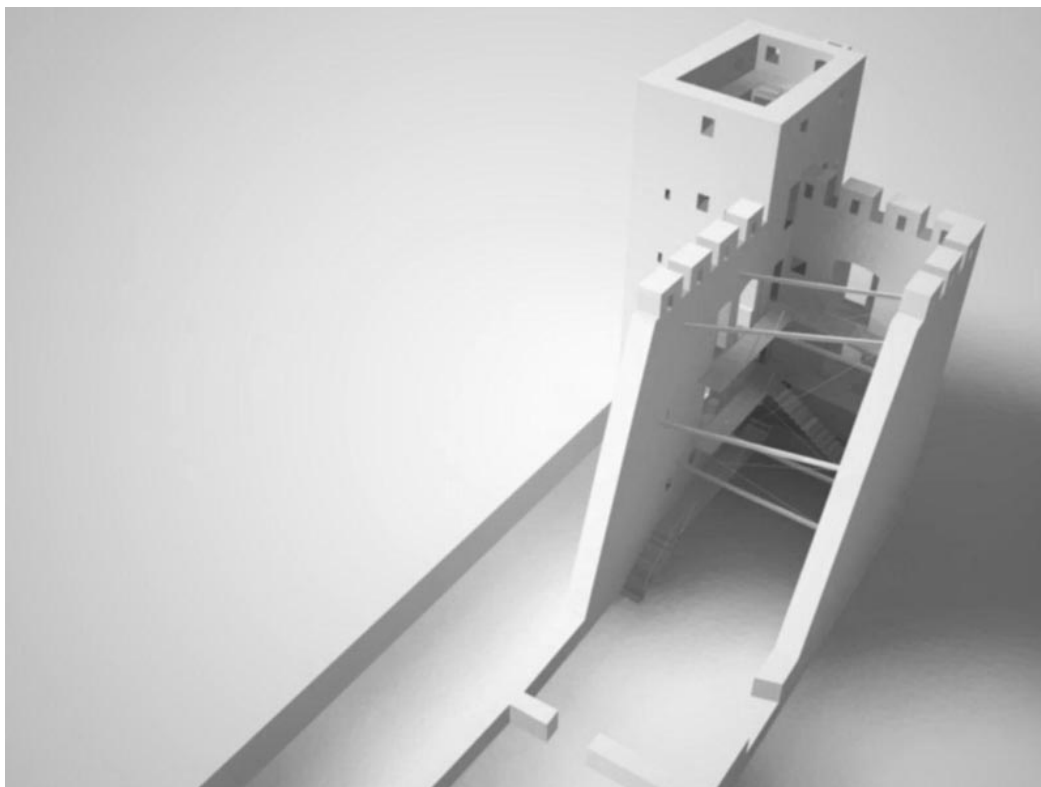
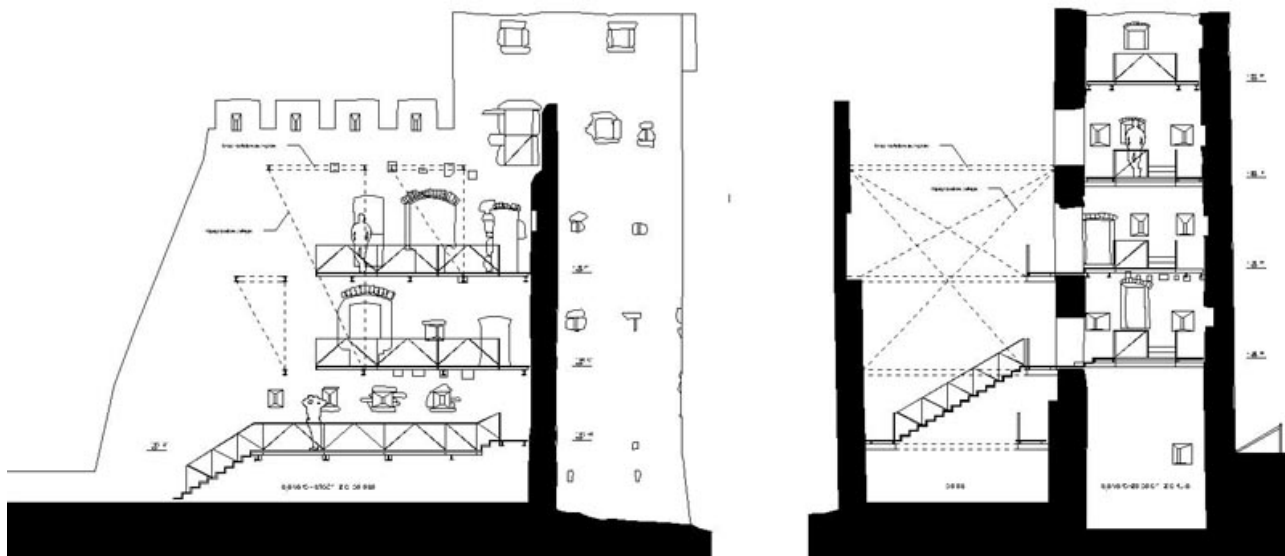
²²⁸ Isto, 78.

²²⁹ Isto, 79.

²³⁰ Isto, 79.

²³¹ Isto, 80.-81.

slična oštećenja propadanja prozorskih otvora, a tu su rekonstruirani prozori s dvije kamene klupčice. Da bi se statički stabilizirao sjeverni zid, djelomično je produžen za nekoliko metara s rekonstrukcijom jednog pravokutnog prozora drugog kata te dijela bifore trećeg kata. U posljednoj fazi obnove rekonstruirani su istraženi dijelovi potpuno porušenih dijelova palasa u visini od oko 1 metra, kao i zgrada stražarnice nekoliko desetaka metara jugoistočno od kaštela. (Slika 55.) Godine 2016. kaštel je potpuno saniran i konzerviran, ali još uvijek je bilo ostalo otvoreno pitanje njegove prezentacije. Projekt je izrađen iste godine te se pristupilo prilično jednostavnom rješenju.

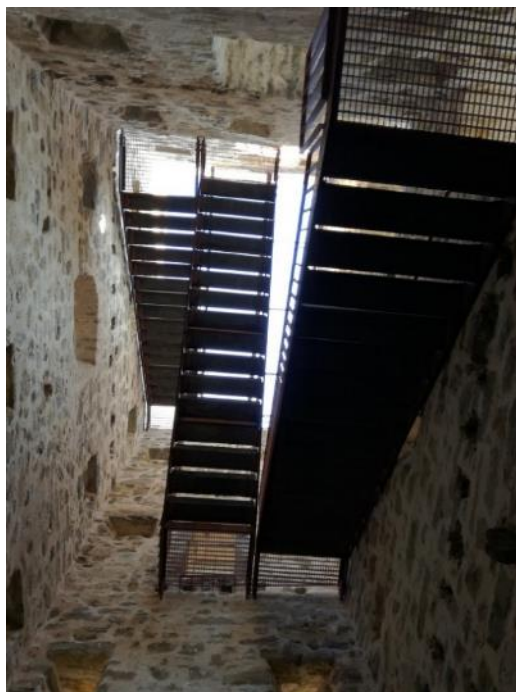
Slika 56. Kaštel Posrt, projekt prezentacije kaštela, uzdužni i poprečni presjek

Slika 57. Kaštel Posrt, projekt prezentacije kaštela, 3D vizualizacija

Uz istočni zid s unutrašnje strane palasa izrađene su metalne stube s drvenim pragovima kojima se ulazi na prvi kat četverokutne kule. (Slike 56. i 57.) Unutar nje se s nekoliko krakova stepenica penje na zadnju etažu gdje je postavljena metalna platforma u visini nekadašnje drvene podnice posljednjeg kata. (Slika 59.) Poradi visine zidova zadnjeg kata, platforma ne može u potpunosti služiti kao vidikovac. Pogled je moguć na sve strane svijeta, ali kroz sačuvane prozorske otvore. Time je posjetitelj postavljen na mjesto nekadašnjeg korisnika kaštela, koji također nije mogao imati drugačiji pogled iz kule. Osim metalnih stuba i platforme pored kaštela postavljen je stol za nekoliko osoba i roštilj, namjenjeni druženju, a na prilaznom putu kaštelu postavljena je informativna tabla s idejnom rekonstrukcijom Posrta i sažetim tekstom o njegovoj povijesti. (Slika 58.)

Slika 58. Tabla legende uz kaštel Posrt

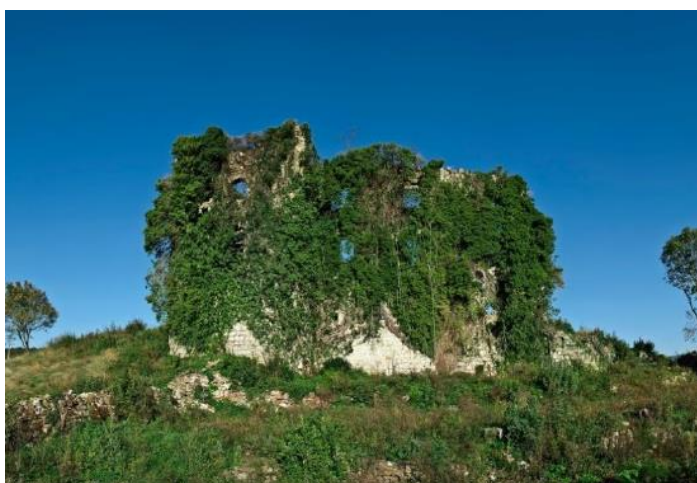

Slika 59. Posrt, stepenice za platformu u kuli kaštela

Kaštel Paz

Sljedeći veliki projekt pokrenut je tijekom 2013. godine na kaštelu Paz. (Slika 60.) Pripremni radovi obuhvatili su čišćenje raslinja s područja ostataka kaštela. Nakon toga pokrenuta je izrada arhitektonskog snimka ostataka kaštela, te planovi i projekti konzervacije i restauracije. Razinu očuvanosti kaštela Paz možemo usporediti sa sačuvanosti prethodno konzerviranog Posrta, udaljenog tek nekoliko stotina metara južno od Paza. Do razine krova sačuvana je pravokutna kula te južni zid palasa u cijeloj svojoj duljini. (Slika 61.) Dijelovi sjeveroistočnog ugla kaštela, kao i dijelovi zapadnog pročelja sačuvani su do visine od oko 2 metra. Ostatak kaštela sačuvan je u

arheološkoj zoni pod slojevima zemlje i razrušenog kamenog materijala. Njime je unutrašnjost kaštela zatrpana do visine cijele prizemne etaže pa su ispod slojeva sačuvani dijelovi zida kaštela.

Slika 60. Kaštel Paz 50.-ih godina 20. Stoljeća

Slika 61. Kaštel Paz nakon djelomičnog čišćenja vegetacije 2013. godine

Arheološka istraživanja i sanacija zida obavljat će se u fazama. Radovi su započeti krajem 2016. godine na sjevernoj trećini sačuvanog zida palasa. Nakon statičkog elaborata postavljena je skela te je pažljivo skinuto raslinje. Zatim su sanirani nedostajući dijelovi zida. (Slika 62.)

Slika 62. Kaštel Paz, djelomična rekonstrukcija istočnog zida palasa

Slika 63. Kaštel Paz, rekonstrukcija doprozornika po uzoru na original uzidan u obližnju stambenu kuću

Stanje prozorskih otvora možemo usporediti s prethodno obrađenim Posrtom. Najvjerojatnijim

vađenjem doprozornika od strane stanovništva u daljoj prošlosti doprinijelo se statičkoj nestabilosti otvora te su potpuno propali parapeti prozora. Doprozornici su pronađeni sekundarno uzidani u stambenu kuću u staroj jezgri naselja Paz, te su po njima napravljene replike koje su potom ugrađene u zid pročelja.²³² Radi se o kasnorenesansnim doprozornicima s jednostavnom profilacijom na arhitravu. (Sika 63.) Na ovom dijelu zida palasa dijelom je sačuvan i srednjovjekovni zahod na konzolama koji će se morati rekonstruirati u svom gornjem dijelu. Uski prozori donje dvije etaže palasa gotovo su u potpunosti sačuvani, vjerojatno iz razloga što kod njih nije došlo do vađenja doprozornika te zbog toga što je taj dio zida bio stabiliziran s unutrašnje strane slojem urušenog kamenog materijala.²³³ Istodobno s građevinskom sanacijom odvija se prva faza arheoloških istraživanja u kojoj se istražuje kvadrant sjeverozapadnog ugla palasa. Prilikom toga pronađeni su zidovi razrušenog dijela kaštela u području nekadašnjeg unutrašnjeg dvorišta.²³⁴

Budući planovi obuhvaćaju nastavak sanacije i istraživanja kaštela u fazama te u konačnici izrade projekta prezentacije koji će se vjerojatno osloniti na izveden projekt na obližnjem Posrtu.²³⁵

Dvorac Belaj

Kompleks baroknog dvorca Belaj preživio je bez većih intervencija do sredine 20. stoljeća kad je nacionaliziran. Obitelj Auerspeg je ostala vlasnicima dvorca do konca Drugog svjetskog rata. Od vremena nastanka dvorac je funkcionirao kao poljoprivredno gospodarstvo s velikim posjedima na kojima je rasla vinova loza. Dolaskom socijalističke vlasti dvorac je nacionaliziran, a vlasništvo je prešlo na poljoprivrednu zadrugu, a krajem 20. stoljeća na mesnoprerađivačku tvrtku.²³⁶ Sredinom 1990.-tih dvorac je prodan privatnom vlasniku te je započeta obnova. U tom je vremenu nažalost teško oštećen interijer i eksterijer dvorca. Unutrašnjost je gotovo potpuno ogoljena, a netaknutom je ostala samo dvorska kapela unutar dvorca. Vanjski plašt dvorca doživio je obnovu u kojoj su gotovo svi kameni doprozornici izvučeni iz zida i zamjenjeni potpuno novima. (Slike 64. i 65.) Unatoč posvemašnjoj devastaciji, dvorac je u 21. stoljeću promijenio vlasnike te je u planu dovršetak obnove i dovođenje u funkciju.²³⁷

²³² Iz razgovora s arheologom i voditeljem istraživanja dr. sc. Josipom Višnjićem (06.07.2017.).

²³³ Iz razgovora s arheologom i voditeljem istraživanja dr. sc. Josipom Višnjićem (06.07.2017.) te obilaskom i autopsijom lokaliteta.

²³⁴ Isto.

²³⁵ Isto.

²³⁶ Iz razgovora s obitelji trenutnog vlasnika dvorca Belaj. (21.8.2017.)

²³⁷ Vlaketić, Radovan, „Belaj“, 1999., 244.-250.; iz razgovora s obitelji trenutnog vlasnika dvorca Belaj. (21.8.2017.)

Slika 64. Kaštel Belaj, detalj prozora kojemu su ugrađeni novoisklesani doprozornici

Slika 65. Stari doprozornici kaštela Belaj koji su izvađeni iz zida

4.3. Problemi prezentacije

Sanacije, pa i prezentacije kaštela samo su početak, a time se otvara pandorina kutija s pitanjem budućnosti ovih obnovljenih lokaliteta. U dugoročnom planu općine Cerovlje, na čijem su teritoriju prethodna dva kaštela, je obnoviti preostala kulturna dobra na tom području te ih povezati u cjelinu.²³⁸ Uz kaštele to su i druge srednjovjekovne građevine poput župne crkve Blažene Djevice Marije, crkve sv. Vida s gotičkim freskama iz 15. stoljeća, zatim srednjovjekovne kule i crkvice Svih Svetih u Gradinju te baroknog kompleksa dvorca Belaj. Time bi se oni povezali u biciklističke i izletničke pješačke staze.²³⁹

Slijedom završenih istraživanja i prezentacije kaštela Posrt sporim koracima kreću i obnove ostalih kaštela. U tim trenucima pojavljuju se problemi prezentacije ovih fortifikacija. Postavlja se pitanje jesu li konzervacija i uređivanje lokaliteta i njegova prezentacija dovoljni? Čini se da će očuvanje ove materijalne baštine za sljedeće generacije kroz nekoliko godina biti postignuto. To nas dovodi do pitanja održivog razvoja kulturne baštine. Održivi razvoj označava razvoj koji je sposoban očuvati samoga sebe neograničeno dugo, da se ne ruši i ne ugrožava uvjete svoje trajne reprodukcije.²⁴⁰ U zadnja dva desetljeća suvremeni domaći i svjetski teoretičari konzervacije izražavaju nova promišljanja i dolaze do novih spoznaja. Na domaćoj sceni to je svakako Ivo Maroević koji već početkom tisućljeća izdaje članak „Koncept održivog razvoja u zaštiti kulturne

²³⁸ Rimanić, Mirjan, „Obnavlja se kaštel Nazorovog monstruma iz Paza“, u: *Glas Istre*, 10.01.2017.

²³⁹ Iz razgovora s arheologom i voditeljem istraživanja dr. sc. Josipom Višnjićem. (06.07.2017.).

²⁴⁰ Maroević, Ivo, „Koncept održivog razvoja u zaštiti kulturne baštine“, u: *Socijalna ekologija : časopis za ekološku misao i sociologijska istraživanja okoline* 10 (2001.), 236.

baštine“ u kojemu su glavne postavke održivosti kontrolirani razvoj koji postavlja ograničenja u iskorištavanju i degradaciji kulturne baštine koju valja dobro poznavati.²⁴¹ Procese koje takav razvoj mora zadovoljiti možemo promatrati na nekoliko razina, od kojih prva obuhvaća najširu sliku zaštite kulturnog krajobraza u kojemu se kulturna dobra nalaze. Odlučujuću ulogu u tome ima država i lokalna vlast koja pomnim planiranjem različitih urbanističkih planova osigurava krajolik od devastacije.²⁴² Ruralna područja, kakvo je i područje kontinentalne Istre još je uvijek u velikoj mjeri sačuvano u svojoj izvornosti te je poštovan njegov krajolik čime su i kulturna dobra osigurana od devastacija. Druga razina obuhvaća strukture urbanih ili ruralnih cjelina, shvaćajući promjene do kojih je u njima došlo tokom industrijskih revolucija. Seoska područja razvijaju se tek u 20. stoljeću, kada dolazi do industrijalizacije u poljoprivrednoj proizvodnji i time posljedično do promjene struktura naselja.²⁴³ Najuča razina bavi se pojedinačnom građevinom koja izložena promjenama trpi oštećenja. Pojavom aktivne zaštite kulturne baštine 1960.-tih godina otvoreni su procesi revitalizacije građevina što je postalo vodećom metodom.²⁴⁴ Istarski kašteli u malom su broju sačuvani u cjelini da bi mogli preuzeti novu namjenu kao cjelovita građevina. Kaštel u Pazinu i kaštel u Puli primjeri su sačuvanih građevina koji su dobili muzejsku namjenu, što je čini se vodeća metoda u adaptaciji fortifikacijskih građevina u Hrvatskoj.²⁴⁵

Ono što je glavni problem svake revitalizacije je pitanje stupnja promjena i zadiranja u tkivo građevine kako bi ona dobila novu namjenu.²⁴⁶ Kod grupe istarskih kaštela koji su 21. stoljeće dočekali uglavnom u ruševnom stanju, teško je osmisлити namjenu samo isključivo građevine kojom se ne bi duboko zadiralo u njeno tkivo već se mora sagledati šira slika revitalizacije cijelog područja. Upravo ovdje na scenu stupaju teritorijalne i lokalne jedinice, kao i država u cjelini koje planovima i programima mogu regulirati razvoj. Planirani i dugoročni programi morali bi obuhvaćati prostorne studije i studije utjecaja intervencija na spoznate i potencijalne vrijednosti kulturne i prirodne baštine.²⁴⁷

Unatoč velikom trudu konzervatora, restauratora te lokalne zajednice, velika je vjerojatnost da će bez takvih dobro osmišljenih projekata prezentacije interes za ove spomenike ostati u istom položaju. Kaštele će i dalje posjećivati ljudi iz struke te znatiželjni izletnici, što nije velika promjena od današnjeg stanja. Ukoliko postoji težnja za povećavanjem interesa, mora postojati i težnja za stvaranjem projekata. Dobar temelj tomu dala je općina Cerovlje na čijem su području kašteli Paz, Posrt, Gradinje i Belaj. Sudjelovanjem u obnovi kaštela u Posrtu i Pazu financijski, ali i

²⁴¹ Isto, 235.

²⁴² Isto, 237.-238.

²⁴³ Isto, 238.-239.

²⁴⁴ Isto, 239.

²⁴⁵ Gotovo svi sačuvani burgovi adaptirani su u muzejske građevine, poput starog grada u Varaždinu, Trakošćana, kaštela u Pazinu, Puli, Velikog Tabora itd.

²⁴⁶ Maroević, Ivo, „Koncept održivog razvoja“, 2001., 240.

²⁴⁷ Isto, 242.-243.

osmišljavanjem projekta Staze srednjovjekovnih kaštela koja bi s početkom u Pazu bila obilježena muzejskom zbirkom u prostoru nekadašnje škole. Ovakva inicijativa lokalne vlasti morala bi dati poticaj lokalnoj zajednici ovog dijela Istre koji turističkom ponudom još uvijek zaostaje za sjeverom i središtem poluotoka. Možda je i baš i to uvjetno rečeno zaostajanje glavno oružje zajednice koja trenutno ima otvorene ruke za oblikovanjem turističke ponude koja ima uvjete biti puno kvalitetnijom od mnogih drugih u našoj zemlji. Prvi koraci napravljeni su u dvorcu Belaj koji je dolaskom u ruke privatnih investitora postao mjestom privlačenja ljudi. Zadnjih nekoliko godina renomirana vinarija na posjedu dvorca upotpunjena je vinskim barom i restoranom, a veoma sporim koracima kaštel će biti obnovljen i adaptiran u mali luksuzni hotel.²⁴⁸ Prvi su to koraci prema oživljavanju ovog područja Istre. Geografski položaj kaštela nekadašnje Pazinske knežije od kojih je najveći broj grupiran iznad doline Boljunčice daje prirodnu osnovu za izgradnju pješačko-biciklističkih staza koje bi povezivale većinu kaštela. Uz buđenje poduzetničkog duha žitelja staze se mogu obogatiti i raznim sadržajima poput smještaja za bicikliste i pješake, planinarskih domova, ali i restorana i vinskih podruma za zahtjevnije goste. Brdsko područje ovog pejzaža pogodno je za možda zaboravljeni konjički turizam.

Zbog svega toga veoma je važno da se već započetom, ali i još bržem hodu istraže i obnove ostali kašteli, te da državne institucije prepoznaju važnost fortifikacijske arhitekture Istre te još jače podrže intervencije na njoj.

²⁴⁸ Iz razgovora s obitelji trenutnog vlasnika dvorca Belaj. (21.8.2017.)

5. Zaključak

Kašteli na području Istre, a pogotovo Pazinske knežije ne mogu se bezuvjetno odrediti funkcijom fortifikacijske arhitekture. Većina ih nastaje tijekom srednjeg vijeka, ali sa značajnim intervencijama tijekom ranog novog vijeka što se može objasniti time da su oni prvenstveno imali funkciju središta feudalnih gospodstija i osiguravanja stanovanja svojim vlasnicima. Utvrđivanje rezidencija povezano je s obranom od okolnog stanovništva tijekom čestih seljačkih buna, ali i stalnih ratnih operacija. Primjeri takvih stambenih kaštela su svakako Paz, Posrt ili Kršan. Dakako da su neki kašteli imali važnu vojnu ulogu, primjerice Lupoglav i Kožljak koji su osim pružanja stambenog prostora služili i nadziranju prometnica preko planinskog masiva učke iz Rijeke prema Istri i obrnuto. Većina kaštela okusila je ratne nedaće tijekom ratova Cambraiske lige i Uskočkog rata kada su morali biti dobro utvrđeni služeći kao uporišta. Arhitekturu kaštela u središnjoj Istri možemo usporediti sa sličnim građevinama u kontinentalnoj Hrvatskoj i području Kranjske (današnje Slovenije). Elementi koji se pojavljuju tamo svojstveni su i istarskim kaštelima. Svi kašteli posjeduju karakteristični srednjovjekovni jezik fortifikacijske arhitekture, sa snažnim donjonima pravokutnog tlocrta, visokim obrambenim zidovima s merlaturama, uskim prozorima na nižim katovima i strijelnicama. To je važno naglasiti s obzirom da ih je većina obnavljana, a dijelom i građena u razdoblju kasnog srednjeg ali i ranog novog vijeka kada se u Europi, pa tako i na našoj obali Jadrana grade fortifikacijske građevine s potpuno novim karakteristikama. Te su fortifikacije radi obrane od vatrenog oružja morale imati puno snažnije i deblje zidove, bastione i kule kružnog tlocrta. Takve karakteristike potpuno izostaju na području središnje Istre te se srednjovjekovni način zidanja fortifikacija održava do početka 17. stoljeća. Upravo je u prvoj četvrtini tog stoljeća Istru potresao Uskočki rat, a njegovim završetkom napuštaju se mnogi srednjovjekovni kašteli te započinje gradnja skromnih baroknih palača na kojima potpuno izostaju fortifikacijski elementi. Neki od njih zadržavaju utvrđene ogradne zidove, poput kaštela Brigido u Lupoglavu, dok drugi poput Belaja, Račica i Kašćerge ostaju potpuno oslobođenima fortificiranja. Okolnosti ratova, napuštanja kaštela, njihove neupotrebljivosti te mnogi drugi razlozi doveli su do naglog propadanja kaštela od sredine 17. stoljeća te su mnogi dočekali moderno doba u ruševinama. Tek je u 20. stoljeću pobuđen interes za njima, a do početka uređenja morali su čekati još jedno stoljeće. Posljednjih desetak godina počela su opsežna istraživanja i intervencije na nekoliko kaštela te se čini da svijetla budućnost čeka i ostale kašte u bližoj i daljoj budućnosti. Ipak, razvojem struke zaštite kulturne baštine i multidisciplinarnim povezivanjem s ostalim strukama razvilo se mišljenje da graditeljsku baštinu nije dovoljno samo sanirati i konzervirati, već joj se mora naći uloga i pokušati ih učiniti samoodrživijima. To nikako ne znači da se baštinu mora pod svaku cijenu revitalizirati, pogotovo ako te promjene nepovoljno utječu na građevinu, kao i na njen osobitost.

Velikom greškom pokazale bi se nasilne adaptacije građevina kojom bi one trpile mnoge intervencije i gubile svoju kvalitetu. Veoma je važno kaštele unutrašnje Istre sagledati kao cjelinu, te revitalizaciju potražiti u tom smjeru. To bi značilo ne samo multidisciplinarnu suradnju, već i suradnju lokalnog stanovništva kao i svih lokalnih teritorijalnih zajednica na tom području. Dobrim planiranjem viših razina vlasti mogli bi se osmisliti mnogobrojni projekti kojima bi se revitalizirala fortifikacijska baština i time pobudila još veći interes lokalnog stanovništva, kao i onog gostujućeg-turista.

6. Popis literature

1. Bertoša, Miroslav, *Istra: Doba Venecije (XVI. – XVIII.stoljeće)*, drugo prerađeno i dopunjeno izdanje, Pula : Zavičajna naklada "Žakan Juri", 1995.
2. Bertoša, Slaven, „Cambraiska liga“, u: *Istarska enciklopedija*, (ur.) Slaven Bertoša, Robert Matijašić, Zagreb : Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2005.
3. Bertoša, Slaven, „Napoleonski ratovi“, u: *Istarska enciklopedija*, (ur.) Slaven Bertoša, Robert Matijašić, Zagreb : Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2005.
4. Bertoša, Slaven, „Pazinska knežija“, u: *Istarska enciklopedija*, (ur.) Slaven Bertoša, Robert Matijašić, Zagreb : Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2005.
5. Bertoša, Slaven, „Uskočki rat“, u: *Istarska enciklopedija*, (ur.) Slaven Bertoša, Robert Matijašić, Zagreb : Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2005.
6. Bertoša, Slaven, „Walderstein, von, de“, u: *Istarska enciklopedija*, (ur.) Slaven Bertoša, Robert Matijašić, Zagreb : Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2005.
7. Boć, L., „Castrum“, u: *Enciklopedija likovnih umjetnosti*, (ur.), Andre Mohorovičić, Zagreb: Leksikografski zavod FNRJ, 1959.
8. Bradanović, Marijan, „Arhitektonski razvoj Kršana“, u: *Annales : anali za istrske in mediteranske študije* 19 (2009.), Koper.
9. Bradanović, Marijan, „Nekoliko primjera ladanja mletačke i austrijske Istre“, u: *Kultura ladanja: zbornik radova sa znanstvenih skupova "Dani Cvita Fiskovića"*, (ur.) Nada Grujić, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 2006.
10. Bratulić, J., „Istarski razvod“, u: *Istarska enciklopedija*, (ur.) Slaven Bertoša, Robert Matijašić, Zagreb : Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2005.
11. Bratulić, Josip, „Valvasor o Istri i Hrvatskoj“, u: *Hrvatska revija* 9 (2009.)
12. Čargo-Juričić, Danijela, „Urbar lupoglavske gospoštije iz 1523. godine“, u: *Zbornik općine Lupoglav* 3 (2001.)
13. Ćutić-Gorup, Maja, „Članovi obitelji Barbo kao zaštitnici reformacije u Pazinskoj knežiji“, u: *Povijesni prilozi* 50 (2016.), 75.-77.
14. Ćutić-Gorup, Maja, *Protestantizam u Pazinskoj knežiji: odjeci ili pokret?*, doktorska disertacija, Zagreb, 2012.
15. De Franceschi, Camillo, „I castelli della val d'Arsa“, u: *Atti e memorie della societa Istriana di archeologia e storia patria*, 15 (1899.)
16. De Franceschi, Camillo, *Storia documentata della contea di Pisino*, Venezia: Società, 1964.
17. Dukovski, Darko, *Istra: kratka povijest dugog trajanja*, Pula: Nova Istra, 2004.

18. Dukovski, Darko, „Pod Italijom“, u: *Istarska enciklopedija*, (ur.) Slaven Bertoša, Robert Matijašić, Zagreb : Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2005.
19. Foscan, Luigi, *I castelli medioevali dell'Istria*, Trieste: Italo Svevo, 1992.
20. Grah, Ivan, „Prve sačuvane relacije istarskih biskupa Svetoj Stolici“, u: *Vjesnik HARiP* 30 (1988.)
21. Horvat, Zorislav, *Burgologija-srednjovjekovni utvrđeni gradovi kontinentalne Hrvatske*, Zagreb: UPI-2M PLUS, 2014.
22. Huić, Irma, *Kašteli i naselja sjeveroistočne Istre od 10. do 18. stoljeća-urbanistički razvoj i preobrazbe*, doktorska disertacija, Zagreb, 2015.
23. Jurković, I., „Weimar-Orlamunde“, u: *Istarska enciklopedija*, (ur.) Slaven Bertoša, Robert Matijašić, Zagreb : Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2005.
24. Kešac, G. „Prvi svjetski rat“, u: *Istarska enciklopedija*, (ur.) Slaven Bertoša, Robert Matijašić, Zagreb : Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2005.
25. Maroević, Ivo, „Koncept održivog razvoja u zaštiti kulturne baštine, u: *Socijalna ekologija : časopis za ekološku misao i sociologijska istraživanja okoline* 10 (2001.)
26. Marušić, Branko, „Kompleks bazilike sv. Sofije u Dvogradu“, u: *Histria Archaeologica* 2 (1971.)
27. Miculian, A., Maračić, Lj.A., Reformacija, u: *Istarska enciklopedija*, (ur.) Slaven Bertoša, Robert Matijašić, Zagreb : Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2005, 681.-682.
28. Miletić, Drago, *Plemićki gradovi kontinentalne Hrvatske*, DPUH: Zagreb, 2012.
29. Mumford, Lewis, *Grad u historiji : njegov postanak, njegovo mijenjanje, njegovi izgledi*, Zagreb: Naprijed, 1988.
30. Orbanić, Elvis, „Pićanska biskupija“, u: *Istarska enciklopedija*, (ur.) Slaven Bertoša, Robert Matijašić, Zagreb : Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2005., 589
31. Petronio, Prospero, „Memorie sacre e profane dell'Istria“, Trieste: Tip. G. Coana, 1968.
32. Sirk, Željko, *Između Lava i Orla*, u: Nova Istra, Pula, 2002.
33. Suić, Mate, „Bizantski limes na istočnoj obali Jadrana“, u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, 35 (1995.)
34. Tommasini, Giacomo Filippo, *Commentari storico geografici della Provincia dell'Istria*, Trieste: Circolo di cultura Istro-Veneta "Istria", 2005.
35. Tulić, Damir, *Kamena skulptura i oltari 17. i 18. stoljeća u Porečko-Pulskoj biskupiji : doktorski rad*, Zagreb, 2012.
36. Valvasor, Janez Vajkard, *Die Ehre dess Herzogthums Crain*, Knjiga XI, Ljubljana, 1689.
37. Višnjić, Josip, Srednjovjekovna utvrda Possert, u: *Histria Archaeologica* 43 (2013.)

38. Valvasor, Janez Vajkard, *Topografija Kranjske: 1678.-1679., skicna knjiga*, Ljubljana: Valvasorjev odbor pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, 2001.
39. Vlaketič, Radovan, „Belaj: od kaštela svetog Martina do baroknog dvorca“, u: *Nova Istra* 4 (1999.)
40. Višnjić, Josip, *Petrapilosa. Arhitektonska analiza srednjovjekovne utvrde*, doktorska disertacija, Kopar, 2008.
41. Žmegač, Andrej, *Bastioni jadranske Hrvatske*, IPU: Zagreb, 2009.

7. Popis izvora

7.1. Arhivski izvori

1. Archivio di stato di Trieste (AST) , Mappe del Catasto franceschino, Mappa catastale del Comune di Castel Bellai, list II, sekcija II, 1820.
2. Archivio di stato di Trieste (AST) , Mappe del Catasto franceschino, Mappa catastale del Comune di Passo, list II, sekcija II., 1820.
3. Archivio di stato di Trieste (AST) , Mappe del Catasto franceschino, Mappa catastale del Comune di Castel Bellai, list II, sekcija II, 1820.
4. Archivio di stato di Trieste (AST) , Mappe del Catasto franceschino, Mappa catastale del Comune di Goregna di Bogliuno list VII, sekcija VII, 1820..
5. Archivio di stato di Trieste (AST) , Mappe del Catasto franceschino, Mappa catastale del Comune di Villa di Padova, list II, sekcija II., 1820.
6. Archivio di stato di Trieste (AST) , Mappe del Catasto franceschino, Mappa catastale del Comune di Goregna Vas, list II, sekcija II, 1820.
7. Archivio di stato di Trieste (AST) , Mappe del Catasto franceschino, Mappa catastale del Comune di Chersano list VII, sekcija VIII., 1820.

7.2. Internetski izvori

1. Grad (vlastelinski grad, zamak, burg),
<http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=22953> (pregledano 26.01.2018.)
2. Tvrđava Barone: Revitalizacija tvrđave, <http://www.barone.hr/stranice/revitalizacija-tvr-ave/5.html> (pregledano 25.01.2018.,)
3. Adrifort, <http://arhiva.www.unipu.hr/index.php?id=1563> (pregledano 25.01.2018.)
4. Bednjanec, Linda, *Burg, kaštel, dvorac i još ponešto u nizu*,
<https://darkoantolkovic.wordpress.com/2015/04/08/burg-kastel-dvorac-i-jos-ponesto-u-nizu/>
(Pregledano 18.05.2018.)

8. Popis priloga

Prilog 1. Tlocrtni prikaz Kršana, izradio Toni Ivetić

Prilog 2. Tlocrtni prikaz Paza, izradio Toni Ivetić

Prilog 3. Tablica s označenim stanjem kaštela na području Pazinske knežije, izradio Toni Ivetić

8.1. Popis slikovnih priloga

Slika 1. Granice Pazinske knežije u 16. stoljeću,

Slika 2. Gospoštije Pazinske knežije, De Franceschi, Camillo, *Storia documentata della contea di Pisino*, Venezia: Società, 1964.

Slika 3. Crkvena organizacija Pazinske knežije u ranom novom vijeku, De Franceschi, Camillo, *Storia documentata della contea di Pisino*, Venezia: Società, 1964.

Slika 4. Karolinško Carstvo oko 814. godine,

https://en.wikipedia.org/wiki/Charlemagne#/media/File:Frankish_Empire_481_to_814-en.svg

Slika 5. Gubitak teritorija knežije nakon rata Cambraiske lige i potpisivanja mira u Tridentu 1535. godine, De Franceschi, Camillo, *Storia documentata della contea di Pisino*, Venezia: Società, 1964.

Slika 6. Istra unutar Austrijskog primorja, nakon osnivanja Austrijskog carstva 1815. godine,

https://en.wikipedia.org/wiki/Austria-Hungary#/media/File:Austria-Hungary_map_new.svg

Slika 7. Burg Okić, <https://www.locator-tzzz.com/point/163/stari-grad-okic->

Slika 8. Grad Ozalj,

https://hr.wikipedia.org/wiki/Stari_grad_Ozalj#/media/File:Ozalj_Castle_Aerial_view.jpg

Slika 9. Veliki Tabor, <http://fotkamipisem.blogspot.hr/2014/03/veliki-tabor.html>

Slika 10. Ulaz u pazinski kaštel, fotografija autora (12. 05. 2017.)

Slika 11. Ulazna kula Ozlja, fotografija autora (12. 05. 2017.)

Slika 12. Palas Velikog Tabora, fotografija autora (06. 09. 2017.)

Slika 13. Palas kaštela u Kršanu, fotografija autora (02. 04. 2017.)

Slika 14. Primjeri dvorskih kapela: na starom gradu Sokolac u Brinju,

<http://lako.com.hr/2016/06/19/brinje/>

Slika 15. Kapela uz kaštel Pietrapilosa kod Buzeta, fotografija autora (06. 07. 2013.)

Slika 16. Unutrašnjost kapele na starom gradu Okiću, fotografija autora (18. 01. 2018.)

Slika 17. Položaj gospoštija i kaštela u Pazinskoj knežiji u 16. stoljeću, De Franceschi, Camillo, *Storia documentata della contea di Pisino*, Venezia: Società, 1964.

Slika 18. Primjeri prozora: tip gotičkog prozora s kamenim šprljcima na kaštelu u Pazinu, gotički prozor na kaštelu u Kršanu, prozor s dvostrukom klupčicom na kaštelu Posrt, fotografija autora (03. 04. 2017.; 02. 04. 2017.; 02. 04. 2017.)

Slika 19. Prikaz Pazina u skici za Topografiju Kranjske iz 1678. godine, Valvasor, Janez Vajkard, *Topografija Kranjske: 1678.-1679., skicna knjiga*, Ljubljana: Valvasorjev odbor pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, 2001.

Slika 20. Fotografija pazinskog kaštela iz zraka, <httpwww.istria-culture.compazinski-kastel-i37>

Slika 21. Donjon kaštela Rota u Momjanu, fotografija autora (22. 06. 2017.)

Slika 22. Detalj donjon kule kaštela Rota u Momjanu, fotografija autora (22. 06. 2017.)

Slika 23. Prikaz Kašćerge u Valvasorovoj Slavi vojvodine Kranjske, Valvasor, Janez Vajkard, *Die Ehre dess Herzogthums Crain*, Knjiga XI, Ljubljana, 1689.

Slika 24. Franciskanski katastar, prikaz Kašćerge iz 1820. godine, AST,CMF, Mappe del Catasto franceschino, Mappa catastale del Comune di Villa di Padova, list II, sekcija II.

Slika 25. Prikaz Posrta na skici za Valvasorovu Topografiju Kranjske iz 1678. godine, Valvasor, Janez Vajkard, *Topografija Kranjske: 1678.-1679., skicna knjiga*, Ljubljana: Valvasorjev odbor pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, 2001.

Slika 26. Grafika Belaja iz Valvasorove Slave vojvodine Kranjske, Valvasor, Janez Vajkard, *Die Ehre dess Herzogthums Crain*, Knjiga XI, Ljubljana, 1689.

Slika 27. Kaštel Posrt, stanje 2017. godine, pogled sa sjeveroistoka i jugozapada, fotografija autora (02. 04. 2017.)

Slika 28. Posrt, tlocrtni prikaz postojećeg stanja, Višnjić, Josip, Srednjovjekovna utvrda Possert, u: *Histria Archaeologica* 43 (2013.)

Slika 29. Dvorac Belaj, prikaz s zapada i glavna fasada, fotografija autora (02. 04. 2017.)

Slika 30. Prikaz Belaja na franciskanskom katastru iz 1820. godine, AST,CMF, Mappe del Catasto franceschino, Mappa catastale del Comune di Castel Bellai, list II, sekcija II.

Slika 31. Kaštel Paz u restauratorskim radovima, stanje u srpnju 2017. godine, fotografija autora (12. 07. 2017.)

Slika 32. Prikaz Paza na skici za Valvasorovu Topografiju Kranjske iz 1678. godine, Valvasor, Janez Vajkard, *Topografija Kranjske: 1678.-1679., skicna knjiga*, Ljubljana: Valvasorjev odbor pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, 2001.

Slika 33. Prikaz kaštela Mahrenfels na skici za Valvasorovu Topografiju Kranjske iz 1678. godine, Valvasor, Janez Vajkard, *Topografija Kranjske: 1678.-1679., skicna knjiga*, Ljubljana: Valvasorjev odbor pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, 2001.

Slika 34. Ostaci kaštela Mahrenfels u travnju 2017. godine, fotografija autora (02. 04. 2017.)

Slika 35. Prikaz kaštela Brigido u Lupoglavu na franciskanskom katastru iz 1820. godine, AST, MCF, Mappa catastale del Comune di Goregna Vas, list II, sekcija II, 1820.

Slika 36. Kaštel Brigido u Lupoglavu, južno pročelje, stanje u travnju 2017. godine, fotografija autora (02. 04. 2017.)

Slika 37. Kaštel Brigido u Lupoglavu, ogradni zid kompleksa s puškarnicama, stanje u travnju 2017. godine, fotografija autora (02. 04. 2017.)

Slika 38. Kaštel Brigido u Lupoglavu, ulazni hodnik, stanje u travnju 2017. godine, fotografija autora (02. 04. 2017.)

Slika 39. Prikaz kaštela Kršan na skici za Valvasorovu Topografiju Kranjske iz 1678. godine, Valvasor, Janez Vajkard, *Topografija Kranjske: 1678.-1679., skicna knjiga*, Ljubljana: Valvasorjev odbor pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, 2001.

Slika 40. Kaštel u Kršanu, stanje u travnju 2017. godine, fotografija autora (06. 04. 2017.)

Slika 41. Detalj renesansnog portala na palasu kaštela u Kršanu, fotografija autora (06. 04. 2017.)

Slika 42. Prikaz kaštela Kožljak na skici za Valvasorovu Topografiju Kranjske iz 1678. godine, Valvasor, Janez Vajkard, *Topografija Kranjske: 1678.-1679., skicna knjiga*, Ljubljana: Valvasorjev odbor pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, 2001.

Slika 43. Prikaz kaštela Kožljak na Tischbeinovoju grafici iz 19. stoljeća, De Franceschi, Camillo, *Storia documentata della contea di Pisino*, Venezia: Società, 1964.

Slika 44. Zidine kaštela Kožljak, stanje u travnju 2017. godine, fotografija autora (06. 04. 2017.)

Slika 45. Sačuvani južni ulaz u kaštel i ulazna kula, fotografija autora (06. 04. 2017.)

Slika 46. Prikaz Lindara u Valvasorovoju Slavi vojvodine Kranjske, Valvasor, Janez Vajkard, *Die Ehre dess Herzogthums Crain*, Knjiga XI, Ljubljana, 1689.

Slika 47. Prikaz Boljuna u Valvasorovoju Slavi vojvodine Kranjske, Valvasor, Janez Vajkard, *Die Ehre dess Herzogthums Crain*, Knjiga XI, Ljubljana, 1689.

Slika 48. Kožljak 1678. godine, Valvasor, Janez Vajkard, *Topografija Kranjske: 1678.-1679., skicna knjiga*, Ljubljana: Valvasorjev odbor pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti, 2001.

Slika 49. Kožljak u drugoj polovici 19. stoljeća, De Franceschi, Camillo, *Storia documentata della contea di Pisino*, Venezia: Società, 1964.

Slika 50. Kožljak sredinom 20. stoljeća, De Franceschi, Camillo, *Storia documentata della contea di Pisino*, Venezia: Società, 1964.

Slika 51. Prikaz kaštela Mahrenfels u Valvasorovoju Slavi vojvodine Kranjske, Valvasor, Janez Vajkard, *Die Ehre dess Herzogthums Crain*, Knjiga XI, Ljubljana, 1689.

Slika 52. Prikaz kaštela Mahrenfels u Lupoglavu na franciskanskom katastru iz 1820. godine, AST, MCF, Mappa catastale del Comune di Castel Bellai, list III, sekcija III, 1820.

Slika 53. Prikaz kaštela u Čepiću u Valvasorovoju Slavi vojvodine Kranjske, Valvasor, Janez Vajkard, *Die Ehre dess Herzogthums Crain*, Knjiga XI, Ljubljana, 1689.

Slika 54. Kaštel Posrt 2007. godine, <http://www.tibor-pula.blogger.index.hr/post/paz---letaj--kastel-sveti-martin--castrum-sancti-martini-posert--schabez/20259166.aspx>

Slika 55. Kaštel Posrt nakon restauracije 2017. godine, fotografija autora (06. 04. 2017.)

Slika 56. Kaštel Posrt, projekt prezentacije kaštela, uzdužni i poprečni presjek,

<http://praksa.hr/possert/>

Slika 57. Kaštel Posrt, projekt prezentacije kaštela, 3D vizualizacija, <http://praksa.hr/possert/>

Slika 58. Tabla legende uz kaštel Posrt, fotografija autora (12. 07. 2017.)

Slika 59. Posrt, stepenice za platformu u kuli kaštela, fotografija autora (06. 04. 2017.)

Slika 60. Kaštel Paz 50.-ih godina 20. stoljeća, http://ipd-ssi.hr/?page_id=1913

Slika 61. Kaštel Paz nakon djelomičnog čišćenja vegetacije 2013. godine, <http://mapio.net/pic/p-22585512/>

Slika 62. Kaštel Paz, djelomična rekonstrukcija istočnog zida palasa, fotografija autora (06. 04. 2017.)

Slika 63. Kaštel Paz, rekonstrukcija doprozornika po uzoru na original uzidan u obližnju stambenu kuću, fotografija autora (06. 04. 2017.)

Slika 64. Kaštel Belaj, detalj prozora kojemu su ugrađeni novoisklesani doprozornici, fotografija autora (06. 04. 2017.)

Slika 65. Stari doprozornici kaštela Belaj koji su izvađeni iz zida, fotografija autora (06. 04. 2017.)

9. Summary

By studying literature, historical sources and doing field research this master's thesis introduces the medieval fortification architecture in the area of inner Istria under the rule of the Habsburgs and follows their (castles) history through the Medieval and Early modern period. In the first part of the work, through the corresponding examples, the elements of fortification architecture which appears in the area of the Istrian peninsula are shown. The first part brings an introduction to the political and historical circumstances of continental Istria, the so-called *Pazin County*, which clarifies the circumstances in which the castle architecture was created. The second part deals with castles of central Istria with special emphasis on their typology, urban structure and relations with surrounding settlements and suburbs. The examples point to some specific peculiarities due to the different surroundings but also to the consistency in the monitoring of the fortification architecture in other parts of continental Croatia. The last, third part of the paper, explores the problems in the preservation of the castles in Istria. The work is concerned with the protection of the castles as an architectural heritage for which the local community has gained a strong interest in the 20th and 21st centuries, resulting in incentives for conservation and restoration interventions on them.

Key words: Istria, Middle Ages, Early Modern Period, Pazin County, fortifications, burg, castle